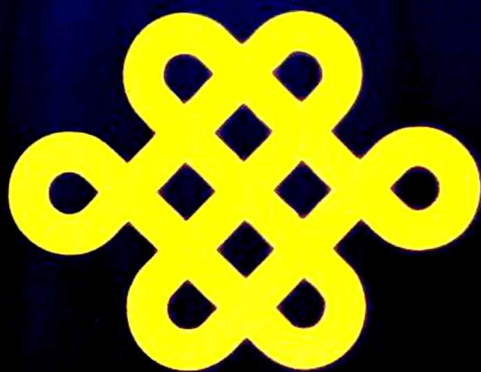

ЭЛИМАНОВ
Жұмажан Нұртайұлы

ҚАЗАҚ БОЛҒЫМ КЕЛЕДІ

ӘЛИМАНОВ ЖҰМАЖАН НҰРТАЙҰЛЫ

Қазақ болғым келеді

Қарағанды қаласы – 2018 ж.

ББК 84 Қаз 7-5

Н 12

ӘЛИМАНОВ ЖҰМАЖАН НҰРТАЙҰЛЫ

Н 12 Қазақ болғым келеді.

Қазақ болғым келеді атты бұл шағын жинақта қазақ елінің пәниден бақиға дейінгі өмірде ұстанған салт--дәстүрі әңгіме болады. Автор бабасының басында шырақшы бола отырып, өзіне қойылған сұраққа жауап беруге тырысқан. Кітап Алладан қорқып, ата—бабасының әруағын силап ділін құрмет тұтар барша ұл—қызға көрсетілген сара жол. Жинақ көпшілік оқырманға арналған.

ББК 84 Қаз 7-5

ISBN 9965-485-94-25

Қайтадан қайырылып қауымға келмейсің,
Барыңды, нәрінді тірлікте бергейсің.
Ғибрат болар артыңа із қалдырсаң
Шын бақыт—осыны ұқ мәңгіге.
ӨЛМЕЙСІҢ. ШАҒКӘРІМ қажы.

- Армысыз Аға, баба басында істеген қызметіңіз, ниетіңізді Аллаһ қабыл қылсын. Рұқсат болса сізге біраз сауал қойсам деп едім. Әуелі сөз басы болсын, бабаңыз туралы қысқаша мәлімет бере кетсеңіз.

- Бабам Оразғұлұлы Сеңкібай би, өз заманында ел шетіне жау келгенде кеудесін тосып, еліне айбар, жеріне қорған болған батыр, ел іргесі аманда алдына дау келгенде әлсізді әлдіден қорғап әділ би - Биата атанған, озбырлардан обал мен сауапты арашалаған, жоқ-жұқанаға медеу, зарыққанға демеу, асып—тасқанға тосқауыл, асауға тұсау, телі мен тентекке құрсау болған, Алланың өзіне берген қуатымен болмасты болдырып, қонбасты қондырған, ауызынан шыққан сөзі қабыл болған

шарапатты әулие атанған, ұлысқа аты ұран болған, Қарашор елінің иесі, жерінің киесі. Абылай ханның жеке жасағын басқарған мыңбасы, Бөгенбай батырдың қосынында болып Аңырақай, Бөленті-Бұланты, Шұбартеңіз шайқастарында ерлік көрсетіп батыр атанған. Қасиетті Түркстан, Шәш қалаларын жау қолынан босатуға қатысқан. 1748-50 жылдары Қаракесек тайпасының бір бұтағы, Қара—Шор елін Сарыарқаға бастап әкелін, Қарқаралы тауын айналдыра қоныс әперген Қарашордың көсемі. 1737 жылы Әбілқайыр ханның елшілігінде Ресейге барған мәмлегер. 1760 жылдары Қытай жеріне барған Абылайхан елшілігінің құрамында болыпты.

Баба 1709 жылы Сыр бойында дүниеге келіп, 1786 жылы Арқа жерінде дүние салған. Мазары Талды өзенінің Нұраға құйылысында оң кабаққа орналасқан. Мен жатқан жерге келуге бөтеннің батылы бармас деп, ұрпақ қамын ойлаған баба, өзін Қарашор руының жерінің

шетіне жерлеуін өсиеттеген. Жатқан жері Тілеуберлі батыр (Бөргөз) атамыздың ұрпақтарының атақонысы.

- Бабаңыздың басында шырақшы болып отыр екенсіз. Шырақшы деген кім? Оның атқарар міндеті не? Сіздің шырақшы болғаныңызға неше жыл болды, және сізді кім тағайындады? Шырақшы болған адам қандай болуы керек? Соны айтып берсеңіз.

- Шырақшы - деген әулие баба мазарының маңының тазалығын қарап, зиярат етуге келген кісілерге жөн көрсететін адам. Сонымен бірге мәдени құндылық саналатын кесененің, киелі мекеннің халық жадында жаңғырып, ұрпақтар арасындағы жалғастығының үзілмеуіне де себепкер болып табылады. Шырақшы, әулие басына зияратқа келген адамдарды имандылыққа уағыздап, қазақ халқының салт—дәстүрін насихаттап, бұрынғы өткен бабалар өмірінен әңгімелер айтып, жас ұрпақты тәрбиеге тартып жөн—жоба көрсетуге

тиіс. Шырақшы негізінен бабаның өз ұрпағынан тағайындалады.

Мен осы бабам басында 2005 жылдан бері шырақшы болып келем. 2005 жылы әулие бабам тұсіме кіріп, аян берді. Тұсімде «Балам менің басыма ие бол, бір жыл алты айда басыма мазар тұрғыз» деп аманат салды.

Пайғамбарымыз Мұхаммет С.Ғ. «Менен кейін пайғамбар болмас, ұмбетімнің бар қасиеті түсінде қалар» деген екен. Алланың қалауымен, әруақтың қолдауымен 2006 жылы осы мазар тұрғызылды. Мазар құрылысына бабаның ұрпақтары, бабаның әруағын силаған жұрттың бәрі көмек жасады. 2009 жылы бабаның туғанына 300 жыл толуына байланысты ас беріліп, дұға оқылды. Құдай қаласа алда әлі талай ойға алған іс - шаралар бар.

Атам қазақта «әулиенің әулие болмағы-шырақшыдан» деген сөз бар. Әрбір шырақшы болған адам ата - бабадан қалған

салт-дәстүрді жетік білетін, тарихтан хабары бар шежіреші және діннен де хабардар болуға, бәрінен бұрын бабаға жанашыр ұрпақ болуға тиіс. Сол, 2005 жылғы алған аяннан бастап, бабамның атына лайық ұрпағы болуға тырысып келем. Атамыз қазақ «өлместен бұрын өл» деген, ертеңгі күнім үшін сауап болар, келешек ұрпағым үшін айта жүрер ісім қалсын деп тырысып жүрген жайым бар. Күніне бір адамға жол көрсетін жақсылыққа үндесем Алла разы болып, бабамның әруағы ұрпағымды қолдап, қорғап жүрсе маған одан артық нәрсенің не керегі бар. Артық-кемін бір Алла өзі білер, болмасаң да үксап бақ деп, Абай атам айтпақшы істеген іс, сөйлеген сөз, айтқан ойларыммен бабама лайық қызмет жасасам деймін. Бабамның «Бектер кетер бел қалар, қуаңшылық кетер ел қалар» деген сөзі бар, бәрі де өтер кетер, бір күнгідей болмас. Тек артымда жақсы атым қалсын. Және бабам «Түске дейін үлкен болған

Сеңкібай, тұстен кейін кішіреймес болар» деген. Бүгінгі күнде Бабам қандай биікке көтерсе де, сол деңгейден төмендемей, бабамның атына лайық ұрпағы болсам деймін. Және бабамның басындағы шырақшысы ғана емес ата—бабадан қалған салт—дәстүрдің қорықшысы болсам деген мақсат бар. Әрине Аллаһ қаласа.

- Сізден бұрын бұл бабаның басында шырақшы болған ба?

Бабамыз 1786 жылдары дүниеден қайтқан. Ол бір аумалы—төкпелі заманда кімдер иелік етті оны айта алмаймын. Бірақ 1958 жылы баба ұрпақтарының бірі Құдыш атамыз (Мойнақ би ұрпағы) бабаның басындағы тозығы жеткен ескі бейітті темірмен қоршап, атын жазып көктас қойған. Ол кісіден бұрынырақ атақты ағамыз Әлімхан Ермеков (Оразғұл—Найза ұрпағы) қызғылт мәрмәр тастан белгі қойса керек, ол кейінде із—қайым жоғалған. 1986 жылы Смаилов Дулат ағамыз (Қуандық—

Аралбай) басқарып күйдірілген қызыл кірпіштен төрт құлақты бейіт қалаған екен. Бұл бейіттің салынуына мұрындық болған сол кездегі Шет ауданының бірінші хатшысы Әбаханов Мейрам жездеміздің жұбайы Жақыпбекқызы Кәшім апамыз Оразғұл— Желтау ұрпағы) Біз осы бейіттің тозығы жетіп кірпіші бори бастаған соң осы күнгі күмбезді мазарды көтердік. Міне, осы кісілердің баба басына жасаған еңбектерін шырақшылық деп айтуға әбден болар.

Өте ерте заманда әулие кісілердің басына түнгілік шырақ жаққан адамдар болған. Бертінде Мәшһүр Жүсіп атаның басында қырық жылдай өзінің келіні Зейнеп апа шырақшы болды. Әрине бұрынғы заманғы шырақшы мен қазіргіні салыстыруға да келмес.

- Зиярат дегеніміз не?
- Зиярат деген негізінен қасиетті орындарды, әулиелер бастарын, немесе ата-бабаның жатқан жеріне барып тәу ету. Зиярат ешбір

дінге қатысы жоқ, әр халықтың өз салт—дәстүріне сай құрмет тұтатын ғұрпы. Пайғамбарымыз « Қабірді зиярат етіңдер, ол сендерге ахиретті еске түсіреді » деген. Яғни, қабірді зиярат ету өлімді еске түсіреді, күні ертең барар жерін ойлаған адамнан жамандық шықпас деген.

- Қасиетті орындар деп нені айтамыз?

- Қасиетті орынға киелі Қағба, Пайғамбар мешіті, Құддыстағы Ақса сарай, Отырар қаласының орыны, көне Сайрам шаһары, Ұлытау өңірі сияқты киелі мекендер, Арыстан бап баба жатқан Арыс бойы, Иссауи баба мен қазақтың қаншама әулиелері жатқан киелі топырақ Түркістанды, Маңғыстау өңірінде жатқан үш жүз алпыс екі әулие мен пір Бекет баба сияқты қазақ елінің төрт тарабында жатқан әулие—әмбиелердің мазарларын айтамыз.

- Әулиелердің мазарын аралаған дұрыс па?

- Менің түсінігімде өте дұрыс. Егер ұрпағымыз өз ата-бабаларының кім болғанын білмесе, тіпті өз халқының өткенін білмесе, ол Отанын қалай сүюі мүмкін.

Бір дарияда өмір сүрген бақаны дауыл көтерін құдыққа түсіреді. Сонда құдық ішіндегі бақа құдық ішін төртке бөліп, құдыққа түскен бақадан, сенің дарияң осы төрт бөліктің қайсысындай депті. Сол құдық ішіндегі бақаның түсінігіндей болмас үшін өз еліміздің өткенін жақсы білуге тиіспіз. Ол үшін батыстың бөшкеге тығылған Диогені құсамай, еліміздің әр түкпірінде жатқан әулие бабалардың басына барып зиярат жасау керек.

Мәшһүр Жүсіп атамыз айтады: « Егер адам болам десең әуелі отбасыңа таныл, сосын ауылыңа таныл, сосын ағайыныңа таныл, сосын барып Аллаңа таныл ». Яғни әуелі өз асылыңды құрметте деп түр емес пе. Әулие аралау арқылы сол адамдардың кім болғанын, халқына қалай қызмет еткенін, не үшін оларды

халық силайтынын түсінеміз. Сонымен бірге елдің, жердің тарихына қанығамыз. Өз асылдарымызды жарқыратпай, басқаның қаңсығына қашанғы таңсық боламыз. Әрбірден соң сол бабаларымыз сияқты елді сүюді, қорғауды ұлтты, тілді құрметтеуді үйренеміз. Менің ойымша Арыстан бап пен, Яссауиді, пір Бекет әулиені, Төле би мен Қазбек биді, Әйтеке бабаны мың рет айтқаннан, басына бір барып тәу етін қайтқан қазақ халқының ұлтжандылығын арттырмаса кемітпесі анық. Қазіргі өтпелі кезеңде біздің елге жетіспей тұрғаны осы болса керек. Қазақ елінің мәңгі ел болуына керек нағыз рухани азық осы әулиелер басында тұр. Қасиетті Түркістанға зияратқа барған әр ұрпақ, ұлы бабалардың, үш жүздің әулие—әмбиелерінің, батырларының бір орталыққа жерленгенін көрін қайтады. Сол арқылы бабалардың қазіргідей ру-руға бөлінбегеніне көзін жеткізеді. Орталықтан оңтүстікке барған арғын баласы Бәйдәбек

бидің басында бабам деп тізе бүгеді. Оңтүстіктен, үйсін баласы Бұхар бабаның басына келеді баба деп. Ұш жүздің баласы жиылып, Айыртауға арғын Ағынтай мен шапырашты Қарасай батырлардың басына барады. Қос баба, қос батыр деп. Қарасай батырдың қартайғанда қандыкөйлек досы Ағынтайды іздеп Арқаға келуі, екі батырдың қатар жерленуінің өзі бүгінгі ұрпаққа өнеге емеспе. Нұқ пайғамбардың замандастары Қоңыр әулие мен Бектау атаға тағзым етеді. Осы бабалардың ісінен үлгі, өнеге алған ұрпақтың таныс—білістігі ұлғайып, аға буын арасында белең алған, аз ғана қазақты ру—руға бөлін, жегі құрттай жеген жаман әдеттен құтылар едік. Өзі он миллион қазақтың тең жартысы орысқа тартып, қалған бестің жартысы дінге бөлінгенде бұл қазақтың ұтары барма. Ұлық пайғамбарымыздың « егер бір істерінде адассандар, өлгендерден көмек сұрандар » деген хадисі бар. Бір мағынада

бұрынғылардың ісін үлгі тұт, сабақ ал адаспассың дегені емеспе.

Және имам Рази « Зияратқа келген адамның рухы мен қабірдегі әулиенің рухы екі айна тәрізді. Әулие өлгеннен соң оған рух әлемінен Алланың мейірімділігімен келген ілімдер, қуатты әсерлер оның рухынан зияратқа келген адамның рухына өтеді » деген. Әулие басына таза ниетпен барған адам өзі де тылсым дүниені сезері анық. Арбамен келіп, аяғымен кеткендер, тілсіз келіп сөйлеп қайтқандар да болған. Адам баласының дерті тән ауруы, жан ауруы болып бөлінеді. Тән ауруының шипасы дәрігерден немесе емшіден болса, жан ауруы дауасын тек әулие басынан табар.

Алыс, туыс демеймін,
Мұсылман, кәпір демеймін.
Кім атымды атаса,
Соны қолдап жебеймін –деп,
Қабанбай батыр бабамыз айтқан екен.

Жаратқанның мейірімділігіне шек бар ма. Аллаң қаласа, әруақ қолдаса бәрі орынына келер. Әрине бұл жерде де, Аллага деген толық сенім мен шынайы ниет керек. Шын жыласа соқыр көзден жас шығар деген. Әбугали ибн Сина алдына келген науқасты емдер алдында әуелі сен кім жағындасың соны біліп алайық. Егер, сен осы аурудан жазылуым керек -деп мені жақтасаң, екеулеп ауруды жеңеміз, егер сен ауруды қолдасаң екеуіңе менің шамам келмейді -дейді екен. Тілеген тілегіңіз шынайы болып, жүректен шықса, Жаратушыға да жетер. Сол себепті де тілек тілеушілер бір гана ниетпен келуге тиіс. Қосшы болып қоса ауырмағанның ниеті болмас. Дені сау адамның ауру мен ісі болмас. Кейінгі бір деректер бойынша, бәңгілердің де айығуына шипаны әулие басынан табатынын ғалымдар да айтуда.

Ей зиратшы ағайын әуелі мынаны ұқ, бәрі өз қолыңда. Егер тілеген тілегің, ниетің шынайы

болса Алланың бермесі жоқ, әруақтың қолдамасы жоқ.

Ұлық пайғамбарымыз « Ей, Алланың құлдары ауруларыңды емдеңіздер. Алла тағалам дауасыз дерт жаратпаған, дауасыз тек кәрілік пен ажал ғана »- дейді. Адам өлімінің 99 себебі бар, тек содан өткендер ғана өз ажалынан яғни кәріліктен өлер деген. Мейірімі шексіз Жаратушы Ием сәтін кімнен, неден салам десе, солай болады да. Адамның айтқаны емес, Алланың дегені болар.

- Зияратшы адам нені білуі, және не істеуі керек?

- Әуелі зиярат етуге келген адам толық дәретте болуы шарт. Дәретсіз адамның тілегі де қабыл болмас. Егер денеңізге нәжіс жұғып қалса, оны шүберекпен, немесе қағазбен сұртін кетіруге болар. Бірақ иісін кетіре алмассың. Иісін бұрқырап әулие басына барып қалай тілек тілемексің. Сол сияқты ащы жуа, сарымсақтың иісінен маңыңызға әруақ қана емес

періштелерде, жын—жыбыр да жуымас. Екіншіден, ер адамдардың киіген киімі толық денесін жауып , басында бас киімі болғаны дұрыс. Әйел адамдарға келсек бойына шак ұзын етекті киім киіп, және басына орамал тартуы керек. Егер тұрмысқа шықпаған қыз бала болса, заманауи бас киім киюіне, немесе байлам тартуына рұқсат. Ертеректе әулие басына келгендер көлігін алысқа қалдырып жаяулап келетін. Қазірде бұл салтты бабаның өзіне қараған келіндері ғана ұстап қалған. Сонда да мазар басына көлікпен бармай жаяулап барады. Бейбастақ сөз сөйлемей ,Жаратқан Иеден осы зияратымды қабыл қыла ғөр, - деп ниет қылып ақырын аяндап барады. Салт бойынша бейітке қарай жүгіре басуға болмайды. Қазақ дәстүрі бойынша бабаның бас жағына барып, тізерлеп отырып, кұран оқылады. Ислам дәстүрінде тек Қағбаға қарап оқылуға тиіс болғанымен қазақ салтында осылай атқарылады. Айтпақшы ұлық

пайғамбарымыз Мұхаммет Мұстафа С. А.-- нің басында салауат айтып дұға бағыштағанда егер Пайғамбарға қарап оқысаңыз Қағба арт жақта қалады. Қағбаға қарап оқысаңыз Пайғамбарға сыртыңызды бересіз. Бұл жағдайда бетіңізді Пайғамбарға қаратқаныңыз дұрыс болар.Ұлық Пайғамбарымызға зиярат жасаушы бір мәрте Фатиха сүресіне тоғыз мәрте Ықылас сүресін қосып оқып, салауат айтуы керек.

Құран оқылып жатқан кезде, әрбір зияратшы осы оқылған құранның сауабы дүниеден қайтқан өз ата-бабама да тисін деп еске алып отыруы керек. Және өзінің көкейіндегі арман-тілегін айтып, Жаратқан Иеден сүйікті құлының басында тілеген тілегін қабыл алуын сұрайды.

Бұл рәсімді шариғатта тәуэссул немесе уәсилә деп айтады. Қазақша мағынасы - арашашы. Яғни, ортаға Пайғамбарды немесе Аллаға жақын әулиелерді алып тілек тілеу. Ұлық пайғамбарымыз Мұхаммед С.А. дүниеден

қайтқан соң кейбір мәселеде сахабалары пайғамбарымыздың қабіріне барып түнеп, Жаратушы Иеден өзінің сүйікті құлының құрметіне тілегінің қабыл болуын сұрап аян алған. Ұлық пайғамбарымыз үмбетінің түсіне кірін жөн сілтеген. Бұл туралы көптеген мысалдарды келтіруге болады. Бірде екі көзінен айырылған адам Пайғамбар басына түнеп көзінің көруін сұрайды. Пайғамбарымыз ол адамға дәрет алып мына дұғаны оқы деп аян береді. Дұға оқығаннан кейін әлгі көр соқыр болған адамның көзі ашылған дейді. Бір жылы құрғақшылық болып жаңбыр жаумаған да басына барып түнеген диханға Омар халифаға айт жаңбыр дұғасын оқысын дейді. Қазіреті Омар дұға оқыған соң жаңбыр жауып елдің берекесі кіреді. Қазақ арасында бұрыннан келе жатқан Әулиеге түне , Тәңіріден тіле деген салт осы тәуәссул--уәсиләмен жалғасып жатыр. Әсіресе мешіті болмаған Арқа өңірінде бұл дәстүр кеңінен

тараган. Қасиетті Қарқаралы өңірінде алғашқы мешітті 1849—1850 жылдары Абайдың әкесі Құнанбай қажы салдырған. Қазірде әулие басына түнеп, тілек тілегенде күнделікті өмірде орын алған, дүниауи ұсақ—түйекті тілемей жазылмас дертке шипа, бала көтермегендер бала сұрау немесе үлкен күнәларға кешірім сияқты тілек тілеген дұрыс.

Қасиетті кітаптың бірі Інжілде « Құдайдан балық сұрама, қармақ сұра » деген. Ақша сұрама, оны табар жолын сұра, тілеген тілегің үлкен болсын, яғни, әуелі еліңе амандық, жеріңе тиыштық тіле. Көп үшін үлкен тілек тілесен, сенің көкейіңдегі кішкене тілегің өз-өзінен қабыл болар. Алла тағаладан әрқашан да сұрау керек, сұрамасаң бұнда бәрі бар екен, мені ұмытты, енді бергенімді өзім алам дер. Пайғамбарымыз « Сен басқалар үшін дұға қылсаң, періштелер сен үшін дұға қылар » деген қадис қалдырған.

Қалжың түбінде шындық бар.

Бір діндар бейбақ ана дүниеде Алланың алдына барыпты. Ей, Аллам мен саған өмір бойы құлшылық қылдым, бар өмірім жоқшылықта өтті. Ең болмаса, елге беріп жатқан лотереядан маған неге ұтыс бермедің деп жылапты. Сонда, Алла тағалам сен өзің неге лотерея алмадың десе керек. Сол айтпақшы, өзің талап қылмасаң, ешкім қазаныңа ас салмас. Талаптан, талаптыға нұр жауар. Жатқан тастың астына су бармас.

Келесі кезекте әрбір адам өзімен ала келген ақтығын баба басындағы арнаулы бақанға байлап ниет етеді. Шама келгенше бұл ақтық ақ матадан болғаны дұрыс. Себебі ақтық байлаған адам, бабаның басын ағартып, менінде де жолым ағарсын деп ниет қылады. Кейде орамалдың шетін жыртып әлем байлап жатады. Негізінде әлем байлау жалғыз ағашқа, шипалы су басына барған әйел адамдардан қалған. Әрбірі ырым етіп бет орамалынан,

болмаса жаулығының шетінен жыртып байлаған. Қызылды- жасылды болып әр түсті болған соң әйел-әлем, әлем-жәлем деген сөзден әлем шыққан. Бұл жерде де бойынан бір зат шығарып, ризашылық білдіру жатыр.

Қазақ халқында әулие басында құрбандық шалу рәсімі бар. Құрбандыққа арналған мал он екі мүшесі сау еркек мал болғаны абзал. Еркек малдың еті, ұрғашыдан, қара малдың еті ақ малдан жеңіл қорытылады. Малдың төрт аяғын буып, сол жақ жамбасына жығады. Малдың бауыздалар жағын құбылаға қаратып ниеттеніп дұға оқиды. Әуелі Бисмилламен бастап « Жаратқан жалғыз Ием бір өзіңнің ризалығың үшін , осы құрбандыққа шалар малдың қанының сауабын бәленнің атынан, пәлен бабаның рухына бағыштадым » деп ниет қылып, бауыздалуы керек. Және өзінің бойындағы ауыртпалығын, тіл—көз, қарғыс, дертін, істеген күнәлі істерінің осы құрбандықтың қанымен қара жердің қойынына

кетуін, өзінің мұң—мұқтажын айтып Жаратушыдан әулие бабаның басында тілеген тілегінің қабыл болуын сұрар.

Шек шалғанда малдың аяғын байламай, сол әулеттің адамдары аяғынан, жүнінен ұстап отырып бауыздайды. Құрбандықтың бауыздауын жумайды.

Хаж сүресі—36 аятта ешқашан құрбанның еттері, қандары Аллаға үлгермейді. Бірақ сендердің ниеттерің үлгереді дейді. Жалпы қазақ халқының ұғымында Жаратқан ИЕ де, Әруақ та, қасиетті қара Жерде адам баласынан құрбандық қанын тілейді. Сол ағар қан адам баласынан емес, қара қойдан ақсын деген ниетпен Алланың ризашылығын алып, әулие басында мал шалады. Кей атаның күнәсы жеті ұрпағына дейін кетеді. Адам түсінбес күйге ұшыраған, қайда барса да, не істесе де жолы болмаған ұрпағы, күнаһар әкесі үшін, әулиенің басына құрбандық шалып, Алладан кешірім сұраса, қабыл болар. Ниет—пығылыңыз дұрыс

болса, құрбандықтың алғашқы тамған қанымен бірге , білін—білмей істеген күнәңіз да жерге ағар. Және құрбандық шалған адамның ана дүниелік болған ата—бабасының, бауырының күнәсі кемітіліп, Алланың алдындағы дәргеі көтеріледі. Құрбандық шалған адамның да, бойы тазарып, алдағы қауіп—қатері азайып, жолы ашылар. Бейітті , қабірді айналма жаман болады деп жатады. Себебі қабірді айналған адамның өзі де көп ұзамай о дүниелік болар деп ырым етіп, тиым салынған. Сондықтан мазар басына барғанда бір ізбен барып , сол ізбен қайтқан дұрыс. Бұл әрі белгісіз қабірді байқамай басып кетпеуіңізге де дұрыс болар. Бұрында әулие кісінің басынан топырақ алу деген ырым болған. Ол кездегі үлкен кісілер алған топырағын қастерлеп ұстап, тұмар ретінде пайдаланған. Қазірде топырақ алған адамдар әр бейсенбіде бабаға арнап дұға оқымаса, немесе оны қалай ұстауды білмесе

ақтық ала келіп, кешірім сұрап орынына салғаны дұрыс болар.

Бірде бір адам Пайғамбарымызға келіп, « Менің анам қажылыққа барсам деп армандаушы еді, ол кісі қайтыс болды, енді менің анам үшін қажылықты өтеуіме болама » деп сұрапты. Сонда пайғамбарымыз « Егер сенің анаңның бір адамға берешегі болса, оны берер ме едің » деп сұрайды. « Анаңның адамға берешегін қайтарсаң сауап, Аллаға берешегін қайтарсаң одан да сауап іс болар » деген екен. Алланың ризашылығы үшін берген әрбір көркем қарызыңыз есепке алынып, қабыл болар. Сол сияқты әрбір іс қимыл Алланың атымен басталып сауабы ғана әруаққа бағышталған. Сойылған малдың шама келгенше бас-сирағын үйтіп, ішек –қарынын тазалап бәрін қажетке жаратқан дұрыс. Тіпті, терісін ақшаға сатсаңыз құрбандық қабыл болмас. Сойылған малдың қан-жынынан ит-

күстың, құрт--кұмырсқаның да сыбағасын ұмытпай, атап бөлек беру керек.

Құрбандыққа шалынған малдың үштен бірі желініп, қалғаны таратылуға немесе баба басындағы сауапты іске жаратылуы тиіс. Бабаға арнап әкеліп, оны қайта әкетсеңіз тілегіңізде қайтады. Кейде малды тұтас садақаға атайтын жағдай болады, мұндай кезде басқа адамдар дайындаған дәмнен ауыз тиген. Құрбандық пен құдайы малды шатастырмау керек. Құдайыға арнаған малды қайда жұмсасаңызда өзіңіз білесіз. Құрбандыққа шалар малдың мінсіз болғаны, яғни аяқ-қолы сау, құлағы бүтін, айналма, қотыр емес болуы шарт. Сол сияқты жаназа шығарар имамның да, он екі мүшесі сау, ақыл—есі дұрыс болуы керек.

Құрбандық шалған адамдар негізінен баба басына түнеп, Жаратушыдан тілек тілеп, тілеген тілегіне бабаның қолдауын сұрар. Кейде үлкен тілекпен келген адамдардың күн

шықпай қайтып кететін де ырымы бар. Құрбандыққа шалынған малдың басы жақсылап ұйтіліп, тұмсығы алға қарап, жасы немесе жолы үлкен адамның алдына тартылады. Және бастың тісі қағылып, маңдайы айқышталып қасқалануы керек. Тісі қағылмаған басты есесі кетіп, бірақ соны айтып жеткізе алмайтын адамға тартылып, өкпесін білдірген. Қасқалау төрт құбылаң тең болсын деген ырым. Бас ұстаған адам бірінші бастың оң жақ езуінен кесіп алып ауыз тиеді. Егер өзі басты мүшелеудің жолын білмесе ырымын жасап езуінен ауыз тиген соң басқа жөн білетін адамға жолын ұсынуға болады.

Мысалы, Қаз дауысты Қазбек би бабамыз алдына бас келгенде былайша мүшелеген деседі. Әуелі екі құлағын кесін алып, үлкен—кіші демей «құлағың жамандық естімесін» деп, екі көзін «көзің жамандық көрмесін» деп, маңында отырған адамдарға таратқан. Екі езуінен кесіп алып жас қыз—келіндерге

«езулеріңнен күлкі кетпесін» деп, таңдайын әнші болар балаға « таңдайың тасқа тимесіп » деп, тілін шешен болар балаға, шүйдесінен кесіп мал иесіне үлестіреді екен. Қалған құйқаны майдалап турап миға құйрық майын қосып мипалау жасаған. Ал бастың тұмсығын өзіне қалдырған екен. Себебі, қой малы құрбандық үшін Ыбырақым пайғамбарға көктен түскен, қойдың тұмсығында жұмақтың исі бар, орыным пейіштен болсын деп әрдайым өзі жесе керек. Тәңірім қабыл еткей. Астың алдын әуелі үлкендер бастап етке салған қамырынан ауыз тиген. Ет жегенде қазақтар үш саусағымен алып, әркім өз алдынан, бұйырған дәмді алып жейді. Қазіргі кезде белгілі болғандай осы үш саусақ арқылы миға, асқазанға және тілге хабар жетіп, адам ағзасы саусақ асқа тпісімен ас қорытуға дайын болған. Және малдас құрып отыру арқылы басқа дене мүшелерінің жұмысын уақытша тоқтатқан. Астан кейін оң аяқты сол аяқтың

үстіне қою арқылы қабылдаған астың толық қорытылуына жағдай жасаған. Ас артынан ішілген сорпа, сүттен жасалған сусындар да, тамақтың қорытылуына көмек жасаған. Арқа өңірінде бастан кейінгі орынды жамбас алады. Сол сияқты әр мүшелі жіліктің тиесілі адамы бар. Төс күйеуге немесе қыдырып келген қызға берілсе, кәрі жілікті кәрттайғанша отырып қалар деп жастарға ұсынбаған. Жауырынның шеміршегіндегі жұмсақ етті балаларға бермеген, нағашың кедейленіп қалар деп. Мүшелі жілік қашанда етті болу керек. Себебі ол бір адамға өзі жеу үшін ғана емес, жан-жағына ауыз тигізу үшін беріледі. Және төркіндеп келген қызға әр қашанда төрден орын берген. Бар өмірі ат үстінде өткен қазақтың атқа мінген де екі мыңнан астам бұлшық еті қимылға түсіп ішкен ас бойға жылдам тараған. Ас соңын көбінесе бас ұстаған адам бата беріп, дастархан иесіне ризашылығын жеткізген. Құрбандық шалу,

ақтық байлау, құдайы нан шелпек пісіріп әкелу, бабаның басына көмек көрсету, дегеніміз сонау тылсым дүниеде қайтар сауабы бар істер.

Әрине қай-қайсының болмасын, сауабына қарай қайтымы да бар екеніп ұмытпаған жөн. Құрбандыққа қой шалу арқылы бұрынғы өткен аталарымыздың, өзіміздің біліп—білмей істеген істерімізге кешірім алып, алда келер қиындықтардан жеңіл өтіп, қой салмағындай сауап аламыз. Шелпек пісіріп, дұға оқысаңыз, оның көлеміндей жақсылық сыйға тартылар, ақтық байлап бабаның басын ағартып, кешірім алып, өзіңізге де ақ жол ашарсыз. Сыйға—сый, сыраға бал демекші әр сауап ісіңіз еселеніп қайтар. Кейде біреулер жоғалғанын садақа деп жатады. Ал, аталарымыз садақанды сауында бер деді емеспе. Басың аман денің сау болса да, Әулиенің басына келіп, Жаратқан Иеңнен ұрпағыңның амандығын тілегенге жетер не бар. Бәрімізде сол ұрпақ үшін өмір сүріп жатыр

емеспіз бе. Әулиеге түне, Жаратушыдан тіле деген. Әулиенің жатқан жеріне қияметке дейін Алланың нұры жауар. Әулие басынан тілек тілеуіміз, ол кісілер тірлігінде осы біз үшін ұрпағым деп терін ағызып, қанын төгін керек кезінде жанын да қиған. Алланың жаратқан бір пендесі үшін жанын, барын аямау Жаратқанға құлшылықтың ең жоғары түрі. Сол себепті де, әулие бабалар Алланың жақын сүйікті құлдары. Жаратқан Ием де өзінің сүйікті құлдарының басына шуақты нұрын төгін, тілеуқордың жайған алақанын құр қайтармайды. Бабаның басына әрбір таза ниетпен келген адам Алланың нұрына шомылып, тілегін тілейді. Бойы тазарып, өзгеше бір қуат алып, сезіне білген адамның жоқ деген де бір тілегі қабыл болар. Әрбір бабамның басына келген адам ниетін дұрыстап, қайда, не үшін келгенін түсініп, Аллаға бір табан жақындаса, ол мен үшін үлкен сауап. Өзің алған әсерінді басқамен бөліссең, саған да сауап тиесілі болар.

- Жарайды пайғамбарлар , әулиелер сияқты қасиетті кісілерге солай болсын. Ал, күні кешегі ортамызда болған қарапайым әкешелеріміздің қабіріне қалай баруға болады?
- Пайғамбарымыздан бізге жеткен хадистердің бірінде былай дейді: « кімде-кім ата-анасының немесе біреуінің басына бейсенбі, жұма, сенбі күндерінің бірінде зиярат етсе, күнәлары кешіріледі » деген. Және, бір хадисте « қайтыс болған адам суға батып бара жатқандай, ол өзіне бала-шағасынан, дос-жаран, бауырларынан дұға күтеді. Егер дұға келсе, ол оған бәрінен де қымбат » делінеді. Егер кімде--кім бейсенбі жұма күндері қабірстанға барып Ықылас сүресін оқыса арнаған кісінің, Аятул Күрсі сүресін оқыса оқыған адамның, Ясин сүресін оқыса бүкіл қабірстанда жатқандар мен оқушының күнәсі кешірілер деген де сөз бар.

Мына аңызды тыңдап көрелік.

Иса пайғамбар (жөйтше-- шын аты Иенкуш) мен Алланың ұлымын дегені үшін, жәннәтқа кіре алмаған деседі. Күндердің—күнінде Жаратушы Иеден « егер көзі тірі пайғамбарлардың бірі Исаны жәннатқа кіргізсе менен рұқсат » деген уақи келеді. Сол уақытта таңғы намазын оқып отырған Қызыр Ілияс пайғамбар (Қыдыр ата) « егер Алла тағалам мені жер бетіне қайта жіберсе, мен Исаны кіргізер едім » - деп дұға қылады. Сол сәтте Әзірейіл періште келіп, жанын алып көкке ұшады. Аңызда Қыдыр Ғ.А. Иса пайғамбарды жәннәтқа кіргізін өзі жәннаттың қызығын қызықтап, пәни дүниеге, қайтпаған деседі.

Сол себепті де, Қыдыр ата мәңгі өлмес адам болып жер бетін әлі аралап жүрсе керек. Діни аңыздарда, Қыдыр атаның отырған орыны жасыл желекке бөленеді екен. Қазақ балаларына жасы үлкен адамның бәріне бірінші болып сәлем бер, мүмкін ол Қыдыр атаң шығар - деп үйретеді. Және, ол кісінің оң қолының бас бармағында

сүйегі болмайды - деп айтады. Қыдыр атаны көріп, амандасқан адамға бақ қонып, Қыдыр дарыр яғни дәулетті, ырысты болып өмір сүрер деп сенген. Алдыңнан кездескен жасы үлкен адамға атаң болар, басқа болар сәлем бергенге жетер не бар. Сәлем - сөздің анасы деген емес пе.

Бір аңызда былай дейді.

Бір күні Қыдыр ата ана дүниені аралап келе жатып, топтанып отырған жиырма шақты адамдарды көреді. Олар өзара қызу әңгіме үстінде және бастарындағы шелпектері де үлкен екен. Қазақтар шелпекті үлкенірек пісір, ана дүниеде басыңа көлеңке болар- деп сенеді. Олардан әрірек жеке дара бір адам отыр екен. Басындағы шелпегі де кішірек. Бұны көрген Қыдыр ата көпке аялдамай жалғызға келіп сәлем береді. Е, мүсәпірім сен неге жалғыз отырсың, басыңдағы шелпегің неге кіші? - деп сауал қояды. Сонда әлгі кісі: менің артымда бір ұл мен қызым қалып еді, екеуінің де маған шелпек

пісіріп, дұға бағыштайтын жағдайы жоқ- деп жыламсырайды. Қыдыр ата мына дүниеге көтеріліп әлгі адамның балаларын іздеп тауып алады. Көрсе, баласы бір байдың малын бағып, қызы асханада ыдыс-аяқ жуады екен. Содан Қыдыр ата балаға: сен, балам мал сойғанда төккен қан-жынды атама бағыштадым -деп төк, сен қызым төккен жуындыны атаңа бағышта, түбінде соның қайыры өздеріңе тиер - деп ақыл айтады. Арада біраз уақыт өткенде Қыдыр ата ана дүниені аралап келе жатып, тағы да өткендегі адамдарды көреді. Жақындап келіп қараса, баяғы жалғыздың басындағы шелпегі үлкейіп, топқа қосылғысы келіп, құлағы елеңдеп отырғанын көреді. Таяп келіп: е, мүсәпірім жағдайың жақсарып қалыпты ғой -деп жөн сұрайды. Сонда мүсәпір « оныңыз рас, пайғамбарым артымда қалған ұл-қызым маған арнап құран оқытуда, өздерің де жағдайы жаман емес - дейді. Қыдыр баба мына дүниеге көтеріліп келіп қараса қызы өзі жұмыс істеген асхананың иесі болып, ұлының

алдына да қараң-құраң мал біткен екен. Қыдыр атаның қайыры өздеріңе тиер дегені осы болса керек. Сонымен бұдан шығар қорытынды егер біз о дүниелік болған ата—бабаларымызды еске алып, шелпек пісіріп, дұға бағыштасақ, басына барып мал шалып, тәу етіп, әруағын риза қылсақ, сол жасаған ниетімізге қарай сауабын аларымыз кәміл. Отбасында оқыған дұғаңыз ақсақтың қайыр сәлеміпдей, ал басына барғаныңыз қол алып амандасқандай болар. Егер, сіз ойыңызға алған, немесе түсіңізге кірген атаңыздың қай жерде жатқанын білмесеңіз тақау жердегі әулие басына барып, атаңыздың атын атап, құрбандық шалсаңыз қабыл болар. Егер, жақыныңыз хал үстінде жатса, немесе күрделі ота жасау алдында адам орынына мал кетсін деп, ниет қылып құрбандық шалсаңыз көмегі зор болар. Жағдайы жоқ адам тауықтан қан шығарса да болар. Қадисте «сен өзгелер үшін дұға қылсаң, періштелер сен үшін Аллаға дұға қылар» деген. Аталарымыз өлі разы болмай тірі байымас деген.

--Қабір басында немесе дастарханда қайтқан адамдарға қандай дұғалар оқыған дұрыс.

--Негізінен алғанда қандай дұға оқысаңыз да, тінті құран кәрім ішінен бір әрін оқысаңыз да сауап болады. Ал, әр сауабыңыз он есеге көбейеді. Дегенмен де, қазақ атамыз көбіне Фатиха, Ықылас, Аятул Күрсі т.б. Бақара сүресінің аяттарын қосып, немесе Ясин сүресі, Мүлік сүресі сияқты сүрелерді оқығанды мақұл көрген. Намаз үстінде оқылар, жеке бастың тілеуін тілер Фалах, Нас, Кәфирун, Мағун, Кәусәр т.б. дұғаларды қорқып шошынғанда, үйді аластағанда оқыса дұрыс болар. Ұлық Пайғамбарымыз кешкілік жатарда алақанын құрғақ түкіріктеп, Фалах, Нас, Кәусар сүрелерін оқып бүкіл денесін сылып барып ұйықтаған деседі. Яғни таңға дейін пәле—жаладан сақта деп тілеген. Құран оқушы адам әуелі бисмилламен бастар. Яғни, Алланың атымен бастаймын деген сөз. Кейінгі кезде құран оқушылар әрбір оқыған сүренің басында,

бисмилланы қайталап оқитын болды. Бұрында, аталарымыз дұғаның басын бисмилламен бастап қайта қайталамаған. Әр сүрені оқыған сайын Алланың атымен бастаймын деп оқыған дұрыс болмас. Тек, Ықылас сүресін үш қайталап оқығанда ғана, әр қайталауда бисмилланы қосқан. Себебі, Ықылас сүресін үш қайталау үш рет оқуға тең деп есептелген. Әуелім Фатиха сүресімен бастап, Ықыласты үш қайтарған адамға әрі қарай сүре қосудың керегі жоқ. Фатиха сүресін тыңдап отырған адам сүре соңынан Амин деуге тиіс. Егер, ешкім айтпаса оқып отырған адам өзі ішінен айтар. Фатихамен бастап Аятул Күрсіні немесе Ясин сүресін оқыған соң басқа сүре қосу керек емес. Бес және одан көп сүре қосып оқуды сағира-деп атаған. Сағираны қайтқан адамның қырық күндігін бергенде, хатым құран ретінде оқыған. Ал, араб әрпінен хабары бар адам үйінен құран кәрімді бір аударып келін тек хатым құран бағыштаған. Және, бір айта кететін жайт жайшылықта ата-

бабаларды еске алып, омыртқаға шақырғанда әуелі астың алдында осы дәмді бұйыртып жегізген Аллаға шүкіршілік қылып, ас батасын береді, ас соңынан дәм қайырып, бата жасап, ішкен—жеген дәмнің сауабын әруақтарға бағыштап құран оқыған. Бұл кезде уақыттың кеңдігін пайдаланып, сол үйдің босағасынан құран дәметер барша әруақтың атын атап дұға қылған дұрыс болады. Және өмірге келе сала о дүниелік болған аты қойылған нәрестеге дейін құр қалмауға тиіс. Өйткейі олар өмірге келе сала ата—анасының бар күнәсін өзімен бірге алып кеткен, және ана дүниеде қыл көпірден өткізер бірден—бір шапағатшы.

Астың алды бисмилла, соңы аллахуакпар деген. Ал, адамы қайтқан үйде жетісі, қыркы, жылы немесе сол адамға арнап шек шалғанда әуелі, дастарханға құран бағышталады. Оған дейін яғни құран оқылғанша астан ауыз тиюге болмайды. Артынан ішкен—жеген астың сауабын әруаққа бағыштап, қайта құран оқыған. Кісі қайтқанда

және оны еске алғанда дұға оқудың осындай айырмашылығы бар. Күндіз зират тұсынан көлікпен өтіп бара жатсаңыз жылдамдықты азайтып, ішіңізден дұға қайырып, « құдайдан рахмет, пайғамбардан шапағат болсын. Осы қабірстанда жатқан әруақтарға тие берсін. Қиямет қайым жақын »- деп бет сипаңыз. Бейуақта, қараңғыда іштей ниет қылсаңыз да болады. Көлік тізгінінде отырған адам жолаушылардың қауіпсіздігін ескеріп іштей, ниет білдірін бір қолымен бет сипаса болғаны. Ажалым келген жоқ деп, арыстанның ауызына басыңды тықпа деген.

Бір әңгімеде.

Атақты Шорманның Мұсасы Омбы шаһарында намаз үстінде дүние салыпты. Ол уақытта Мәшһүр Жүсіп атамыз жолаушылап кетсе керек. Соңынан Мұсаның орынына дұға бағыштауға барады. Мәшекең әуелі Фатихамен бастап, Ықылас сүресін үш қайтара оқып, дұға қылады. Жиналып отырған имам—молдалар

Мәшекеңнен « біз сізден атақты адамымызға өзгеше бір дұға күтіп едік » десе керек. Сонда Мәшекең «Құран кәрімде жүз он төрт сүре бар, соның ең абзалы Ықылас. Мен құранның абзалына, Сүйіндіктің абзалын қосып оқыдым. Маған басқа не істе дейсіңдер» деген екен.

Тағы бір аңыз былай дейді.

Ұлық пайғамбарымыз Мұхамметтің төрт қызы, үш ұлы болған. Ұлдары жастай қайтыс болса керек. Кейінде пайғамбардың мұрагері кім болады деген де, таңдау кенже қызы Фатимаға түседі. Содан пайғамбардың төрт шахияры (Әубәкір, Омар, Оспан, Әлі) Фатиманы мен алам - деп таласыпты. Пайғамбарымыз төртеуін шақырып алып, сендер бәрінде мен үшін бірдейсіңдер, қайсың құран кәрімді бірінші болып аударып келсеңдер, Алланың қалауы соған түседі дейді. Мұны мақұл алған төртеуі шығып кеткен соң, әлден уақта Ғазіреті Әлі қайта кіреді. Бұған пайғамбарымыз: неге менің айтқанымды тыңдамадың -деп ренжісе керек.

Сонда Ғазіреті Әлі « жоқ, пайғамбарым мен сіздің айтқаныңызды екі еткем жоқ. Сіздің алдыңыздан шығып, дәретімді алып, нәпіл намаз оқып, Фатиха сүресіне қосып Ықылас сүресін үш қайтарып келдім, өзіңіздің айтқаныңыз бар емес пе, Ықылас сүресін үш қайтара оқыған құран аударған сауапқа теңеледі » - деп уәж айтады. Сөзден жеңіліп, мақұлдаған пайғамбар Фатиманы Әліге атастырады.

Бұл уақытта, желкідеп өсіп қалған Фатиманың көңіліне, мен неге таңдаған адамыма тұрмысқа шықпаймын деген күпірлік кіреді. Фатиманың көңілінің бұзылыңқырап жүргенін сезген адамдар, пайғамбарға жеткізеді. Сонда пайғамбарымыз, онда сендер Фатиманы, есебін тауып Зеңгі бабаның лашығына бір кіргізін алыңдар деп айтады. Әлгі кісілер ыңғайын келтіріп Фатиманы Зеңгі бабаның лашығына әкеледі. Фатима лашыққа кірсе өте көркем жаратылған сұлу әйел отыр екен. Аңыз, бұл кісінің атын Қарашаш еді деседі. Пайғамбардың

қызын айырықша қарсы алған, Қарашаш барын алдына қойып күтеді. Әлден уақта орынынан тұрып, лашық ортасында қоздап жанған шоққа дәрет алар құмғанды жақындатып қояды. Фатима, мұны кімге бола дайындап жатқанын сұраса керек. Сонда Қарашаш « менің отағасым малда еді, келген соң дәрет алам десе суы жылып тұрсын деп қойып жатырмын » дейді. Фатима, апырмау мынадай сұлу әйелдің осынша күтуіне қарағанда күйеуі де осал жан болмады - деп бір көрмекке ынтығады. Сосын Қарашаш сыртқа шығып, жас шыбықтарды ала кіреді. Шыбықтарды солқылдатып көріп, сынбағанын тұз салынған суға салыпты. Мұны көріп, отырған Фатима сұраса, әлгіпде айттым ғой, « отағасы малда деп, өрісте жүргенде әлде кімге ренжісе ашуын менен алмаған да кімнен алады. Шыбық сынып қалса, ашуы тарқамай қалады ғой, әрі тұщы етіме ащы шыбық тиіп, дауысым қаттырақ шықса, ашуы жылдам тарқар дегенім ғой » -дейді. Әлден уақытта даладан иттің үрген

дауысы естіліпті. Сол кезде Қарашаш етегінің алдын ышқырына қыстырып, өзіде таң қалып отырған Фатиманы одан әрі таңдандырады. Бұл не қылғаныңыз деп сұраса « әлгінде айттым ғой, күйеуім малда деп, отағасым қандай ойда келсе де мен дайын болуым керек деп, міне, отағасы да келді »- деп есікті көтерін ашса, бәкене ғана бойы бар қап-қара бәдәуи тұр екен. Сонда барып Фатима өзінің ісінің күпірлік екенін, ислам әлемінің ұлық пайғамбарының мұрагер қызы бола тұра өзіне Алла қосқан бүкіл ислам әскерінің бас қолбасшысы Әліні, менсінбегепі ағат іс екенін ұғып, тәубеге келінті. Біздің ұлы анамыз - исі Қаракесектің анасы-Қарқабат ана бабамыз Мейрамның табанынан сыз өтпесін -деп құрғақ көде төсеп, дәрет алар құмғанын қойнына алып, жылытып жатады екен. Қандай да бір әйел баласы болмасын, өзінің құдай қосқан қосағын сыйлауда, осы екі анамыздың әрекетімен үлгі алса, от басының берекесі кірері сөзсіз.

Бұл екі аңыздан соң айтарым, қайтқан адамға дұға қылғанда, намаз үстінде адамның жеке өз басы үшін, оқылатын сүрелерді оқығанша, жоғарыдағы сүрелерді оқыған дұрыс болар еді-деген ой. Және, бір айта кететіні құран оқыған адамға ақы төлемейді. Егер, берсеңіз Алланың ризашылығы үшін деп қайтқан адамдар үшін садақа беріңіз, сауапқа жатады. Алған адамда Алланың ризашылығы үшін алуы керек. Пайғамбарымыз қайтқан адамға арнаған садақа қабыл болар деген.

Бірде пайғамбарымызға садақа жөнінде не айтасыз дегенде былай деп таратыпты:

Бір садақа бар—біріне бір,

Бір садақа бар—біріне он,

Бір садақа бар—біріне жетпіс мың,

Бір садақа бар—біріне жеті жүз мың,

Бір садақа бар—оның қайтымын Алла ғана білер деген.

Біріне бір садақа—көшеде қайыр сұраған адамға берген садақа. Өл оны қайда жұмсаса да бірге—бір есебінде қайтымы бар.

Біріне он садақа—дәруішке яғни, қазіргіше сапарда жүріп қысылған жолаушыға көрсеткен көмек.

Біріне жетпіс мың - қолы қысқа, жағдайы нашар адамға берген садақа.

Біріне жеті жүзі—оқу—білім алуға талпынған, жасқа берген көмек.

Қайтуын Алла ғана білер, садақа –ол ғылыммен шұғылданған ғалымға және қайтқан адамға атап берген садақа деген екен.

Өруаққа арнап шалған құрбандығыңыз, жапқан ақтығыңыз, дайындаған дәм—шелпегіңіз, берген ақшаңыз, ашыққанға берген тамағыңыз, жолаушыға тигізген қол көмегіңіз, бәрі де садақаға жатады. Сол сияқты қонағасы, жетісі, қырқы, жылын беру тағы басқа қайтқан адамды еске алып, оқытқан дұғаңыз, берген асыңыз да садақа ретінде үлкен сауапқа жатады. Құдай

бергеніңізді қабыл алса, есесімен қайтары анық. Қазақтар әуелден бейсенбі, жұма күндері шелпек пісірін, оған уақыты келмей қалса отқа май тамызып, әруақтарға тие берсін деп жатады. Себебі, бейсенбіден бастап жұма күнгі түс ауғанша үйге әруақтар келеді деп ұғынған. Сол күндері үйге кірген әруақтар шошымасын деп кір жууға, үй сыпыруға тиым салған. Алла тағалам христиандарға жексенбі күнін, иудейлерге сенбіні, мұсылмандарға жұма күнін құлшылық қылатын күн ретінде белгілеген. Сенбі күні тиым салынғанына қарамай балық аулағандар Алланың кәріне ұшырап маймылға (мешніге) айналған деседі. Ал қазақ баласы үшін бейсенбі күні әруақты еске алар құрметті күн саналып, ислам дінін қабылдаған соң жұманы да қосып алған.

Бейсенбі күні қайтқан адам жұмаққа барар деген де сенім бар.

Біздің ұлы бабамыз Оразғұл жұма күні жолға шықпаған екен. Соны ұстанған ұрпақтары

бейсенбіден жұмаға караған күндері жолға шықпай, мал баққандары бұл күндері жайлауға көшпеген. Тіпті кешегі Кеңес дәуірінде де сылтау тауып көшуді сенбіге қалдырған. Негізінен алғанда әрбір мұсылман баласы жұма күні жуынып шайынып, таза киімін киіп мешітке барып, жамағатпен бірге жұма намазына қатысып Жаратқан Иеге құлшылық қылып, жетісіне бір рет тәубәға келін отыруға тиіс. Дегенмен әрбір отағасы күнделікті тіршілігін құран оқумен бастап отырса жұмысы жүрері анық. Әрбір құран оқылған үйдің, азан шақырылған ауылдың берекесі кірер. Солай дей тұрған мен бәрі ақ ниетке байланысты. Қазақ көңілсізден көңілді бала тумас деген. Сол сияқты әрбір намазға тұрған адам әуелі осы оқыған намазымды, маған көрінбесе де Алла тағалам көрін, естіп тұр деген ниетке келіп, яғни бір сәт ойланып барып оқыса дұрыс болар еді. Сол сәтте сіздің бойыңыз босап, сеніміңіз нығайып бейсауат дыбыстарды естімей таза ниетпен

күлшылық қыларыңыз сөзсіз. Көңілсіз оқыған намаздан, шын жүректен шыққан ниет қабыл болар.

Мына көршілес жатқан Мысыр, Сирия сияқты мұсылман елдерінде неге тиыштық жоқ. Олар бес уақ намазын күр тастамаған діни жоралғылардың бәрін берік ұстаған ел емеспе. Егер, құран оқыған адам әндетін оқыса, қайта оқысын. Намазды жылдам оқыған адам қайта жығылсын деген қадис бар. Бұл жерде де, жаңағы атағандай күлшылықтан бұрын дұрыс ниет, таза жүрек керек.

Ұлы Абайдың әкесі Құнанбай қажы мен найманның Барақ сұлтаны қатарлас, силас, кейде бақталас та болса керек. Бірде, бесін намазын екеуі бірге өткереді. Намаз соңынан Барақ Құнанбай қажыға « Құнеке, сіз әлгінде бір аятты қате оқыдыңыз» деп сын айтады. Сонда, Құнекең « е, Барағым менің көңілім Алла да болса, сенің көңілің мен де болған екен ғой » депті. Намазға жығылған адам өз-өзін тыңдамай

бар ықылас пейілін Аллаға бұрып, мені көріп тұр, оқыған дұғамды естіп тұр деп ниеттену керек.

Аңыз әңгіме.

Бірде оңаша отырған пайғамбардың үстіне күйеу баласы Ғазірет Әлі кіріпті. Ей, Алланың елшісі маған ең күшті бір дұғаны үйретші деп өтініш қылады. Сонда ұлық пайғамбарымыз « ЛӘ ИЛЛАХА ИЛЛОАЛЛАХ » депті. Әлі үндемей шығып кетіп әлден уақта қайта кіреді. Пайғамбарым « Маған енді ешкім білмейтіп, маған ғана арналған бір дұға үйретші »- деп өтініш қылады. Сонда Жаратқанның елшісі өзінің қоңыр дауысы мен баптап тағы да « ЛӘ ИЛЛАХА ИЛЛОАЛАХ» -деп жауап береді. Бұған қанағаттанбаған Ғазіреті Әлі « Пайғамбарым-ау, бұл әрбір мұсылман білуге тиісті дұға ғой » десе пайғамбарымыз « Ал, сен жүрегінде иманы жоқ адамға осыны айтқызып алшы? Жүректен шықпаған сөз жүрекке жетпес. Бүкіл әлемде осыдан ұлы дұға болмас »- депті.

Кешегі кеңестің кеңесінен шыққан коммунистің тілі күрмелері анық. Кәне, сізде айтып көріңіз: ЛӘ ИЛЛАХА ИЛЛОАЛЛАХ, МҰХАММАДИН РАСУЛ АЛЛАХ - деп. Бұл дұғаның қазақша мағынасы: «АЛЛА ХАҚ, МҰХАММЕТ ОНЫҢ ЕЛШІСІ» яғни, барша мұсылман жүрегімен айтатын кәлима шахадат. Жаратушы Алланың бізге жіберген пайғамбарларының бірі, Ғазіреті Исаға соңынан ергендер сұрақ қойыпты. « Сіз, Алланың күдіретімен өлген адамды тірілтіңіз, талай жазылмас ауыруды қатарға қостыңыз, сіздің қолыңыздан келмес іс бар ма? »- деп. Сонда, Иса пайғамбар « Менің қолымнан келмейтін бір іс бар, ол өлген жүректі тірілту » деген екен. Өлген жүрек- дегеніміз ештеңеге сенбейтін, жүрегінде иманы жоқ адам. Не істесеңіз де шын жүрекпен істелмеген іс дұрыс болмас. Күнделікті оқитын бес уақыт намазыңызды әйтеуір бір міндетті іс деп қарамай, шын жүрегіңізбен беріле оқысаңыз ұзамай-ақ өзіңіздің де, көзіңіз жетеді.

-Негізгі ұстанымыңыз қандай?

-Әрбір қазақ мұсылмандары сияқты менің де ұстанымым, Әбу Ханифа ұстанымы. Әбу Ханифа шын аты - Нұғман ибн Сәбит. Ислам тарихында өзіңдік үлкен орыны бар ғұлама ғалым, ұстаз, халық арасындағы сыйлы аты - имам Ағзам.

Мынадай бір аңыз бар.

Бір жас жігіт өзен бойын аралап келе жатып, ағып бара жатқан қызыл алманы көреді.

Алмаға қатты қызығып, әрі босқа шіріп кетеді ғой деп, алып жеп қойыпты. Алманы жеп болған соң барып, бұл алманың иесі болуы керек қой, рұқсатсыз жегенім дұрыс болмады, іздеп тауып, кешірім сұрайын - деп ағыс бойын жағалап өрге жүреді. Алдынан бір бау кездесіп, иесіп тауып алып кешірім сұраса керек. Мұның кішіпейілдігіне таң қалған бағбан сынамаққа « Жок, кешірмеймін егер кешірсін десең, менің қойымды жеті жыл ақы-пұлсыз бағасың, арғысын тағы көре жатармыз » -дейді. Бұған жігіт келісіміп беріп, жеті жыл бойы бағбанның

койын бағады. Жеті жыл өткеннен соң енді алманың құнынан құтылдым ба десе, «жоқ әлі құтылған жоқсың, енді менің көзі көрмейтін, құлағы естімейтін, аяғы жүрмейтін қызым бар, соны алсаң алманың құнынан біржола құтыласың» - депті. Жігіт ойланып қой жеті жылда бұл кісінің жамандығын көргенім жоқ, не болса да мойынымдағы қарыздан құтылайын-деп келісімін береді. Уәделі уақытта қыз отырған бөлмеге кірсе, ай десе ауызы бар, күн десе көзі бар, аяқ-қолы балғадай бір қыз отырады. Жаңылып кірген шығармын деп атасына барып, менің қалыңдығым қайда, ол бөлмеде басқа қыз отыр -депті. Сөйтсе, атасы « жоқ, балам ол менің қызым, сенің құдай қосқан қосағың. Жаман нәрсені көрмеген, жаман сөзді естімеген, жаман жерді баспаған қызым. Сені жеті жыл сынадым да, менің қызымның жары болуға лайықты деп бағаладым. Қосағың мен қоса ағарып, бақытты болындар » -деп батасын береді.

Осындай сынақтан өткен, жігіт Сәбит пен бағбанның қызынан, Нұғман Мұхамет ибн Сәбит яғни, имам Ағзам дүниеге келген. Тағы бір аңызда, имам Ағзам сол замандағы діндарлардың іс әрекетіне көңілі толмай , дін бұзылды деп дала кезін кетінті. Бір күні далада ұйықтап жатып түс көреді. Түсінде ұлық пайғамбарымыз Мұхамметтің сүйегін жинап жүрсе керек. Ояна келе имамдарға бармай, түсін бір ғалымға жорытса керек. Ғалым, « сен түсінде пайғамбардың сүйегін жинасаң, өңінде ілімін жинарсың. Дала кезгеніңді қой да, еліңе қайт, дінді уағызда »- десе керек. Имам Ағзам бабамыз біздің қазіргі ұстанған дініміз яғни, ислам дінінің алғы шарттарына ата-баба салт-дәстүрін енгізе отырып лайықтаған. Негізінен алғанда біздің ата-бабаларымыз ислам дінінің әуелгі бес парызын мақұлдап қалғанын өз сенім-нанымына сай жүргізген. Қазірде айтып жатыр ғой дәстүрлі дін деп. Әуелі ол дәстүрлі дін болуы үшін, қазақ халқының салт-дәстүріне сай болуы керек. Ал,

қазіргі сырттан оқып келген имамдарға сенсек, анау ширик, анау бидғат,- деп қазақтың он үш ғасыр бойына ұстап келген дініне қарсы келуде. Яғни, салт-дәстүрге сай емес әрекет қылуда. Дәстүрге сай келмесе дәстүрлі деген дұрыс болмас.

Бес парыз.

1.Иман келтіру. Алланың бірлігіне, барлығына Мұхамметтің оның елшісі екендігіне шын жүректен сеніп, иман келтіру. Лә иллаха иллалла, Мұхаммет расул Алла деп кәлима айту. Пайғамбарымыз Мұхаммет Мұстафа С.А. менің үмбетімде отыз өтірікші болады. Олардың әрқайсысы өзін Алланың елшісімін - деп жариялайды. Бірақ, мен соңғы Пайғамбармын. Менен кейін Пайғамбар болмас деген. Жаратушының жер бетіне жіберген барша пайғамбарларына, оларға түскен қасиетті кітаптарға періштелеріне сеніммен қарап, құрмет көрсету. Жамандық пен жақсылыққа, ақирет күніне яки өлгеннен соң қайта тірілетіне

иман келтірін, ұлық пайғамбарымыз Мұхаммет С.А.-үмбеті деген атаққа лайық болу.

(Әмәнту биллахи уә кутубихи уә расулихи уә малайкатиhi уә хейрихи уә шаррихи уә йаумилахирети) .

Қасиетті Құран Кәрім пайғамбарымыз, Мұхаммет Мұстафа С. А.-ға Алла тағаламның жаратқан сансыз періштелерінің ең жоғарғысы, Жебірейіл Алейһиассалам арқылы түсірілген. Оның негізгі міндеті- пайғамбарларға уахи әкелу. Екіншісі, Исрафил Алейһиассалам. Оның міндеті, Сур деген кернейді екі рет үрлеу. Біріншісінде, Алладан басқа жаратылғандардың барлығы өледі. Екінші рет үрлеген де, барлығы қайта тіріледі. Үшінші, Микаил Алейһиассалам. Оның міндеті –арзан-қымбат, жұт, молшылық жасау және бар нәрсені әрекет еткізу. Төртіншісі-Әзірейіл Алейһиассалам. Оның міндеті- уақыты келін жеткенде адамдардың жанын алу. Бұл төртеуінен кейінгі періштелер төрт топқа бөлінеді. Хамәли-и Арш періштелері

төртеу, қияметте сегіз болар. Мұхаррәбин деген-
періштелер тобы мәңгілік Алланың дәргейінде
қызметте. Кәрубиян періштелерін азап
періштелері деп, және Рахымшылық
періштелерін Руханиян деп атайды. Адам
баласының жақсылығын жазып отырар, оң
иықта- Кирамән, сол иықта жамандығын жазар-
Кәтибин періштелері отырады. Бұдан басқа
Хафаза періштелерің де пенде ісіне қатысы бар.
Қабірде сұрақ қоятын Мүнкәр және Нәкир
періштелер тобы, мұсылмандардан жауап
алатындарын Мүбашшир және Бәшир деп атаған.
Алладан белгілісі төрт кітап түскен. Таурат-Мұса
Алейһиассаламға, Забур-Дәуіт Алейһиассаламға,
. Інжіл-Иса Алейһиассаламға және қасиетті
Құран Кәрім, ақырғы пайғамбар- Мұхаммет
Мұстафа Алейһимассаламға түсірілген.
Пайғамбарымыздың төрт шахияры яғни, өзінен
кейін орынын басқан орынбасар-халифтары бар.
Бірінші, Әбубәкір қазірет, Омар қазірет, Оспан

казірет, Әли қазірет. Пайғамбардан кейін бірінші Әбубәкір болып, осы кезекпен халифа болған.

Ислам дінінде төрт махзаб бар. Имам Ағзам Әбу Ханифа-Ханафи махзабы. Имам Мәлік бин Әнес-Мәлики махзабы. Имам Мұхаммед бин Идрис Шафии-Шафии махзабы. Имам Ахмед бин Ханбал-Ханбали махзабы.

Ана дүниеде жеті тозақ бар, және сегіз жұмақ бар екендігіне сену. Қиямет күнінде біздің өлшеу бірлігімізге симайтын Мизам таразысы, және Алланың үкімімен жаһаннам үстіне құрылған Сират көпірі барлығына сену.

2. Намаз оқу. Тәулігіне бес рет, оқылатын бес уақыт намаз Алла тағаланың пендесіне берген ризығына шүкіршілік айту үшін, мұсылман мен Раббысы арасындағы байланыс.

Бамдат-Таң намазы таң ағарғаннан күн шыққанға дейінгі аралық. Ісра сүресі-77 аятта күдіксіз таң намазына періштелер де қатысады дейді. Расында, таң намазы ел ұйқыда, тиыштық уақытта оқылады.

Бесін-күн тас төбеден ауып көлеңке екі есе ұзарғанға дейін. Тал түсте оқуға болмайды.

Намаздыгер-екінті күн батуға тақалғаннан күн батқанша.

Намазшам-ақшам күн батқаннан ымырт үйірілгенше.

Құтпан ымырт үйірілгеннен, таң арайланғанға дейінгі аралықта.

Жұма күні барша мұсылмандар жуынып-шайынып бесін намазын көпшілікпен бірге мешітте оқу, парыз болған. Жамағатпен өтеген намазға жиырма жеті есе сауап қосылады.

Мешіт босағасын аттаған әр мұсылман екі рәкәт сәлем намазын оқиды. Намаз уақытынан тыс оқылған намаз нәпіл (бейнамаз)- деп аталады.

Ісра сүресі-78 аятта Түннен оянып өзіңе тән нәпіл оқы, Раббың сені бір мақтаулы орынға жеткізеді деген. Жұма намазы әйелдерге, жолаушыға, ауру мұсылмандарға парыз емес.

Әрбір намазханның намаз үстінде бастары жабық болуы шарт. Егер ер адам болса, басына

тақия киіп, әйел адамдар орамал тартуы керек. Және, намаз соңынан ташбиқ тартып Алладан елі—жері, отбасы үшін тілек тілесе қабыл болар. Жалпы, құран оқыған адам жалаңбас болмауы керек. Құран оқитын адам дәретсіз болуы мүмкін, тек құран кәрімді дәретсіз ұстауға болмайды.

Мұсылман адам ұзақ сапарға жол жүргенде намаз рәкәттарының санын қысқартып оқуына, яғни сапар намазын оқуына болады. Дене мүшесі қимылға келмейтін адам ишарат-ыммен, көзқараспен оқыса да, қабыл болар. Егер, уақытында намаз оқуға жағдайыңыз келмесе, құтпан немесе таң намазында қаза болған намаздың парыздарын қосып оқып, өтеуге болады.

Құрбан айтта және ораза айтында айт намазы оқылады. Таңғы намазда, түн жарымында, жаңбыр жауғанда тілеген тілек қабыл болар деген.

Мәшһүр Жүсіп атамыз:

Әуелгі әлін Алланың аты болар.
Би бес парыз адамның жасы болар.
Кімде—кім құран кәрім сөзін білсе,
Аузында асы, астында аты болар.

Тұрарда таң намазға кер боларсың,
Шығарда шыбын жаның тер боларсың,
Үстіңе алабота-жусан шығып,
Бір күйі аяқ басар жер боларсың

Дүниеге мойын бұрған біз бір есер,
Есер пенде шайтанмен әзілдесер.

Таудан биік күнәміз болса дағы
Аллаға шын жыласаң өзі кешер—деген.

Адам қайтыс болғанда жаназа намазы оқылады.
Егер мәйіт өз-өзіне қол жұмсаған адам болса,
жаназаны имамның басқа көмекшілері
шығарады. Жаназа шығарар имамның он екі
мүшесі, ақыл-есі дұрыс болуы шарт. Егер мәйіт

ер адам болса, имам бас жағында, әйел адам болса орта шенінде тұрып, жаназа намазы оқылады. Күн шықпай, тал түсте, күн батып кеткен соң жаназа намазы оқылмайды. Құдай жолында қайтқан адамды (шахит) жуындырмай киімімен, қажылыққа барған адамды өзі оранған ихраммен жерлейді. Ихрам қажыға барған адамның қажылық кезінде ине-жіттің, түйменің көмегінсіз оранған екі бөлек мата. Қазақ ұғымындағы кебін есебінде. Бұл салттың бәрі бейбіт заманға арналған. Қазақ даласының кей жерінде сейсенбі күні жаназа шығармайды. Себебі, апта санауын сенбіден бастаған да, сейсенбі жеті күннің ортасына келеді, бейкүндеп түсінген. Және, жексенбі күні христиандар күні- деп жаназаны түс қайта, күн дүйсенбіге ауысты деп шығарған. Бұл салт, барша елге емес тек жергілікті халықтың ұстанған салты. Мәйіт жаназасы шығарылған соң, тек қабір басында ғана жерге қойылады. Егер, әлдеқандай көлік ауысар жағдай болса, топырақ бұйырған жер деп

сол маңға жерлеген. Атақты ағамыз Ақжан Машанидың атасы Машан би өзін Қарқаралы тауындағы Қарақуысқа жерлеуін өсиет еткен. Жазғытұрымғы уақыт Қарақуысқа жетпей, мәйіт салып келе жатқан сүйреткінің тәртесі сынып, жолда қалады. Жаназаны басқарған Жамантай хан қазақ салты бойынша Машан биді топырағы осы жерден бұйырды деп, сол маңдағы дөң үстіне жерлеткен.

3. Зекет беру. Зекет дегеніміз-байлығы, мал-мүлкі белгілі шамаға жеткен, дәулетті мұсылманның кедей, кембағылдарға жылына бір рет берер садақасы. Зекетті еңбек ете алмайтын мүсәпірге, қайыршыға мұқтаж адамға берген абзал. Немесе, жетімдер үйіне, ел игілігіне арналған құрылысқа, мешіт, көпір салуға арнаса. Зекет беру адамдарды сүйіспеншілікке, татулыққа тәрбиелейді. Әрі дүниеқоңыздықтан, жәдөгейліктен бойын аулақтайды.

4. Ораза ұстау. Адам баласының отыз күн бойына Алланың ризалығы үшін, таң атқаннан,

күн батқанға дейін өзінің бар нәпсісінен тиылуы. Нәпсі дегеніміз адам баласының жанының, көңілінің күштарлығы. Қазақтар оразаны ауыз оразасы ішпек-жемектен тиылу, көз оразасы - жаман нәрсені, адам көзін қызықтырар затқа қарамау, құлақ оразасы - адамның ой-ниетін бұзар сөзді естімеу, тән оразасы - адам денесін салқындатар, рахатқа бөлер жағдайлардан бойын аулаққа салу деп қараған. Яғни, дәрет алғаннан басқа уақытта денеге су тигізбей, насыбай-темекі тәрізді адам көңіл-хошын көтер нәрселерге жоламайды. Ораза ұстаған едім деп көпшілік жиылған жерге себепсіз бармаған. Кей адамдар ораза үстінде суға шомылып алып, мен ғұсыл дәретні алдым -деп ақталып жатады. Ғұсыл-қазақ ұғымында әйеліңмен жұптасқан соң алар толық дәрет. Егер, күндіз ондай шаруа болса оразаң онсыз да бұзылады. Қазақ ұғымында өз әйелің алыс сапардан оралса да оның бетінен сүйсең оразаң бұзылар, ал көршінің баласы көрші ауылға барып келгенде, маңдайынан

иіскесең ораза бұзылмас дейді. Иә, қасиетті ораза әлдекімдердің ұғымындағыдай, денсаулыққа ғана тиімді емес, ол адам баласының Жаратушысының ризашылығы үшін жылына бір айналып соғар бар нәпсісінен тиылып, құлшылық қылуы, яғни отыз күндік сынақ айы. Ораза айында әр мұсылман баласы басының аман, денінің саулығы үшін Алланың ризалығына атап, пітір садақасын береді. Пітір садақа негізінен кембағыл, жағдайы жоқ, жеке басты адамдарға беріледі. Егер мешіт, көпір т.б. адам игілігіне арналған құрылысқа қаражат тапшы болса соған берген де абзал.

5. Қажыға бару. Жағдайы бар мұсылманның өмірін де бір рет Байтолаға қажылыққа барып, қасиетті Қағба мен Пайғамбар мешітіне зиярат етуі. Құдайға шүкір, қазір заманымыз тиыш, қажылыққа барам деген әр мұсылман үшін қаражаты болса болды, елімізде бар жағдай жасалған. Ақшаң мен ниетің болса болды, ұшаққа отыр да, тарта бер. Бірақ, осы қажылыққа

барып келген адамдардың барлығы қажы ма? Мен, өз басым Байтолаға барып қайттым, бірақ қажымын- деп айта алмаймын. Қажылығымның қабыл болған, болмағанын Жаратушым бір өзі білер. Көпшілікпен бірге бардым, көрдім, қайттым. Көппен бірге Мәдинада- Ұлық Пайғамбарымыз Мұхаммет Мұстафаның қабіріне басымды ініп, тағзым еттім, Меккеде қасиетті Қағбаны жеті айналдым, Сафа мен Мәруаның арасында жүріп өтін, сағиды орындадым. Арафат тауына шығып, Иемнен күнәмнің кешірілуін сұрадым. Минада- құрбандық шалдым. Барлық қажылықтың рәсімдерін бұлжытпай орындадым. Шынымды айтсам, ештеме сезінген жоқпын. Бастаушыларымыз не айтса, соны істеп көппен бірге жүрдім.

Тек, қайтар кезде ғана қоштасу тауабында ғана қасиетті Қағбаның жанында тұрып, өзімнің он сегіз мың ғаламды Жаратқан Иемнің барша жаратқандарының жанында шіркей ғұрлы

құнымның жоқтығын түсіндім. Шіркейде бір қажетке бола жаралған. Ал, біз өзіміздің тек Аллаға құлшылық қылуға жаралғанымызды ұқпаймыз. Ұға тұра мойындамаймыз. Біз, Адам ата ұрпақтары неше жерден көкірек керсекте, Абай атам айтпақшы, ішіміз боққа толған боқтың қабы ғанамыз. Ішкен-жегенге мәз болған, екі аяқты пендеміз. Айтарым, қажылыққа бару қандай оңай болса, қажы атану немесе сол атқа лайық болу одан әлде қайда қиын. Әсіресе, жас адамға. Жасың пайғамбар жасынан асқан соң, ендігі жерде күнәлі іс істемеспін деген кезде ниеттеніп, сапарға шықса дұрыс болар. Ұлы Абайдың әкесі Құнанбай қажы қажылықтан келген соң дүние ісіне араласпаған деседі. Сол бабамыздың ісі дұрыс болар.

Осы арада мына бір аңыз әңгімені айта кеткенім дұрыс болар.

Қасиетті пайғамбарымыз Мұхаммет расулалла бір күні әлденемен айналысып отырған бір қартқа назар аударыпты. Қарап тұрса қария бір

шыбықпен жерді сызып, өзінше күбірлеп отырса керек. Жақындап келін сұраса « мен құдайға құлшылық қылып отырмын » десе керек. Пайғамбар оған құдайға құлшылық олай жасалмайды , әуелі тілді кәлимаға келтіру керек, бес уақыт намаз оқып, ораза тұту керек деп үйретсе керек. Аң-таң болған қарияны тастап былай шыққан кезінде Алла тағаламнан уақи келінті. « Ей, Мұхаммет, сен өмір бойы маған құлшылық қылып келген пендемді бар сеімінен ада еттің ғой » -деген. Сол аңызға сенсек қазақ баласын ата-бабамыздан келе жатқан діни сенімімізден айырып, бейіт басына барма, жетісі, қыркы- деген шарифатта жоқ. Өлген адамды бір сағат ішінде жерге беру керек, ол енді әруак дейді. Сонда бұл пәтшағарлар Пайғамбардың өзін үш күн ұстағанын білмегені ме. Және бұл шарифат алпыс ғрадуc ыстық болып тұратын араб жеріне арналған. Шарифат негізіне салсақ, адам қайтыс болысымен жерлеу керек және қабірден жеті қадам ұзап тізе бүккен кезде,

топырақ ұйіндісі көрінбеу керек. Және, отыз жылдан соң қабір үстіне басқа кісіні жерлеуге рұқсат етіледі. Бұл шариғат тұрғылықты жердің араб елінің табиғатына негізделген, сол елдің салт-дәстүріне лайықталған. Мысалға, араб елдері исламнан бұрын айға табынған кездері болған. Мешіт күмбезіне айшық қою содан қалған. Және ол айшықты батып бара жатқан ай бейнеленген. Бұл шариғатқа салсақ, қай қазақ әкесінің моласын қаздырар. Қазақтың қазанында қайнамаған, жүрегінде қан болып ойнамаған, қандай салт болса да бізге жат, одан ешқашан үлгі алып, әдетке айналдыруға болмас.

-Сонда қалай, қайтқан кісіні жерлеуде шариғат пен салт-дәстүрдің арасында айырмашылық барма? Болса, ол неге негізделген?

-Айырмашылық емес тек, қосымшалар бар. Негізгі кісі жерлеу рәсімі ислам дініне сай болса да қосымша өз салт-дәстүрімен жүргізген. Және, қазақ салтының, ырым –жырымының тінті,

мақал-мәтеліне дейін жақсылыққа, тәрбиеге негізделген.

Қазақта үйге кірген отынды сыртқа шығарма, жаман болады деген ырым бар. Ата-бабаларымыз бір кезде кигіз үйде өмір кешкен. Сол себепті, адам қайтыс болып, оң жаққа орналастырылған соң, қашан жер қойынына берілгенше ол шаңырақта от жағылып, тамақ істелмеген. Бұл ретте бұл шаруаны көрші-қолаң атқарған. Көрші хақысы- Тәңір хақысы, көршінің баласы үшін намазыңды бұз- деп құдайы көршіні қатты құрметтеген. Ана дүниеге барғанда алдымен көршіңмен қалай тұрғаның сұралар деп, бәрінен көршісін жоғары қойған. Қазақ үйінің есігі қашанда шығысқа қараған. Мәйітті оң жаққа салғанда басы шығысқа қаратып жатқызады, сол себепті де үйден шығарда басымен шығарған. Егер көп қабатты үйде болса босағадан шығарда басымен шығарса болар. Адам сыртта қайтыс болса, өз босағасына әкелгенде де үйге басымен кіргізген. Атақты

Қасым ағамыз, өмірге келдім еңбектеп, шалқалап әкем шықты үйден- демей ме. Яғни, өмірге баспен келін, баспен кету керек. Қазақ үйінің есігі шығысқа қараған. Ұйқыға жатқанда аяғын есікке яғни, шығысқа қаратып, оң иығына қарап ұйықтаған. Мұндағы негізгі ой, ұйықтап жатып, оянбай қалсам, қабірде жатқандай аяғым шығыста, бетім құбылаға қарасын деген ниет. Әрі сол иықпен ұйықтаған адамның жүрегіне салмақ түседі. Ұлық пайғамбарымыз да оң иықпен жатып, оң қолының алақанын жағына жастанып ұйықтаған деседі, Ал, қабірге салғанда басын солтүстікке, аяғын оңтүстікке қаратып, бетін құбылаға бұрып жерлейді. Жаназа намазын шығарар имам егер мәйіт ер адам болса орта тұсында, әйел болса бас жағында тұрып оқиды. Тірі адам шамасы келгенше аяқты құбылаға, құран кәрім тұрған жаққа және бейітке қаратып жатпағаны дұрыс болады. Мынау жалған дүниеде екі есік бар. Бірінші есікті ашып дүниеге келген пенде, екінші есікті де ашып, дүниеден

кетері қак. Тал бесікке түскен, жер бесікке де жатар. Тағы, бір айта кетер нәрсе казак баласына бір-бірінің жалаңаш денесін көруге рұқсат етілмеген адамдарға сүйекке түсуге, бірге суға түсуге болмайды. Қайын атасына, қайын ағасына, балдызына күйеу баласы кіруге сол сияқты күйеу балаға олар кіруге болмайды. Сол сияқты ата мен балаға бірге моншаға, өзен-көлге суға түсуге тиым салынған. Әйелдер арасында да осы тәртіп орын алған.

- Қонақ асы дегеніміз не, және кімдерге арналған?

- Ертең жерлейміз деген күні арнайы қонақ асы немесе үші беріледі. Қонақ асы негізінен жақын-жуық алыстан келген ағайынға арналған. Асқа бар болса жылқы малы немесе сиыр сойылып, оған ұсақ мал еті араластырылады. Қонақ асына жылқы сою, немесе тұсына жылқы байлау ана жаққа барғанда мініп жүрсін деген ниеттен туындаған.

Ораза намаз тоқтық та, қарының бір күн аш болса, сәлдең қалар боқтықта деген. Құдайға тәубә еліміз аман, жеріміз тиыш тоқшылықта өмір сүріп отырмыз. Қазіргі молшылық заманда өліктің артын той қылып өткізу, бәсекеге айналып бара жатыр. Түрлі тәтті дәмдермен қатар, жеміс-жидек қою, салат жасау ерсі көріпіс. Тіпті той дастарханымен, дұға дастарханының айырмасы аз. Той дастарханына шелпек қоймаса, дұғада торт жоқ. Онымен қатар қайдан келгені белгісіз дастархан талапайы сияқты, жат қылықтар сыналап кіріп барады. Кісі дастарханына билік айту жараспас, дегенмен арты тойға айналар жасы жеткен адамға болмаса, жас өлікке ерсі қылық. Адам қайтыс болған күні құдайы нан немесе шелпек пісірілсе де, жерлеп болғанша дұға оқылмайды. Қонақасыға алыс-жақыннан бауырыма топырақ салам деп жиналған туыстар дастархан басында марқұмның тіршілігінде істеген жақсы әдет-қылықтарын, ізгі қасиеттерін айтып отырысады.

Мәйіт үйде жатқанда құлағы ашық, естін жатады деп, тек жақсылығын айтуға тырысады. Ал жаназа намазы шыққан соң тек артында қалған ағайынға көңіл айту керек. Жалпы, қазақ баласы өлген адамның артынан жаман сөз айтпаған, күнәсін ауырлатпайық деп. Өлгеннің жаманы жоқ, тірінің одан аманы жоқ деген осы. Және бір салт бойынша үйдегі айнаның бетін жабады. Қазіргі ғылым дәлелдегендей айна өзі көргенін ешқашан ұмытпайтынын, оның қайта көрініс берерін атам қазақ қайдан білген.

Қазірде әдетке айналып кеткендей қырқы, жылын берген де, тойда тост сөйлегендей сөз айтып, және ол адам өзінің жамандығынан өлді, әйтпесе менмен бірге жүріп еді -дегендей сөз сөйлеу тінті ерсі қылық. Еске алғыңыз келсе, марқұмның артында қалдырған үлгі-өнегесін, жақсы әдет қылықтарын сөз қылыңыз. Жетісін бергенде артындағыларға көңіл айтып, қырқында жұбату айтып, жылында марқұмның жақсы қылықтарын айтыңыз. Мені еске алып жатыр деп

бір аунап түсіп жатсын. Қайтқан адамға қашанда құрмет болуы керек.

Мәйіт неше күн үйінде болсада, шымылдык ішіне шырақ жағылып, жақындары мен молда бірге отырып шілдеханасын күзетеді. Түнғілікте шырақ жағу қыркына дейін ұласады. Қазақтар әдетте бейсенбі—жұма күндері әруақтарға арнап құдайы нан шелпек пісіреді. Егер шелпек пісіруге уақыты келмесе, отқа май тамызып тие берсін деп жатады. Себебі үйге келген әруақ құр кетпесін риза болсын деп. Сенім бойынша қайтқан адам қыркы өткеше шыққан үйіне келеді, майдан жасалған шырақтан нәр алады. Үлкендер жастарға басу айтып, көңіл суыту үшін бұрынғы дүниеден өткен ата-бабалар өсиетін еске алысып, кейде қиса да оқылған. Яғни, өзекті жанға бір өлім барын ұқтырған. Қазіргі заман талабына қарай көп қабатты тар үйде мәйітте неше күн ұстау қиын болар, дегенмен өз шаңырағына бір күн түнетіп, соңғы сапарға өз босағасынан аттағаны дұрыс болар. Тас түскен

жеріне ауыр болсада ағайын болып, қаралы үйдің қайғысын бірлесе көтерген. Жасы үлкен адамдар қаралы үй иелерін түн баласына өздерін ғана қалдырмай, бірге болып, көңілдерін аулап, сабырлылыққа шақырған.

Мынадай бір аңыз бар.

Пайғамбарымыздың заманында бір адам өзі әлі мұсылман болмаса, да ұлық пайғамбардың істеп жатқан әрекеттері мен уағызын ұнатып, қонаққа шақырғысы келеді. Содан әйелімен ақылдасып, сен ана тоқтыны соя бер, мен барып шақырып келейін депті. Оның шақырысын қабыл алған пайғамбарымыз тек мен жалғыз бармаймын мына жанымдағылар да бірге табақтас болады . Ас жетпейді- деп, уайымдама шүкіршілік қылсақ бәрімізге жетер дейді. Сол уақта, шешелерінің тоқтыны қалай бауыздағанын көрген үлкені кішісіне айтып келеді. Шешем әлгінде тоқтыны бауыздады- деп. Қалай дегенде көрсетпекші болып, інісін бауыздап тастапты. Қаннан шошып қорыққан өзі де, пышаққа жығылып мерт

болады. Бұлардың жайрап жатқанын шешесі қонақ келер алдында ғана көрсе керек. Пайғамбар келіп тамағын ішін кетсіп, дәм алдында көңіл күйін бұзбайық -деп күйеуі екеуі балалар жатқан бөлменің есігін жауып қонағын қарсы алады. Қонақтар келіп пайғамбарымыз табаққа қол созса, Жебірейіл періште: « осы үйдің балаларын ұмытпа » - депті. Пайғамбар табақтан қолын тартып алып, сенің балаларың қайда шақырсаңшы - депті. Оған балалардың шешесі балалар ойнап кеткен, сосын ішеді ғой деп, өз-өзін сабырға шақырып зорға айтады.

« Ә, олай болса » деп пайғамбар қолын табаққа созса, тағы да Жебірейіл періште « осы үйдің балаларынан бұрын дәм татпа » -дейді. Пайғамбарымыз табақтан қолын тартып алып, « шақыр балаларыңды, бірге табақтас боламыз, шақырғанда келмейтін бұл не қылған балалар » дейді. Бұдан әрі шыдай алмаған үй иесі пайғамбарға болған жәйтті айтып, сіз тамақтанып болғанша сабырлылық қылып едік-

деп шынын айтады. Сол кезде ұлық пайғамбарымыз күліп жіберіп « онда барып шақырып келе ғой бірге дәм таталық » - депті. Ата-анасы жүгіріп барса, екі ұлы ойнап отыр екен. Содан пайғамбарымыз үй иесіп бұл адам сабырлылардың сабырлысы болды - деп басқаларға үлгі тұтқан. Бұл Аюб сақабә Стамбул шаһарында жерленген екен. Кейінде, ислам жаулары барша құндылықтарды жойған кезде басына салынған мазарын құлатып, жермен жексен еткен. Бұл кісінің басына серіктері бір шынар шыбығын ексе керек, кейінде сол шынар бойынша тауып алып, басына үлкен мешіт салып құрмет көрсеткен. Мен Ыстамбул шаһарында болғаным да осы Аюб сақабаның және ұлық пайғамбарымыздың сақалы сақталған мешітте болып зиярат қылдым. Бұл мешіттің иесі ерте заманда Ыстамбул шаһарының басшысының күйеу баласы екен. Осы мешітті көтеріп жатқанда, әлдекімдердің жаласымен дарға асылған. Кейінде, бұл істің жала екені

анықталып, шаһар басшысы мешіттің қалғанын өзі көтереді. Күйеу балам алдындағы күнәмді қалай жуам -деп Мысыр еліне кісі жіберін, сонда сақталған ұлық пайғамбарымыздың сақалының бірер талын әкеліп, мешітке сыйға тартады. Бұл сақалдың осы заманға жетіп сақталуына, Арыстан бап бабамыз себепкер. Ол кісі кезінде пайғамбарымыздың жеке шаштаразы болыпты. Ислам әлемінде тағы бір сабырлы адам- ол Аюб пайғамбар. Денесіне түскен құртты, Алла тағалам сенің несібеңді менің денемнен берген - деп, түсіп қалғанын қайта орынына салып қояды екен. Әйелі де тастап кетін, кейінде қайтып келген. Әбден сынаудан өткен пайғамбарға Алла тағалам аян берін, бір бұлақ суына әйелі мен екеуін шомылдырады. Сол сәтте екеуі де баяғы жас күндеріне келген -деп аңыз айтады. Бұл қасиетті бұлақ Қырғызстан жерінде Жалалабат аймағында Аюб бұлағы- деп аталады. Әңгімеге негіз болған сабырлылық. Ата-бабаларымыз қандай жағдай болмасын көппен көрген ұлы той

-деп сабырлылыққа шақырған. Тіпті, ертең аспаннан тас жауады десе, әуелі жаусын сосын көреміз де -деп күлкіге айналдырған . Не қиындық болса да сабырлы болғанға не жетсін, әрине айтуға оңай. Атам қазақ Ей, Аллаһ бергенінді алсаңда, берерінді тима -деп тәубеге келін, өзін де өзгені де сабырға шақырған.

-Дәлел айту дегеніміз не? Оның қайтқан адамға пайдасы барма?

-Дәлел айту дегеніміз қайтқан адамның тірлігінде орындай алмаған намаз , ораза т.б құлшылықтарының орынын толтыру үшін көпшілік болып кәлима айтып, ташбиқ тарту. Бұл рәсім марқұмды ертең жерлейміз деген күні мәйіт жатқан бөлмеде оңаша жерде өткізіледі. Ауызында бісмілләсі бар оншақты адам жақын-жуықты ортаға ала отырып, тәшбиқ тартады. Кемі мың рет тартылса, сауабы соғырлым көп болмақ. Кейбір адамдар дәлел айтуға қарсы пікірде, себебі кәлиманы адам тіршілігінде өзі айтуға тиіс дейді. Ал, қазақ салтында бұл салтқа

катысар адам толық дәретпен кәлима айтып сауабын садақа есебінде марқұмға арнайды. Пайғамбарымыздың айтуы бойынша қайтқан адам үшін жасаған әрбір садақа қабыл болып сауапқа жазылады. Және асханада, мейрамханада толық тазалығы жоқ көпшілік ортасында дәлел айтқан дұрыс емес. Салт бойынша толық дәретпен, Алланы еске ала отырып, мәйіттің жанында болып бағышталса сауабы мол болар. Ташбиқ тартудың тағы бір түрі бар. Егер ниет қылып, бір адамға арнап, жетиіс екі мың рет ташбиқ тартсаңыз құран аударғаның сауабы жазылар. Және мұны қайтқан адамға да, тіріге де арнауға болады. Ескеретін бір нәрсе ташбиқты сұқ саусақпен тартуға болмайды. Қазақ атамыз сұқ саусақты арам саусақ деп атаған. Оны мен айды, күнді, бейітті, кісіні көрсетуге тиым салған. Білген кісіге күнделікті тартқан ташбиқтың берері де, сауабы да мол.

-Топырақ салу деген не және қалай атқарылады?

-Қазақ ұғымындағы топырақ салу рәсімі жиналған көпшіліктің әрқайсының өз қолымен салған топырағы жақсылық жағына салмақ болар- деп ұғынған. Адам көзі тек топыраққа тойған, көпшілік салған топырақ күнәсін азайтып, жақсы жағына салмақ болар. Ол үшін мәйіттің беті жабылмай тұрып, кеудесіне ақ шүберек қойған. Әрбір жерлеуге қатысқан адам үш саусағымен топырақты шымшып алып, майдалап үгіп ауызына жақындатып үрлейді. Сосын, «Топырақтан жаралдың, топыраққа оралдың, бақұл бол бауырым»- деген ниетпен салады. Топырақ салынып болған соң, шүберек түйіліп бас топырақпен бірге қайтқан адамның жақсылығына салмақ болсын- деп бас жағына қойылады. Арнайы шүберек болмаған жағдайда топырақты мәйіттің жан-жағына сепкеніңіз дұрыс. Бас топырақ дегеніміз, қабір қазар алдында бас жағынан қазылып алынған, алғашқы

топырақ. Көптен топырақ бұйырсын, топырақ салуға үлгерсін деген сөздер осыған бола айтылған. Кейінгі кезде шелектен шелекке, немесе қаптан қапқа топырақ салғызып салттың рәсімі бұзылған. Сонда, топырақ салуға үлгермеген ағайын басына барып, топырағын уыстап ұстап, қайта салса болғаны ма. Бұлай бола берсе жерлеуге де бармай-ақ, кісі жалдармыз. Қазақ халқы әрбір істеген іс қимылында басқаға жақсылық ойлаған, осы бір тәрбиелік мәні зор салтымыздан айырылып қалмайық. Ұлы Мұқтар атамыз дүниеден қайтар алдында, Мәскеу қаласына отаға бара жатып, өзінің жақын бауырларына « маған ертең отыныңды өзіңмен бірге ала келдің бе демесіп » деп ескертіпті. Не деген сөз, « мені орысша табытпен жерлемендер, ата салтыммен кетейін » -дегені емес пе. Ұлының ұлылығына дауа барма. Ұлылықты ешкім сұрап алмас, жарлықпен бекітілмес, тек ұлы уақыт өзі мойындатады.

Меніңше бұрынғылардың қой баққаны да, ой баққаны да бізден әлде қайда жоғарыда тұр.

-Қайтқан адамға арналып үші, жетісі, қыркы беріліп жатады. Не үшін және қалай беріледі?

-Ислам дінінде мұндай рәсім жоқ. Басқа діндерде мысалы христианда, будда діндерінде атап өтіледі. Сірә тамыры өте тереңде жатса керек. Қазақ ұғымы бойынша жеті күнде қайтқан адам қабір азабынан өтін, сұрақ-жауапқа тартылады. Осы кезде артта қалған ағайын-туғандар бір жерге жиналып, Жаратқан Иеден марқұмның бұл дүниедегі біліп-білмей істеген күнәлерін кешуін сұрап, тартар азабын жеңілдетуін тілеп дұға қылады. Көп тілегі қашанда қабыл болар деген сеніммен. Салт бойынша жиылған адамдарға садақа есебінде табақ тартылады. Және қашан жетісі өтпейінше, әйел адамға қабір басына баруға тиым салынған. Себебі, онсызда қабір азабынан қиналған жанға, әйелдердің қабір басында жылап-сықтауы ауыр тиеді. Толық жеті күн болғанда арнайы ұсақ мал

шалынып, дұға жасалып, молда ертіп баруға болады. Сол сияқты қырық күн өткенде, марқұмның ендігі жатар орыны белгілі болды деп, тағы да Алла тағаламнан кешірім сұрап дұға қылады. Атамыз қазақ адам баласы анасының құрсағына біткеніпе қырық күн толғанда Алла тағалам жан бітіреді дейді. Бала дүниге келген соң қырық күн толғанда енді адам қатарына қосылды деп қырқынан шығарады. Адам жаны денесінен қайтыс болған соң тек қырық күннен кейін келмеске кетеді. Қырқы өтер күнге дейін арнайы тапсырма алған молда, ниет қылып құран кәрімді бір аударып, оқып келіп қатым түсіреді. Арабша хат танымайтын адам болса құран аяттарынан кемі бес аят оқып, дұға қылады. Мұны сағира деп атаған. Және, жетісі, қыркын әйел адам болса толық күнін толтырып, ер адамға жеткізбей өткізуге болады. Жаңа туған қыз баланы қырқынан қырық күнге толтырып барып шығарады, ал ұлды жеткізбей шығаруға болады. Қырқы өткенше әйел адамға жиын-тойға

баруға, көңіл көтеруге тиым салынады. Қырқынан кейін ағайын арасында тамаққа шақырып, көңілін сергітеді. Қазақ дааласының кей жерінде тоғыз күн, елу тоғыз күн, жүз күн болды депте дұға бағышталып жатады. Бұл жалпы халықтық емес, негізінен жергілікті салт.

Тағы бір айта кететін жайт, жаназа намазын оқыр алдында имам көпшіліктен мынау адамның қарызы бар ма, болса ақы иесінің төлеуін сұрайтын салт бар. Бұл жерде имамның айтқан қарызы тек ақша емес. Пенде болған соң адам баласы күнделікті күйбең тіршілікте бір-бірімен жүз шайыспай тұра алмас. Алла тағаламның кешпейтін күнәсі жоқ, десекте адам баласы өз арасындағы қарызды өзі шешуі керек. Сол себепті де қазақ арасында кешу алысу деген рәсім бар. Жағдайы нашарлаған адамға ағайындары барып өткен істеріне кешірім сұрасқан. Тінті ерлі-зайыптылар да бір-бірінен кешу алысқан.

Бір аңыз әңгімеде.

Ұлық пайғамбарымыз дүниеден өтер алдында сахабаларын жиып, « менің Алланың аманатын тапсырар уақытым жақындады, кімнің менен алашағы бар, алыңдар » -деп жар салады. Сол кезде пайғамбардың түйесін жетектеген бала, болашақ Үкаша әулие « менің алашағым бар, бір соғыста менің арқама сіздің шыбыртқыңыз тиген » - депті. Олай болса алашағынды ал, дегенде Үкаша сіздің шыбыртқыңыз тиген кезде менің жейдем де болмаған еді-дейді. Сөйтіп, Үкаша бала ұлық пайғамбарымыздың жейдесін түріп, арқасындағы Жаратушының салған мөріп сүйіп алса керек. Сол сәтте мынау дүние бір сәтке жап-жарық болып кетіп еді- деседі. Қазақ салты бойынша пенделер арасындағы осы берешек қырқы өткеше кешірілуі керек. Жолаушыдан бір атым насыбайға бола көңілі қалар қазақ баласы, ағайынға келгенде тіпті өкпешіл. Сынған айна тәрізді қайта қалпына келуі қиын қалған көңілді қалпына келтіру қиын-ақ. Бірде

Пайғамбарымыздың екі немересі Хасен мен Құсаин ренжісін қалса керек. Содан кішісі ағасының ісі қисық болса да, үш күннен кейін келін өзі кешірім сұрапты. « Аға, мен сізді үш күн тосып едім, кешірім сұрар деп, келмедіңіз енді жұмақтың төрі маған бұйырылды »- депті. « Кім де кім бірінші кешірім сұрар болса жұмақ төрі соныкі »- деген пайғамбар сөзі бар. Сол себепті де, біздің асыл бабаларымыз араздасқан ағайынды тезірек татуласуға шақырған, және жыл ішінде тұтас бір айды кешірім айы атаған. Ол Ұлыстың ұлы айы, ұлық Наурыз. Ағайын адам қанша өкпелесе де жыл бойғы өкпесін осы наурызда тарқатып бір-бірімен қауышып, көріскен. Жаманның ашуы жағы жерге түскенше, жақсының ашуы жібек орамал кепкенше деген емес пе. Кешірімді бол, кешірімді болсаң Аллада сені кешірер деген. Ұлы Абай дүниеден өткенде бір әумесер, Оразбайдан сүйінші сұрап шауып келсе керек. Сонда Оразбай сүйінші сұраған адамды

қамшымен қақ басқа бір тартыпты. « Абай өлді дегенше, мынау сұм дүниеде әділдік өлді десеңші. Мен Абаймен алыссам, Абайдай бола алмадым деп, алыстым. Ендігі жерде Абайдан қалған өмірдің маған да керегі не » -деп жаназа намазына асыққан. Асыл бабалардың әр сөзі, ісі бізге үлгі-өнеге емеспе.

-Жылын беру немесе ас туралы не айтасыз?

- Жылы деп адамның қайтқан уағына жыл толған кезді айтады. Қыркы өткен соң, күн жылы кезде марқұмға арнап бейіт қаланып, көк тас қойылады. Осы арада көктасқа марқұмның бейнесін салған дұрыс па деген сұрақ туады. Ислам дінінде жандының бейнесін салма, ертең Аллатағалам салған суретіңе жан сал, жан салу менің қолымда сен маған ширік жасадың дейді деген ұғым бар. Бұл негізінен адамдардың суретке қарап дуа жасауына қарсы салынған тиым болуы керек. Мынадай бір тәжірибие жасалған. Бұл дүниеде құстың балапанынан әдемі жанды зат жоқ болар. Тәжірибиеге

тауықтың ондаған шібилерінің бірін алып, суретке басып шығарған. Оны көптеп шығарып таратып жіберсе керек. Екі-үш күннен соң жаңағы шіби өлін қалған. Зерттей келе шібидің суретіне әр адамның сүйсіне қараған көзі өтін кетін өлгені анықталған. Мүмкін, сол сияқты себептен адамның көзінің сұғы өтпесін, дуаланбасын деген ниеттен туған болар. Өте ерте кездегі бабалардың құлпытастары жоғалған немесе болмаған да шығар. Қазіргі заманға сай әртүрлі тастан көктас қойып, оған аты-жөнімен суретін қойса несі айып. Кей адамдардың атын білмесеңізде суретінен танып дұға қылсаңыз сауап болар. Негізінен алғанда бұл ақы иесінің шешер жұмысы.

Бейіт соғардан бұрын есігі шығысқа қарауын ұмытпаған жөн. Осыған орай есік жағынан қарағанда төрт құлағына орнатылар айшық жаңа туған ай бейнесінде болғаны дұрыс. Егер, бейіт жаңа қайтыс болған адамға арнап соғылса, бірінші жатар адам шығыстан қарағанда сол жақ

бетке жерленуге тиіс. Бұл салт ерте кезде құлпытас қоймаған кезде кім-кімнен бұрын қайтыс болғанына қарай кімнің қабірі екенін табуға септігі тиген. Және ер адамның бас жағына бас тас қойып белгілесе, әйел адамға егер ерінің жанында болса, төменгі жағынан тағы бір тас қойған. Бұл жатқан адам әйел адам, яғни қосақ деген белгі. Екінші адамға қабір қазар кезде бір-бірінің топырағы араласпас үшін бұрынғы қабірге жамылғы жауып қойып, әркімге өз топырағы бұйыруы керек. Және бейіт ең кемі екі адамға арнап соғылар. Жалғыз кісілік бейіт, ең далада жалғыз қабір болғанда немесе бақсыға, жынданып өлген, өз-өзіне қол жұмсаған адамға арналған. Егер бейіт екі адамға арнап салынып, қосағы немесе басқа адам мынау менің жатар орыным- деп белгілесе сол адамды топырағы тосып, көрер жарығы, ғұмыр жасы ұзарар. Әрі қайтқан адам, сол адамның бар ауруы мен ауыртпалығын өзімен бірге ала кетеді. Ал қасиетті адамдарды шама келгенше өзен—су

бойына биікке жерлеген. Ана дүниеге кетседе сүйегіне біткен қасиеті ұрпағына су арқылы тарасын дегені болар. Бұрынғы өткен заманда қайтқан адамның жасы пайғамбар жасына жеткен еліне елеулі, сиылы адам болса, ат шаптырып ас берген. Бұл салт ел қорғаған батыр, би-шешен, атақты адамдарға арналған. Бұл жердеде ел қорғаған ерлердің ісі халық жадында мәңгі қалар деген оймен жас ұрпаққа тәрбие болсын деп жасаған. Жыл толған соң тағы да ағайын-туған жиылып, ас беріліп дұға бағышталады. Егер, ер адам қайтса артында қалған жұбайына әмеңгерлік жолымен таңдау беріледі. Таңдау үш адамға түсіп, бірақ ақырғы шешім әйелдің өзіне қалдырылған. Барлық мәселе ерден кетседе елден кетпесін, балалар басқа жұртқа кетпесін деген ой. Ислам дінінде елу тоғыз күннен соң жалғыз отыруға тиым салып, басқа ерге шығуға рұқсат берілген. Жылы өткен соң бұл шаңырақта да той, ойын-сауық өтуіне рұқсат етіледі. Мұнан кейінгі жерде аза

тұтып отыра бермесін -деп көңіл көтеріліп, өмір өз жалғасын табады. Және, салт бойынша адамы қайтқан шаңырақ үш жыл бойына құрбан айт алдында мал сойып, шек шалуы керек. Кейде адамдар жағдайдың жоқтығын сылтау қылып, шек шалуды артық шығын санайды. Сонда ана дүниеге кеткен бауырыңның қиналысын жеңілдеткеннен бір тоқты артық болғаны ма. Өлі разы болмай, тірі байымас деген.

- Айт пен шек шалудың қандай айырмашылығы бар?

-Құрбан айты кезінде мал шалу бұл тірі адамның өзінің басының амандығына шүкіршілік айтып, Жаратқан Иеге арнап шалар құрбандығы. Ал, шек қайтқан адамға арнап шалынар құрбандық. Халық арасында өлінің шегі, тірінің шегі деп те аталады. Айта кететін бір жайт еліміз тәуелсіздік ала қасиетті дінімізде қолға алына бастады. Қасиетті Құран Кәрімді ана тілінде оқитын болдық. Сол аудармалар (Құдай өзі кешірсін құран, пайғамбарымызға Жебірейіл періште

арқылы түскен соң, аударушының дәрежесі сондай болуы керек. Адам баласы ешқашан періште бола алмас) қаншалықты дұрыс. Біз қазақ балалары әлі күнге, кеше ғана дүниеден өткен Абай тілін толық түсіне алмаймыз. Ал құран кәрімге мың төрт жүз жыл болды ғой. Алланың елшісі ұлық пайғамбарымыздың төрт қызы, және үш ұлы болған. Ұлдары жас кезінде шетінесе керек. Бір жиын үстінде пайғамбарымыздың қарсыластары сенің ұлың жоқ қу бассың -деп келеке қылады. Бұған қатты назаланған пайғамбарымыз үйіне келін Жаратқан Иесіне мұңын шағып, дұға қылады. Сонда, Алла тағалам тарапынан Әл-Кәусәр сүресі түскен. Қазақша мағынасы Халифа Алтай бойынша. « Мұхаммет шын мәнінде саған Кәусәрді бердік. Сондықтан Раббың үшін айт намазын оқы, құрбандық шал. Расында дұшпаныңның өзі ұрпақсыз қалар ». Кәусәр жәннәттағы бір бұлақ. Соның әсері болар әл- Кәусәр сүресінің мағынасын түсіндірушілер Раббың үшін айт

намазын оқы, құрбандық шал деген сөздің ретіне қарай құрбандық шалу уақытын айт намазынан кейінгі уақытқа ысырып қойды. Бұрын аталарымыз шекке де, айтқа да арнаған малын күн шықпастан бұрын, аяғын байламай қолмен ұстап отырып, отбасы мүшелері жиылып Жаратқан Иеден осы шалар құрбандығының қабыл боларын тілер еді. Құрбан айтқа мал шалған адам үштен бірін өзіне қалдырып, қалғанын садақа ретінде таратады. Бұл кезде ешқандайда әруаққа дұға бағышталмайды. Өйткені, айттық шалған адам Алланың ризашылығы үшін, өз отбасының амандығына шүкіршілік етін, құрбандық шалады. Ал, шек шалған адам Алланың ризашылығы үшін құрбандық шалып, сауабын бұл дүниеден өткен туысына бағыштайды. Ғасырлар бойы ұстанып келген бабалар салты бас аяғы бірер жылда бұзылып, тінті шек шалу рәсімі өтпейтін болды. Тағы бір, тәпсір жасаушылар құранда әйелінді басқадан қызғана біл деген деп, келіннің бетін

басқа еркекке, тіпті өзінің құрдасына да көрсетпейтін дәрежеге жеттік. Қызғаныш деген қызыл ит, ішіңе бір кірсе кімге опа берер дейсің. Қызғаншақ адам үнемі дүрбіден қарайды. Ол кішкентай нәрсені-үлкен нәрсеге, ергежейліні-алыпқа, жорамалды -шындыққа айналдырар. Шын мәнісінде, сол қызғана біл деген сөздің анық мағынасы әйеліңе қорғаныш бол емеспе. Қасиетті кітапта ерлерге әйелдерінің киімін әперуге, тамақтандыруға және басқа адамдардан қорғау міндеттелген. Қазақ әйелдерінің де бірінші арқа тірер тірегі күйеуі емес пе. Кейінгі кезде жастар мешітке барып неке қидыруды әдетке айналдырды. Қуанарлық жайт, тек махир сұрағаны болмаса. Махир дегеніміз үйленіп жатқан жігіттің қалыңдығына некеден соң тартар сыйы. Молдекеңнің қысауымен өзі несиеге үйленіп отырған жас жігіт тон, жүзік әперем деп құтылуы мүмкін. Той тараған соң егер келін сен Алланың үйінде берген уәдеңді орында десе қалай болар. Жағдайың болса жақсы, болмаса

ше. Тағы несиеге кіру керек пе?. Осыдан барып жастар арасына сызат түспей ме. Атамыз қазақ бұл махирды баяғы заман да қалың малдың есебінде жіберді емес пе. « Құста жоқ нәрсе, қыпшақта да жоқ деп » , қазақта жоқты танғаннан ештеңе ұтпасымыз анық. Құран тірілерге арналған, өлгендерге оның қатысы жоқ дейтіндер шықты. Көрші жапон халқында терезені ашсаң, үйге таза ауа кіреді, ауамен бірге шыбын-шіркейде кіреді деген нақыл бар. Еліміз егемен болып, сыртқы есігін ашып еді таза ауаға иіс қоңыстың үйір болатыны сондай небір қазаққа жат нәрселер қаптап кетті. Қасиетті құран кәрімді өз тілінде үйреніп, елге нәр әкеледі деп сыртқа жіберілген бауырлар, ата салтымызға жауша шапты. Араб әмірлігіне, Бұқараға, тіпті кешегі Байбарыс бабам билеген мың бір түн елі Мысырға дейін, оқуға барған жігіттер сол елдің салтын салт қылып, өз қағынан жеритін болды. Бет ауызын тұмшалап хиджап кию, мұртсыз сақал қою үрдіс болды. Бұрын басқа діндегілер

кәпір болса, енді намаз оқымаған өз бауыры өзіне кәпір болды. Негізінен кәпір деген ұғым еш нәрсеге сенбейтін, дінсіздің атауы.

Ғұлама бабамыз өз заманында әлемнің екінші ұстазы болған Әбунасыр әл—Фараби «Тәрбиесіз алған білім адамзаттың жауы» деген екен. Қасиетті кітапты өз тілінде оқып, жаттап алған бауырлар алған білімінің қадіріне жетпей, басқа жұрттың салт-дәстүрін шарифат деп өз еліне тықпалады. Кешегі әл-Фараби, әл-Хорезми, әл-Бируни бабалардың заманында қасиетті құран кәрім шын мәніндегі ғылымға қызмет етті. Өйткені, құран кәрім жаттап алатын өлең емес, шын мағынасында адам баласына ақиқат жол көрсететін бірден-бір құрал. Онда дүниенің жаратылысы, өткені мен бүгіні, келешегі айқын жазылған. Тек түсінетін пенде қалмаған. Алла тағалам мешітке кіргенде ішіндегі пендеге емес, менің үйіме кіресің дейді. Мешіт Алланың жер бетіндегі үйі болғанымен оның ішінде нәпсіге жаратылған пенде боларын күн ілгері ескерткені.

Құдай өзі кешірсін, қазіргі жағдайда мешітіміз дін орталығынан, қайтқан кісіні жерлеу мекемесіне, немесе сол кісінің асын берер асханаға айналған. Ұлық пайғамбар заманында адасқан пенде пайғамбардан жөн сұрады. Одан кейін сахабалардан, одан кейін сахабалардың көзін көрген табиғиндерден жөн сұрады. Олардың да заманы өтті үлкен имамдардан сұрады, одан кейінгі кезек әулие-әнбиелерге келді. Оларда өтті дүниеден. Осы уақытта Құл Қожа Ахмет бабамыз мәні кете бастаған ислам дінін қайта көтерін шарықтау шегіне жеткізді. Бұл заманда өтіп Яссауи бабаның білімімен сусындаған шәкірттері қайда барарын білмеген кезде, Алтын орданың ханы Берке хан оларды жинап, дінді қайта көтерді. Бұл Берке ханның мұсылман дініне өтуіне тікелей ықпал еткен Мысыр билеушісі Байбарыс бабам. Шыңғыс хан неше жерден дінге еркіндік берседе, Байбарыс бабам мен Берке хан арасындағы байланыс болмаса Мысырды, қала берді бүкіл ислам

дүниесін күйреуден алып қалу мүмкін емес еді. Қаншама заман өтті, адасқан мұсылман жөн сұрайтын адам таппай, қалың-қалың кітаптарға жүгінді. Жүгінді де әркім өзінше топшылап жөн айта бастады. Берке хан заманынан бері жеті жүз жылдан аса уақыт өтті. Асыл дініміз алға басудың орынына, кері кетті. Шын мәнісіндегі бейбітшіл ислам, елге қауінті бола бастады. Бұрында бір бала мешітке барса қуанушы едік, енді сол баладан бір сойқан шығама деп қауінтене бастадық. Кім кінәлі, оны қалай іздесең де таппайсың. Тағы бір, тәпсіршілер ораза айында таңнан кешке дейін Аллатағалам бар жын-шайтанды шынжырлап тастайды деп түсіндіреді. Жаратушы Ием оларға ақиретке дейін бостандық берді емес пе.

Хыжыр сүресі-36 аят. Расында, Ібіліс саған қайта тірілетін күнге дейін кеңшілік беріледі-дейді. Шын мәнісінде барша мұсылман ораза ұстап таңнан кешке дейін барлық нәпсісінен бас тартқанда жындар аздыратын адам таппай

әрекетсіз қалмай ма. Әрекетсіз қалу қол-аяқтың
жінсіз байлануы яғни шынжырмен байлану емес
пе.

Ғұлама аталарымыздың бірі Шәкәрім
Құдайберліұлын тыңдап көрсек:

Тәпсір -деп қасиетін талқан қылып,
Бұзғанмен Құран болмас адасқан хат.
Жарық нұрдан жаралған Күн жоғалмас,
Бетіне перде жапсаң неше қабат.
Құран сырын ұға алмай бұзса дағы,
Жасырылмай жарқырап тұр кәрәмәт
Жаман тәпсір жайылып жер жүзіне.
Дін десе тұра қашты есті азамат.
Бар обалы олардың тәпсіршіде,
Адасып нұрлы аятқа жағылып тат,
Ол қатені түзеген ғалымдар көп,
Соның сөзін оқысам боламын шат.

Тағы бір сөзінде Шәкәрім атамыз:

Тәпсірші деген атақ бар,
Қарсы айтсақ молда қопақтар.
Анығын таппай айтылған,

Тәпсірде талай шатақ бар.
Ой-жота мен адасқан,
Пәнші мен дінші тыңдамас.
Жиренін мұны ұнатпас,
Өйткені олар бір езу,
Әдетін тастап шыдамас.
Арланбай бұған еруге,
Дін тазасын діннен ізде.
Дін шатағын сынға сал,
Анық айна өзінде.
Айда ақылды қаттырақ,
Шала дінде пәнде таппас.
Дін тазасын ой табар,
Еркін ақыл тінті адаспас.
Кезсе кірсіз жарқылдап.....

Анықты ешкім тапқан жоқ,
Іздемей қарап жатқан жоқ.
Ақыл да безді олардан,
Із қарап жүр сонардан.
Байқамай көбі адасты,
Көңілге бірақ сол арман.

Дана хакім Абай атамыз өзінің 38-ші қара сөзінде өз заманындағы молдалар жөнінде айтса да, сол сөздің айтылуы осы кезге тура келін тұрғанын қараңыз.

38-ші қара сөз.

«Молдалар тұра тұрсын әсіресе бұл заманның имамдарына бек сақ болыңдар. Олар фитнә «бүлікшіл» ғалым, бұлардан залалдан басқа еш нәрсе шықпайды. Өздері шариғат жолын таза білмейді, көбі надан болады. Онан асып өзін тарихат жолындамын деп біліп, және біреуді жеткізбек дауғасын қылады. Бұл іс олардың сыбағасы емес, бұлардың жеткізбегі мүмкін емес адам аздырушылар қате дінге зарарлы дүр. Бұлардың сүйгені- надандар, сөйлегені-жалған, дәлелдері тасбиғы мен шалмалары, онан басқа ештеңе жоқ. »

Бұл екі ғұламадан асып, ешкім сөз айта алмас. Өнерлінің тасы емес, ақшалының басы өрге домалаған заманда не деп болар. Ауызы қисық болса да, бай баласы сөйлеген заман қайта

орнады ғой. Жақсысы кетін, жаманы қалған, бидайы кетін сабаны қалған, пығылы бұзылып араны қалған. « Дүмшенің кешірседе мың қатесін, ғалымның кешірмейді бір қатесін »- демекші ақ-қарасын Жаратушым өзі айырар. Біліп -білмей істеген күнәнің да салмағы әрқилы болар. Алланың елшісі бір қадисінде « әр нәрсе адамның сөзіне, ісіне байланысты емес, ниетіне байланысты » деген.

- Жетісін, қырқын беру, жыртыс тарату деген ысырап деп жатады.

- Әуелі бұл жерде қазақ халқының ұлттық ерекшелігін айтқым келеді. Басында айтқанымдай салттың өзі көпшілік болып, Алладан тілек тілеуден шыққан. Қуыс үйден құр шығармас қазақ салты жиналған қауымға әрине табақ тартады. Бұл да қайтқан адамға арнаған садақаның бір түрі. Шарифатта ораза үстінде, әдейі ауызын ашқан адам, алпыс кісінің қарынын тойдыруға міндеттеледі. Бір сәттік осалдыққа қаншама қаржы шашылады, бұл ысырапқа

жатпайма. Ал, қазақ өз ағайынына еш қашан салмақ түсірмеген. Бұл жағдайда да қайтқан адамға арнап бата жасау дәстүрімен малын, ақшасын жиып берген. Қазақ ортасында торқалы той да, топырақты өлім де тек ағайынның көмегімен іске асырылған. Тінті атақты адамдарға ас берілгенде алдын ала сауын айтылып, болар күнін хабарлаған. Асқа шақырылған адамдар сойыс мал, қымызын молынан жиып асқа өз үлесін қосқан. Ал, ысырап дегеніміз- Алланың өзіне берген ырзығын текке шашқанға айтылар. Якки халыққа керек мешіт, көпір салудың орынына барыңды болмас іске шашсаң, ысырап деген сол болар. Ал, жыртыс дегенге келсек бұл ырым ұзақ жасаған сыйлы адамдар дүниеден қайтқанда « жасын берсін, жақсылығын берсін »- деп ырымдап, киген киімін таратып алған. Біздің үлкен үйде де Қасым ақынның ағайыны 104 жас жасаған Ақжан атаның көйлегі бар. Әу баста адамның киген киімін тәбәрік ретінде алса

кейінде заманына қарай ырымдап жыртыс таратылған. Жасы алпыстан асып, жетпіске караған адам үшін орамал таратып, жетпістен әрі жасын берсін деп ырымдап жыртыс берсе дұрыс болар. Бұл таратылған шүберектің ешкімге керегі де жоқ. Бірақ қазақ сол орамалмен немересінің бетін сипап, қайтқан адамның жасын берсін, бейнетін емес зейнетін берсін деп, ырымдаған. Жақсы лепес-жарым ырыс. Жалпы қазақ халқының әрбір ырымы жақсылыққа негізделген. Мысалы, қазақ баласы басқа үйге қоныс аударғанда үй ішін сыпырып жинап « маған болған жақсылық келер үй иесіне де болсын » -деп босағаға ақтық байлап ырым етеді. Ал, орыс ағайындар кетерінде « бар жамандығым осы үйде қалсын »- деп артын тазаламай кетеді. Сондықтан да, олар үйге бірінші болып кірген адам тастап кеткен лас энергияны қабылдар деп, адам орынына мысықты кіргізген.

Қасиетті кітапта « Жақсылыққа бастаған істің алдынан шықпа » дейді. Және, бір айтатыны қазақ қашан да көп тілегі қабыл боларына сенген. Халық құдайдан бір-ақ жас кіші, немесе халық қаласа хан түйесін сояр деген сөз де бар.

Мынадай бір мысал әңгіме бар.

Бір адамның жасы ұлғайса да баласы болмай, әулиеден әулие аралап Жаратқаннан бала сұрайды. Қайда барса да тілеуі болмай, бір күні « Ей Алла бір бала берде өзің ала берші, ең болмаса ұлы болып еді, деген атым қалсын » деп зар еңіреді. Сөйтіп жатып, ұйықтап кетсе керек, бір ақсақалды адам келіп, « Ей балам орныңнан тұр сенің әулиеден-әулие қоймай зарлаған үніңе шыдай алмай барша әулие жиылып Жаратқаннан тілеу тіледік. Біздің тілегімізді Алла тағалам қабыл алды, бір ұл берді, жеті жасқа дейін қызығын көр. Жетіге толғанда өзім алып кетермін » деп аян береді. Айтқанындай ұлды болып, төменгі елді шақырып төбел бие сойғызып, жоғарғы елді шақырып жорға бие

сойдырып дегендей ұлан асыр той қылады. Баласының қызығына тоймай, әне-міпе дегенше жеті жылдың да келіп қалғанын байқамайды. Уақыты келгенде балам жетіге толса алып кетеді-ау, деген ой күндіз-түні есіпен шықпай жегідей жейді. Баласына қалай айтарын білмей, қой не болсада баламның барында бір той жасап қызықтайын деп, еліп жинап той жасап, тіріге шапан жауып, өліге дұға қылады. Жиналған үлкендердің батасын алып қалсын деп жеткіншегіпе су құйғызады. Той да тарқайды жеткіншегі де діп аман өсіп келеді. Көңілдегі уайымы басылып жүргенде жыл айналып, баласы сегізге жақындайды. Тағы да, уайым кірген ақсақал өткен жылғыдай ас беріп, баласына үлкендердің қолына су құйғызады. Баласы тағы да, аман-есен өсіп тоғызға жақындағанда тағы да ас береді. Той өтіп, ел тараған соң баласының амандығын көріп, көңіліне күпірлік кіріп, жеті жасқа келгенде алам деп- еді мені сынағаны болды ғой деген ой

келеді. Сол күні көңілі толып ұйықтап жатса баяғы ақсақал келіпті. « Сен балам әулиеден-әулие қоймай бала тіледің. Ақыры балам болды деген аты қалсын деп зарланғаныңды көріп, барша әулие Жаратқаннан бір ұлды сұрап әперіп едік. Жеті жасқа келгенде алармын дедім. Балаң жетіге келгенде амалын таптың. Ас беріп өліге дұға бағыштаттың, балаңа үлкендердің қолына су құйғыздың. Әрбір үлкен шын ниетімен, ақ батасын берді емес пе. Жасың ұзақ болсын, өмірлі бол, өркенің өссін- деп. Үш жыл қатарынан көптің тілеген тілегі, ақ батасы қабыл болып, Жаратқан Иең балаңның өмір жасын ұзартты, енді алаңсыз өмір сүре бер » - депті. Баталы құл арымас, батасыз құл жарымас деген емес пе. Көп тілегі көл деген осы да. Халықтың тілеуінде, елдің алғысына бөленіп жүргенге не жетсіп. Біздің Әнет баба, Бұқар жырау, Төле би, Қазбек би бабаларымыздың да, көп жасау сыры осында жатыр емес пе. Әйтеке би бабамыз өмірім өзгенікі, өлімім өзімдікі деген екен. Егер,

сіз жасыңыз ұлғайған шағында бір жетімді асырап алсаңыз, оның сізден басқа жанашыры болмаса, баланың қолы ауызына жеткенше, Алла тағалам сіздің өмір жасыңызды ұзартар.

Қазақ халқында көпшілік болып, тілек тілейтін тасаттық жасау деген салт бар. Көбінесе жауын жаумаған құрғақшылық жылдары әулие басына барып құрбандық шалып, бірін-бірі суға тоғытады. Бұл кезде ешкім де, реніш білдірмеуге тиіс. Жауын жаумай қалса, сенің ниетіңнен болды деп түйебас жасаған. Қалың өрт жылдары да тасаттық жасап, өртке ақ құйып бетін қайтарған. Сол сияқты шабыншылыққа ұшыраған ағайынға үме жасап мал жинап беріп, баспана салғанға асар жасап көмек көрсеткен. Кейде мал берешек болған ағайынға, жылу жинап оған да, жағдай жасаған.

У ішсең руыңмен, деп не жағдай болса да бүкіл ру болып көтере білген. Ру ішінде бір тентекке айып салынса, оны да руластары құтқарған. Ру ішінде жесірін жатқа бермей, жетімін

жылатпаған, абақтысы болмаған, бірден-бір ел осы қазақ шығар. Көп қорқытады, терең батырады, көппен көрген ұлы той деп қашанда көппен бірге адасқанға не жетсін. Жарты әлемді жаулап алған Шыңғыс хан баба өзінің Жеті ортақ деген заңында—

Байдың малы ортақ, батырдың жаны ортақ, шебердің қолы ортақ, шешеннің тілі ортақ, балуанның күші ортақ, аттының аты ортақ, тондының тоны ортақ деп атап көрсеткен.

-Қасиетті Құран Кәрімде « Жақсылықта, жамандықта менен » деген сөз бар ма. Олай болса, яғни, бәрі Алладан болса неге біз жақсылыққа ұмтыламыз деген заңды сұрақ туады.

-Біріншіден бұл сұрақтың жауабы да қасиетті кітапта айтылып кеткен. Жазуда « мен пендеме тек ниетін қалдырдым, басқаның бәрі менен » деген аят бар. « және сен маған бір қарыс жақындасаң, мен саған бір адым жақындаймын, сен бір адым аттасаң мен саған қарсы жүгіремін

» дейді. Яғни, әр жасаған жақсылық екі-үш есе жақсылықпен қайтады. Ал, жамандыққа өз салмағындай ғана жамандық тиесілі. Міні, құдіретті Алланың пендесіне жасаған кеңшілігі. Атам қазақ мұндайда жақсылыққа жақсылық әр адамның ісі, жамандыққа жақсылық ер адамның ісі деген. Басқа бір адамға жасаған жақсылық ол саудагердің несиеге берген пұлы емес, сол адамнан қайтып алам дейтін. Қазақ баласы қашанда жақсылықты құдайдан қайтсын деп жасаған. Жүсіп Баласағұни бабамыз Құдатғу Білік атты кітабында- жақсы болғың келсе, жаман сөз айтпа -депті. Бәрі адам баласының қандай ниетте екеніне байланысты. Ал, ниет деген сондай бір кішкене ғана, атқарар ісі таудан да үлкен. Жалпы, біз қазақ халқы ниетке өте бай халықпыз. Мен 2010 жылы Алла нәсін қылып, Мекке-Мәдинәға барып, қажылық парызымды өтедім. Сонда, Медине шаһарында жатқан мейманханамыз қасиетті Пайғамбар мешітінен онша алыс емес еді. Намазға шақырған азан

дауысы естілісімен бәріміз бірдей мешітке қарай жүгіреміз. Бұл кезде басқа елдерден келген қажылар мешітке жетіп, орналасып үлгереді. Әр қайсының қолында бір-бір құран кітап, әрі заулатып оқып отырғанын көргенде өзіміздің діннен осыншама алыс қалғанымызға намыстанған едім. Ал, сол діндарлардың намаздан кейінгі қылығын көргенде тәуба дедім. Намаздың парызы оқылып біте, сүннет оқып жатқан біздің үстімізден аттай дабдырласып далаға жөңкіледі. Бір ағам айтушы еді, мың күнәға бір тәубә деп, сол айтпақшы намазды өткердік, енді не істесекте өзіміз білеміз дегендей. Жалпы тәулікте жиырма төрт сағат бар болса, соның бір сағаты ғана намаз оқуға кетеді. Бұл қалған уақытта ойыңа не келсе соны істеуге болады деген сөз емес. Қайта сол жиырма үш сағатты саған сыйлаған Алла тағалама бір сағат шүкіршілік қылып, тәулік бойы тілінде кәлима, жүрегіңде Алла тұруы керек. Намаз соңынан өзім бірге барған жүз жиырма адамның бірінде

таппаймын. Әр қайсы өзімен-өзі осындай қасиеті мекенді көруге нәсіп еткен, Алла тағалама шүкіршілік қылып, әрбірі өзіне қолдау көрсеткен туыстарына жақсылық тілеп, дұға оқып, орынында қалады. Қайтар жолында да жеке дара ой үстінде болады. Кейде келесі намазды мешітте қарсы алған кезде болды. Құрбан айт мейрамы бітісімен, бүкіл Мекке шаһарын ихрам алып кетті. Ихрам дегеніміз қажылыққа барған әр мұсылманның Құрбан айт кезінде бес күн ине-жінсіз , байлаусыз оранатын екі бөлек шүберек жамылғы. Бес күн бойына мына дүниеден баз кешін, кебін есебінде оранады. Қазақ балалары мұны аса құрметпен жуып тазалап, зәмзәм суынан бүркіп алып қайтады. Себебі, қажыға барған адамды кебін орынына осы ихрамға ораған. Мен өзім қасиетті жердің шаң-топырағы менің шаңырағыма да барсын деп жуып, тазаламай-ақ алып қайттым. Ал, басқа халықтар үшін бұл бес күн киін тастаған, керексіз екі бөлек шүберек қана.

Содан ұққаным біздің қазақ баласында дін жоқ болғанымен, ниет бар екен. Ал, қасиетті кітапта мен пендеме тек ниетін қалдырдым деген. Жаратқан Ием сол ниетімізден айырмасын. Әр істің басы жақсы ниетпен басталып, шүкіршілікпен аяқталуға тиіс. Алла тағалам да пендесіне ниетіне қарай ырзық береді.

Мынадай бір аңыз әңгіме бар.

Бір мешіттің балаларға сабақ беретін молдасы бар екен. Ол молданың кітап көтеретін қасиеті болса керек. Бір күні кітабын ашып қараса « пәлен деген шәкірттің қырық күндік ғұмыры қалды » деген жазуды оқиды. Содан шәкіртін шақырып алып:

« балам, сен үйіңе барып демалып кел, қырық күннен соң келерсің » - деп астына ат мінгізіп, қолына екі дорба тары азық берін жөнелтеді. Арада қырық күн өткен соң, бала енді қайтыс болды, барып жаназасын шығарып, атымды алып қайтайын деген оймен молдекең де жолға шығады. Орта жолға келгенде алдынан далақтай

шауып келе жатқан бала кездеседі. Молдекең үндеместен кері қайтып, келе кітабына қараса « құмырсқаның құдіреті» деген жазу тұр екен. Содан шәкіртін шақырып алып ал, балам сен өткенде менен кеткеннен бастап не көрдің, не естідің деп сұраққа алады. Сонда бала « молдеке, сізден шыққаннан ауылыма жарты жол қалғанда аяқ суытуға аттан түсіп едім. Сол жерде бір құмырсқаның илеуі бар екен. Олардың қарбалас тірлігін қызықтап отырып, сіз берген екі дорба тарыны соларға берін қойдым. Содан ауылыма барып, қайтар шақта атты таба алмай бөгелгенім рас, кешікеніме кешірім етіңіз » -дейді. Сонда барып молдекең құмырсқаның құдіреті деген жазудың сырын түсініпті. Жаратқан Иеміз өзі жаратқан бір мақұлығына, екіншісінің жақсылық жасаған ниетін көрін, татар дәмі таусылып тұрған баланың өмір жасын ұзартқан екен. Кімге де болсын жасаған жақсылықтың Алладан қайтар деген осы да. Бір түйір жақсылық жасасаң, он есе

қайтар. Оқыған намаз, ұстаған ораза, зекет, садақа, қажылыққа бару, бәрі тек өзің үшін. Ал, басқалар үшін жасаған жақсылықтың қайтымы аса зор. Ғалымның бір түнгі еңбегі мың айғы оқыған намазға теңелген. Өйткені ғалым адам өз еңбегімен қаншама адамға жеңілдік әкелер. Құлап бара жатқанның қолынан ұстап, аяғы тайғанға таяныш болсаң, екі әруақтың қолдауына, Алланың ризашылығына ие боласың. Мынау жалған дүниеде ертеңіңе азық болар сауап жинағанға не жетсін.

Бір мұсылман жетпістен асқан шағында қайтыс болыпты. Өмір бойы ораза тұтып, намазын қаза қылмаған, қажылыққа бірнеше рет барған тақуа адам екен. Баласы әкесін өзіне лайықты құрмет көрсетін арулап жерлейді. Қырқы өткен соң бір күні әкесі баласының түсіне кіреді. Сонда баласы ---Әке жағдайың қалай, Жаратушының алдында болдың ба, саған не силады деп сұрайды. Сонда әкесі айтқан екен. Балам Жаратушымның алдында болдым. Әуелі мен сұрадым –Ей,

Жаратушы Алла бір өзіңнің ризалығың үшін қырық мәрте Меккеге жаяу бардым дегенімде Мен оны қабыл алғам жоқ деді. Екінші –ей, Аллам бір сенің ризалығың үшін алпыс жыл ораза тұтып, бес уақыт намазымды қаза қылмадым дегенімде Алла Тағалам оны қабыл көрмегенін айтты. Үшінші –Ей, Жаратушы Ием өзім кедей болсамда қырық мың динар жинап кедей—кембағылға тараттым дегенімде оны да қабыл көрмегенін айтты. Сонда –Ей, Қожам сен Жаратушымсың мен құлыңмын енді қайда бұйырсаңда өзің біл дедім. Жаратушы Ием –ей пендем есінде ме қараңғы көшеде жалғыз келе жатқаның, жаныңда еш пенде жоқ еді, бірақ мен бар едім. Сол қараңғыда байқамай аяғыңды тасқа соғып қатты ауырсындың, дауысың да қатты шықты. Бірақ оны естіген еш пенде жоқ еді, мен естідім. Жарақатың жаныңа батып тұрсада сол тасты басқа адам аяғын соқпасын деп жолдан алып тастадың. Оны да көрген ешкім жоқ, тек мен көрдім. Сенің сол басқаға ойлаған

жақсылығың үшін мен саған жәннәтті бұйырдым деген екен.

Бұдан алар тағлым бес парызды орындау Алланың бізге бұйрығы болар. Ал адам баласының бір—біріне тінті жаратылысқа деген оң көзқарасы яғни өзге жасаған қайыры бәрінен де жоғары тұрар.

- Сіз әруақ бар дегенге сенесіз бе?

-Бұл сұрақтың жауабын әріден бастайық. Дін исламда әу баста қасиетті пайғамбарымыз Мұхаммет расулалланың нұры жаратылды жеті қат аспан, қара жер барша жаратылыс содан кейін жаратылды дейді. Сонда барша жаратылыстың үстінде әуелім пайғамбарымыздың нұры тұр. Ал, нұрдың екінші бір аты рух. Рух - дегенімізді жан деп түсінсек, жаратылыстың бәрінен жоғарысы рух яғни, жан болып шығады. Арап тілінде әр деген көпше жалғау түрі болып, әррух яғни қазақша жандар болады. Жандар бір мағына бойынша көп жан яғни күшті жан. Рухы күшті жан, Киелі Рух

болады. Сонда Жаратушы Иеміз әуелі Киелі Рухты жаратып, бүкіл он сегіз мың ғаламды осы Киелі Рухтар арқылы бақылап отырады. Егер Алладан келген қасиетті кітаптарды оқысаңыз Жаратушы Ие ешқашанда мен демейді. Бар жағдайда да біз істедік демейме. Әруақ Алланың әскері деген де сөз бар. Қандай да бір тылсым күш болмасын, тек Алланың ризашылығымен болары сөзсіз. Сол сияқты әруақтың қолдауы да Иеміздің дегенімен болады.

Ақылмен, жан мен сезім менікі,

Мені мен менікінің мағынасы екі.

Мен өлмекке тағдыр жоқ әуел бастан,

Менікі өлсе өлсін оған бекі.

Өлсе өлер, табиғат, адам өлмес,

Бірақта ол қайтып келні, ойнап күлмес.

Мені мен менікінің айырылғанын,

Өлді деп ат қойыпты өңшең білмес—деп
хакім Абай атамыз таза ақыл мен жан өлмейді,
өлсе тек тән өледі. Рух ризашылығы үшін сүрген

өмір мәңгілік дейді. Мен деген-жан, менікі деген-тән.

Жалпы, Әруак дегеніміз бізді Алланың өмірімен дүниеге әкелген ата-аналарымыздың мәңгілік өмірге кеткен рухы. Жер бетіндегі қиямет қайымға дейін біздің үстімізге қойған күзетшісі. Бір жақсылық іс жасасаң басқалардың алдында қуана шаттанып, қара жердің астына кіріп, бүлдірсең де сенімен бірге болып, сен үшін күңіренетін де өз бабаңның әруағы. Яғни, жақсы-жаман болсақ та амал жоқ бізбен бірге өмір сүреді. Және, Алланың алдында ұрпағы үшін жауап береді. Қандай да бір шаруа жасар алдында бірінші өзіңнің, әруақтың бақылауында тұрғаныңды ойлап барып кіріс. Енді құран аяттарына кезек берелік.

Әнгам сүресі-61 аят. және ол құлдарының үстіне өктем, сендерге қорғаушылар жіберді.

Әр пенденің өз қорғаушысы бар екенін айтады.

Халыққа әрдайым қуаныш сыйлайтын

адамдардың, әншілердің қорғаушылары көп болады.

Аят. - Мен сендерге қарауыл емеспін, тек бақылаушы қоям. Адамдарға бәрі менен, тек ниетін ғана өзіне қалдырдым.

Алла тағалам мен сендерге өмір силадым, және бақылап отырар бақылаушы қойдым. Жақсы болу, жаман болу өз қолыңда, яғни ниетіңе байланысты . Мен сені қарап отырар қарауыл емеспін дейді.

Каф сүресі 16-17 аяттар. Расында адамзатты жараттық, оған нәпсінің не сыбырлағанын білеміз. Өйткені оған күре тамырынан да жақынбыз. Оның оңынан да, солынан да екі бақылаушы отырады.

Адамзатты жараттық оның күре тамырынан да жақын оң солынан бақылаушы қойып бақылап отырамыз дейді. Нәпсісі қандай жолға салса да, бізге аян болар деген.

Рағыт сүресі -11 аят. Әркімнің алды артынан өкшелеп қорғаушылар бар. Расында, бір қауым өзін өзгертпейінше Алла оны өзгертпейді.

Тағы да қорғаушылар арқылы бақылап, адам өзін-өзі жақсылыққа бастамаса оған ешкім көмек жасамасын ескертеді.

Тарық сүресі -4 аят. Әркімнің үстінде бір бақылаушы бар.

Бұнда да бақылап жүрер әруақтың барын ескертеді.

Әнғам сүресі -104 аят. Расында сендерге Раббыларың тарапынан көрнеу дәлелдер келеді. Кім көрсе өзі үшін және көрмесе зияны өзіне. Мен сендерге күзетші емеспін.

Тағы да бақылап жүрер әруақтың бар екенін, оның ескертпелерін сезін, көру пенденің өз еркі екенін айтады. Кейде бір сапарға шыққыңыз келмей кежегеңіз кері тартса ол сіздің қорғаушыңыздың яғни әруақтың қаламағаны деп, сізде бас тартыңыз.

Әнғам сүресі –111 аят. Егер оларға періштелерді түсірсек те және оларға өліктер сөйлесе де, сондай-ақ олардың алдына әр нәрсені жинасақ та олар нанушы емес. Әрине Алла қаласа басқа. Бірақ олардың көбі білмейді.

Әрине, сенбес адам еш нәрсеге де сенбес, тек Алла қаласа бәрі басқаша болады. Түсінген адам түсінсін түсінбеске қандай дәлел болса да сенбес. Бахара сүресі—245 аят..Кім Аллаға көркем қарыз берсе, сонда Алла ол үшін көптеген есе артырып береді. Алла тарылтады да кеңітеді.

Аллаға көркем қарыз беру—намаз, ораза, зекет, мешіт, көпір салу тағы басқа құлшылық жасау. Әрине есесі Алладан болып артығымен қайтары сөзсіз.

Ағраф-34 аят. Әр әлеуметтің белгілі бір мерзімі бар. Олар сол мерзім келген сәтте бір дем кешікпейді де, ілгерілемейді.

Әрбір ұлттың, халықтың немесе жеке адамдардың өзгеріске ұшырап басқа, бағыт алар

уақыты бар. Сол кезде олар қаласа да қаламаса да Алланың дегені болар.

Осы арада бақылаушы немесе қорғаушы деген періштелер деп дау айтушылар бар.

Тағы бір аятта « Әрқайсыңның екі иықтарында екі періште, арттарында бір-бір қарауыл, алдыларында ауыздарыңнан шыққан сөзді аңдып тағы біреу отыр емес пе »- дейді.

Немесе Зәриятсүресі 16-17-18 аяттарында.

Оның оңынан да, солынан да екі бақылаушы отырады. Аузынан бір сөз шығарса-ақ болды, алдында аңдушы дайын.

Бұл аятта періштейі періште деп атап айтып отыр емес пе. Әр адамның екі иығында оң және теріс істерді жазып отырар Қатиман және Кәтиман деген екі періште болады. Ал қорғаушы , бақылаушы дегендер бізбен бірге заман ақырға дейін өмір сүрер, біз үшін Алланың алдында жауап берер, өз ата-бабамыздың әруағы. Қайда барсақ та, не істесек те осы әруақтың бақылауында болып, өмір сүреміз. Жақсы

істеріміз үшін қуантып, жаман істеріміз үшін күңірентеміз. Жаратқан Жаппар Иенің кешпес күнәсы жоқ, ал өз әруағыңның назасына қалма. Қасиетті пайғамбарымыз оқып отырған немесе естіген қадисің жүрегіңе қонбаса оны мен айтты демей-ақ қой деген. Яғни, жүрегіңіз сенбесе илану, иланбау өз еркіңіз. Әнғам—сүресі-111 аятты қайта оқып шығыңыз. Жә, аса алысқа бармай бұл әңгімені тоқтаталық.

Жүніс сүресі—11п. Шек қылып ойлай берген ой, ақ жолға пайда бермес.

Ніжірат сүресі—2п Орынсыз көп шүбаланып ойға бата берме, оның үшін кейбіреулер күнәға батар деген.

Шура сүресі—50 аят. Алла бір адам баласымен көкейіне салу немесе перде артынан ғана сөйлеседі. Не бір елші жіберіп, өз бұйрығымен қалағанын уақи етеді.

Құдайсыз-әруақ, әруақсыз-тіршілік, жынсыз-бақсы болмас.

Біздің қазақ баласының мұсылманшылықты қабылдағанымызға міне, он үш ғасырдан асып отыр. Ал, осы он үш ғасырдың әр жағында да ел болып өмір сүрдік емес пе, және ел болғанда қандай. Бабаларымыз тасқа қашап жазғандай, мойыны барды игізіп, маңдайын жерге тигізіп, тізесі барды бүктіріп, табанынан сүйгізді емеспе. Сонау, әлмисақтан бері осы заманға дейін қағидасы бұзылмаған, жалғасы үзілмеген алтын тамырымыз ата-бабадан бізге мирас болған салт-дәстүріміз емеспе. Және бұл салт-дәстүріміз ғасырлар тезінен өтіп, елеңіп-екшеленіп әбден жұмырланған, ендігі жерде алып-қосары жоқ таза өнім. Ата-бабаларымыз ислам дінінің асыл мұраттарына өзінің осы таза саф дүниесін қосып, келешек ұрпағына сара жол көрсетіп кетті емеспе. Жалпы, ислам діні бір ғана араб халқына емес бүкіл адам баласына түскен асыл діп. Алла тағалам біз сендерді бір-біріңнен ажырату үшін, ұлттарға бөлдік демей ме. Яғни, әр ұлттың өз салт-дәстүр ұстанымымен өмір сүруге қақы бар.

Сондықтан да, біздің бабаларымыз исламның әуелгі бес парызын толық мақұлдап қалғанын өзінің салт-дәстүріне негіздеген. Әруақ деген жоқ, ол өлген адам оны силасаң ширик, Аллаға қосақ қосқаның деген не сөз. Өзі білме, білгеннің тілін алма деген осы да. Сиыну барда, құлшылық бар. Сиыну- силау әруаққа , құлшылық тек Жаратқанға жарасар. Мұны бесіктегі бала да білер. Әруақ әуелі күні кеше осы өмірде болған адам, ата-анамыз. Тінті, бәріміздің де түбі бір барар жеріміз сол ғой. Ата-анаңды тірлігінде сила, өлгеннен соң керек емес ол енді әруақ дегеніме. Күні кеше ғана көз алдымызда болған ата-анасын силамайтын адамның, көзге көрінбейтін Жаратушысын силауы мүмкін бе. Әріге бармай-ақ Абай мен Шәкәрімді, Мағжан мен Қасымды, Мұхтар мен Қанышты, Бауыржан мен Мәлікті де ұмытуымыз керек пе. Осыншама кең даланы бізге ие қалып қалдырған әруақты бабаларымыз Жалаңтөс пен Жарылғапты, Сеңкібай мен Жидебайды, Дербісалы батырды

кешегі Абылайханның ерлерін де естен шығарайық па.. Ұлы Отан Соғысында қос апамыз Әлия мен Мәншүк, қаншама әкелеріміз, кім үшін қанын төкті, мына біз үшін емеспе. Оларды ұмыт, силама дегеннің өзі ертең сенде өлесің, тірлігің де ойна, құл не істегің келсе соны істе дегеніме. Онда мына дүниеде жақсылық жасаудың керегі не, ертең бәрі ұмыт болса. Бұндай ниет, пығылмен жеткіншек ұрпақты қалай жақсылыққа, ізгілікке тәрбиелейміз.

-Қазақ халқы ертеде отқа, күнге табынған деген де сөз бар ғой.

-Қазақ халқы ешқашанда отқа, күнге табынбаған, оны құрмет тұтып сиынған. Сиыну мен құлшылық сөзі екеуі екі басқа ұғым. Аңыз бойынша өте ерте заманда көк түрік еліне аспаннан темір метеороит түскен. Оны көктен түсті деп оған біраз ел сиына бастаған. Күндердің күнінде бұл темірді бізге жіберген Иесі бар ол Көктен келген Темір яғни, Тәңір көкте деп түсініп аспадағы Көк Тәңіріне қолын

жайған. Ақжан Машани ағамыз мынадай бір қызық дәлел айтады. Химия пәнінің башқұрғалымы Д. Менделеев жасаған кестесінде темірдің реттік саны 26. Құрандағы әбжат есебіне салсаңыз арапша Әл—Хадит сүресінің сандық мәні тағы 26. Хадит қазақ тілінде темір деген сөз. Қасиетті Құран Кәрім 114 сүреден тұрады. Оны екіге бөлсеңіз 57. Әл—Хадит сүресі құранның тең ортасында яғни, жүрегінде орналасқан дейді. Аспан көгінен түскен метеориттердің көбі осы темірден тұрады. Және жер ортасы-ядросы да темір металынан жаратылған. Қасиетті Қағбада тұрған қасиетті кара тас Хажар Асуд осы темір тасы. Қорыта айтқанда, бабаларымыз жоққа құлшылық қылмаған. Сонымен бірге мал шаруашылығымен айналысуына байланысты көктегі жұлдыздарға зерделей қарап ат қойған. Солардың бірі теріскейде қысы-жазы бір орынынан қозғалмайтын жұлдызға Темірқазық деп ат қойған. Тағы да күнкөрісі мал болған соң одан

алынатын өнімді жоғары қойған. Яғни, сүттен алынған тағамдарды бәрінен жоғары саналған. Өте ертеде егіні жоқ қазақтар бар тағамнан майды жоғары қойып, әуелі майдан ауыз тиген. Жаңа түскен келінге отқа май құйғызып ырымдаған. Бұл салтта әлі күнге өз маңызын жойған жоқ. Күнделікті өмірде суықта жылынуға, тамақ пісіруде оттың алар орыны ерекше. Сол себепті де, Май ана, От ана деп құрмет тұтқан. Ал, адам өміріне Күннің қаншалықты пайдасы барын айтпасақ та болады. Құдайы нан шелпекте күн бейнесінде. Осы күнгі өмірімізде қолданып жүрген салт—дәстүрдің барлығы да сол Тәңірі кезінен қалған. Шілдехана, тұсаукесер, бесіктой, тоқымқағар, сүндеттой, ұзату, үйлену тойы, ерулік, асар, үме, жылу, Қонақ асы, жетісі, қырқы, жылы, ата—бабаның басына түнеу, құрбандық шалу дегендердің бәрі сол заманнан бері әлі жалғасын тауып келе жатыр. Өмірге келгенді өлеңмен қарсы алып, қайтқанды өлеңмен шығарып

салған. Жалпы қазақ баласының бар өмірі өлеңнен тұрады. Менің үлкен аналарымның бірі Әйем /Рәзия/ ұршық пірін отырғанда сөзі өзіне ғана мәлім бір әуенді ыңылдап отырады. Иіріп отырған жібі үзілгенде әуен де тоқтайды. Жібіні жалғап алған соң әуен де жалғасады. Қазақ баласының әр ісі осылай көңілмен, әуенмен жасалған.

Сонымен ата-бабаларымыз басқалар айтқандай Жаратушының жаратқанына құлшылық жасамаған. Қайта Көк Тәңірім деп жалғыз Жаратушыға алақан жайған. Және жалғыздық тек Құдайға жарасар, Құдай біреу тілек екеу деген сөз бар. Бұл сөздерден-ақ Жаратушының жалғыз ал, жаралғанның бәрі егіз, яғни жұп екенін ертеден-ақ білгені көрініп тұр емес пе. Наным бойынша, қатар жатқан екі тастың бірін орынсыз қозғамаған. Өйткені олар жұп жаратылған, бірі ер бірі ұрғашы деп. Және жаралғанның бәрінің жаны бар ұғынған. Өскен ағашты кеспеген, егер бір қажетке жаратсаң

орынына он тал ек деген. Көктемгі көк шөпті жұлмаған. Отынға тек қураған қу шөппен, бұтақты пайдаланған. Аңшылар да кездескен аңның бәрін қыра бермей тек еркегін, кәрісін алған. Жас аңды немесе оның төлін өлтіру обал, және оның киесі атар деп сенген. Жер ошаққа бола, немесе мама ағаш орнатпаса себебсіз жерді жараламаған. Жалғыз өскен ағашты киелі санап, жалғыз түп шиді жұлмаған.

Әрі беріден соң аталарымыз кері кетпей, қайта алға қарап Алланың жіберген соңғы діні Исламды қабылдаған. Егер, бұрын христиан дінінде болған адам өз еркімен Ислам дінін қабылдаса оған екі пайғамбар разы болып екі сауап жазылар. Ал, мұсылман кері кетін, христиан дініне барса зор күнәға батаар. Әли Ғымыран сүресі—105. Қиямет күні кей беттер ағарып, кей беттер қараяды. Сонда қара беттерге-Иман келтіргеннен кейін қарсы келдіндер ме. Ендеше қарсы келулерің себепті азапты тартыңдар-делінеді.

Біздің аталарымыз ешқашан да жансызға табынбаған, әуелден—ақ көктегі жалғыз Тәңірге, исламға кірген соң Аллаға құлшылық қылған. Көктегі жаратушы Тәңірі, жер бетіндегі тіршілік иесі Ұмай ана, жер асты патшалығына Жерсу ие деп сиынған. Кейбір шала діндарлар Тәңірі ешқандай дінге жатпайды, себебі оның кітабы, және пайғамбары жоқ деп көкиді. Тәңірі діні адам баласының жаралуынан бастау алады. Адам баласы Тәңірінің бір бөлігі. Оған өз қалауымен өмір сүруге, яғни жақсылық—жамандықтың өз зауалы барын ғана ескерткен. Біз Көк Түріктің ерен ұрпағы көшпелі өмір салтын ұстанып ең даланы еркін жайлағамыз. Әуелде айтқанымдай исламның алғашқы парыздарын қабылдап қалғанын өз салтымызбен яғни Тәңірінің қалауымен ұстанып келеміз. Кітабы жоқ дегенге жауап ең даланы жайлаған көшпелі халыққа ешқандай кітаптың керегі жоқ. Өйткені оны ауыз екі ұрпақтан—ұрпаққа жеткізін отыратын адамдар бар. Ол бойына

қасиет дарыған билер, ауызы дуалы ақын— жыраулар, әр рудың абыз ақсақалдары. Сол аталарымыз ұрпаққа өз жеке басының әрекетімен—ақ үлгі болған. Пайғамбары жоқ деген сөздің жауабы. Ол заманда жаратылыспен бірге бұла өскен түрік баласы тек еркіндікті ойлаған, сол үшін жан алып, жан беріскен. Ал пайғамбарлар жөніне келсек жер бетін сиқыршылық басқан заманда Аллатағалам Мұса пайғамбардың қолына асатаяқ беріп сиқырдың күшін жойды. Адамдар арасында ауыру—сырқау көбейгенде Исаны жіберіп, жансызға жан, көзсізге көз бітірді. Жер бетіндегі Адам Ата балалары азғындап араптар қыздарын өз қолдарымен өлтірген заманда ұлық пайғамбарымыз Мұхаммет Мұстафа С.Ғ. жіберіп азғындықтан тиды. Сонымен қатар оның соңғы пайғамбар екенін бұдан әрі бұзылсаңдар заманның ақыры болар деп қатаң ескерту жасады. Ал тек табиғатпен біте қайнаған Түрік балаларына ешнәрсеңі бүлдірмегені үшін

пайғамбарды жібермеген. Тәңірі дінін Шаманизм деу де қате пікір. Шаман бойында Тәңірінің берген қуат—күші бар, сол арқылы әруақпен тілдесін балар—болмасты болжаушы адам, яғни Тәңірі дінінің кейінгі бір бұтағы. Тянь-Шань тауының қазақша атауы Тәңір тауы. Аллаңнан ойбайым тиыш еді деген сөз бар. Танымайтын Алладан, үйренген Ұмайым дұрыс еді деп ислам дінін қиынсынғандардың шығарғаны. Ислам діні қазақ жеріне аяқ басысымен-ақ жергілікті халықтың сиынып, сенгендерін жоққа шығарған. Солардың ішінде көп құдалауға түскен бақсылар болды. Қорқыт абыз бабамыздың өлімнен қашқаны туралы аңыз естеріңізде болар. Аңызда бабаның қартайған кезі. Адам баласы орта жастан асқан соң ешқашанда өлімнен қорықпайды. Тек ұрпағым аман болсын деп өмір сүреді. Абыз баба өлімнен емес, өзін қудалаған бейтаныс ислам дінінен қашқан. Сегізінші ғасыр. Қорқыт баба өлімнен қашты, ойбай (Ұмай) деме ол шәйтанның аты

деген лақаптар бұрынғыны ұмытып, тек ислам дініне мойынсындыру үшін ойдан шығарылған. Сол сияқты қазақтар Әннес сақабадан тараған, ұлы бабам Болаттың атына қожаны қосып Болатқожа деп атау, Жанарыстың үйіне алты қожа қонып, солардың батасымен орта жүздің алты арысы Арғын, Қыпшақ, Найман, Керей, Уак, Қоңырат дүниеге келген деу, Мейрам сопы, Нәдір сопы, Тәнбі сопы деген қосымша атаулардың бәрі елді исламдандыру үшін шығарылған. Қазіргі кезде де Алла емес, Аллаһ деп сөйлеу, ораза, жұма мүбарак болсын, машалла, иншалла деп сөйлеу неге керек. Алла деп, немесе ораза, жұмаң қабыл болсын десе қабыл болмай ма. Расында, Аллатағалам Әнғам сүресі-115 аятта Раббыңның сөзі шындық, әрі туралықта тамамдалған. Оның сөздерін өзгертуші жоқ. Ол толық естуші, аса білуші деген. Бәрін өз орынына қойсақ намаз емес салят, жаназа-ас-салят, ораза-ассаум, мешіт-масжит т.б. деп арабша айтылуы керек. Мәселе,

сөздің айтылуында емес мағынасының өзгермеуінде. Онсызда тілімізге сырттан кірген сөздер жеткілікті. Ендігі жерде сырттан сөз алмай-ақ барымызға ие болайық. Былайша өзгерген ештеңе жоқ. Бұрын Тәңірім десе енді Аллам деді. Бұрын өз тілінде сиынса, енді арабша дұға оқыды. Бабаларымыз ислам дінінің бес парызын қабыл алып, қалғанын өз салт-дәстүріне негіздеген. Былайша айтқанда қазақи ислам. Тәңірі, Алла, Раббы, Жаппар, Құдай, Тағала, Жаратушы, Жаратқан Ие десекте, қай тілде ниеттенсекте, көктегі бір жалғыз Жаратушыға құлшылық қыламыз. Қасиетті Құран кәрімдегі сүрелерді шама-шарқымызша түсініп, қабылдаймыз. Қазақ халқының ислам дінін жеңіл қабылдауының өзі бұрыннан келе жатқан дәстүріне сәйкес келуінде. Аталарымыз ертеден көшпелі өмір сүріп, табиғатпен біте қайнасып, бұла өмір сүрген. Сонау ерте заманнан келе жатқан ырым-тиымдары да әлі күнге тұрмыста қолданып, өз маңызын жоймаған.

Әйел адам еркектің жолын кеспейді, одан жоғары отырмайды. Келін жоғары шықпайды. Төркіидеп келген қызды ғана төрге шығарады. Тұрмысқа шықпаған қыз балаға орамал тартқызбайды. Әйел адам мал бауыздамайды. Амалсыз болса сүндеттелген ер баланың қолының сыртымен атқарады.

Ер киімінің үстіне әйел киімін ілмейді. Ер мен әйел киімін бір ыдыста жумайды. Еркектің киімін кимейді, үстіне отырмайды, амалсыз болса жағасын төмен қаратады. Ер адамның қадірі кемімесін деп. Ұл баланы арқасынан қақпайды. Жиенге қол көтермейді. Кісіні санамайды. Тігіннен басқа кезде сабақталған жіктің ұшын түймейді, өмір қысқармасын деп. Қайтқан кісінің киімін кигізіп тігеді деп, тірі кісінің киімін үстінде жамамайды, түйме қадамайды. Сол сияқты шәйнектен құйған суды тек өзіне қаратып құяды.

Мал сүтін-қымызды, айранды төкпейді,
төгілгенін баспайды. Шәйдің самасын баспайды.
Шәй қазаққа 1833 жылдары Қытайдан келген.

Желіні, құрықты, ұстаның көрігін, төсін,
қайрақты, ошақты баспайды, аттамайды.

Бақан аттаған байымас, балта басқан жарымас
деген.

Сойған малдың, берешек малдың сілекейін алып,
жалынан қыл кесін сақтап қояды. Сатқан,
айырбастаған малды жүген, ноқтасыз береді.

Бабам Оразгүлге он сегіз мың жылқы біткен.
Баба ұрпақтары қазіргі кезге дейін сойған жылқы
басын тұтастай пісірін, бас сүйегін тастамай
жоғарыға сақтайды. Әкесі тірі бала бас
ұстамайды, төрге шықпайды. Бос бесікті
тербетпейді, жабусыз тұрмайды.

Жылан үйге кірсе, басына ақ құйып шығарады.
Жолда кезіксе батысқа беттегеніне соқтықпай,
шығысқа беттегенінің бетін бұрады.

Түнде суға бармайды, шомылмайды. Амалы болмаса су иесі Сүлейменнен рұқсат сұрайды. Құдыққа түкірмейді, бұлақтың көзін ашады.

Нанды бір қолымен үзбейді. Аяқ астына тастамайды. Үгілгенін терін жейді. Егер, нан қол жетпес жерде тұрып, аяқ астына қояр зат болмаса құранды қоюға болар деп құрметтейді.

Түнгілік тамақтың бетін ашық қалдырмайды. Тамақты үлкендер бастап, әуелі майдан ауыз тиеді. Сусынды әуелі үй иесі алып, дастарханның оң жағымен ұзатады. Төрде отырған адам есікке қарап отырғанда оң қолы, оң жақ болады. Үрлеп ішпейді. Тамақты оң қолымен алып жейді. Қолын шәймай ас ішпейді, қолдың суын сілікпейді. Сұқ саусақты арам деп онымен айды, күнді, бейітті, кісіні нұсқап көрсетпейді. Қолын артына ұстамайды, бүйірін, жағын таянбайды, тізесін құшақтамайды. Жаңа туған айды көргенде (Жаңа ай көрдім, аман көрдім. Ескі айда есіркедің, жаңа айда жарылқай ғөр) деп Жаратушыдан тілек тілейді.

Күнге, айға, бейітке, желге қарап, жолға, мал қораға, күлге, шокқа, суға дәрет сындырмайды. Жанған отты, шокты су құйып, шырақты үрлеп өшірмейді. Адам баласы топырақтан, жын-шайтан оттан жаратылған. Сол себепті де отты, күлді басуға болмайды.

Босағада тұрмайды, кермейді, табалдырықты баспайды. Қазақ хандарының бәрінде босағада екі жасауыл тұрады. Олардың негізгі міндеті табалдырықты басқызбау. Басып кеткен адамды сол сәтінде жазалаған. Үйге, бейітке қарай жүгірмейді, айналмайды.

Жақын адамға пышақ, қайрақ, ит силамайды.

Мал төлдеген кезде, малды соймайды, сатпайды.

Малды, итті, мысықты теппейді. Соятын малдың көзінше пышақ қайрамайды, пышақты шалқасынан қоймайды.

Сейсенбі күні жолға шықпайды, жол кеспейді.

Аптаның ортасы бейкүн деп санаған.

Құстың ұясын, құмырсқаның илеуін бұзбайды. Акқуды, бұлдырықты, сарала қазды, көгершінді атпайды.

Бейсенбі, жұма күндері кір жумайды. Келген әруақ шошымасын деп.

Қайтқан жақынына садақа есебінде қонақасын, жеті күндігін, қырық күндігін, жылдығын, әр бейсенбіде қырқына дейін дұға оқытады. Кей өңірде елу алты күн, жүз күндік те береді. Жылына бір рет құрбандық шалады. Ата-бабаның қорымына барып тәу етеді, ақтық байлайды. Құдайы нан-шелпек пісіреді, жеті күлше таратады. Жеті нан қорыққанда, тоғызы ризашылық.

Осының бәрі өте ертеден келе жатқан ата-бабаларымыздың бізге қалдырған ырым-тиымы. Әр тиымның артында әңгімесі, әр әңгіменің артында хикаясы бар. Бұл ұстанымға қарсы шығу, қазақ халқына қарсы шығу болып саналады. Қалай айтсаңызда, біз қазақ баласы Алланың құлымын, пайғамбардың үмбетімін деп

бес уақыт намаз оқып, бір ай ораза тұтып жүрген мұсылманбыз. Алланың өзі де рас, сөзі де рас-, деп Абай атам айтпақшы қасиеті Құран кәрімге бағынамыз, пайғамбардың сүннетіне, қадистеріне құлақ асамыз. Ал, қалғанының бәрі өзімізге ана сүтімен, атаның қанымен дарыған салт-дәстүріміз яғни, діліміз. Сол себепті де, қазақ халқының ұстанған дініне, яғни салт-дәстүрге негізделген ұстанымына қарсы шығу қазақ халқына қарсы шығу деп есептеледі.

-Әңгіменің басынан бері қазақ деп ерекше атап отырған елдің атауы қайдан шыққан.

-Есте жоқ ерте заманда шамамен алғанда осы заманымыздан он мың жыл бұрын Нұқ атты пайғамбар өмір сүріпті. Алланың бірлігіне, жақсылыққа қанша үгіттесе де сенбес халық бұра тартып, күпіршілікке ұшыраған. Жаны қиналған пайғамбар Аллаға жалбарынып, көмек сұрайды. Оған Алла тағалам сен бұғіннен бастап кеме жасауға кіріс, уақыты келген де олардың зауалын өзім берермін дейді.

Әлқиса, Нұқ пайғамбар жан-жануардың әр түрінен жұптап алып, кемеге тиеген. Пайғамбарға сенген аз ғана жұрт кемеге мінін, қалған ел топан суы астында қалыпты. Сонымен кеме алты ай су бетінде жүзіп топан суы тартыла бір тауға жетін тоқтайды. Сол уәделі шақ жетін кемең қайырлаған тауы киелі Қаратау өңіріндегі Қазығұрт тауы екен. Қазығұрттың басында кеме қалған, ол әулие болмаса неге қалған деп Мұқағали жырлаған Қазығұрт тауы. Қазығұрт тауы Жаратқанның жер кіндігіне қақан қазығы яки, ұрған қазығы. Осыдан барып қазық ұрды тауы немесе Қазығұрт тауы аталған. Осы тауды айнала орналасқан кешегі кемеге мінін топан суынан аман қалған елді Қазық елі деп атап келе-келе Қазақ атанғамыз. Арада біраз жыл өтін өсін-өнген ұрпақ шет шыға жайылып тарай бастайды. Бірақ өзінің түп қазығын, төркін жұртын ұмытпаған. Төркінім-төркін деп жүріп түрік атанса керек. Содан бері қанша су ағып, замана өтсе де, тамырында Қазық елінің қаны

бар түрік баласының санасында әлі де қазіргі қазақ елі қарашаңырақ яғни, бесік түрік аталып, жазылып қалған. Сонау, ықылым заманнан бері ата-бабасының салт-дәстүрінен айнымай , оны көздің қарашығындай сақтап біздің заманымызға жеткізген осы қазақ бабамыз. Біз, ақиық ақын ағамыз Қасым-« Ей, такаппар дүние, маған да бір қарашы. Танисың ба сен мені. Мен қазақтың баласы » -деп жырлап өткен асыл бабамыздың - ҚАЗАҚТЫҢ ұрпағымыз..

Адам атаның балаларының ұлық пайғамбарымыздан кейінгі ең ардақтысы Арыстан бап бабаның, Құл қожа Ахмет баба мен пір Бекет әулиеге бұйырған қасиетті топырақта қазақ жерінде. Арыстан бабаның ардақты болар себебі, жер бетінен кебіндеуға лайықты мата табылмай, жәннәттән әкелінген, Жебірейіл періште жаназасын оқып, жетпіс мың періште сапқа тұрған, Мекайл мен Исрапыл періштелер көтерін қабірге салған бірден бір адам осы баба. Түркістан да түмен бап, Сайрамдағы сансыз бап,

Маңғыстаудағы үш жүз алпыс екі әулие бастаған қаншама асыл бабалар қазақ топырағында жатыр. Осыншама, киелі бабалар жатқан киелі топырақта дүниеге келгенде қалай мақтанбассың. Бірақ құр мақтаннан не шығады. Сол бабалардың атын атап құран бағыштап, басына барып тәу етін, істеген істерін, артында қалған сөздерін үлгі--өнеге тұтып ұлы Абай атам айтпақшы, болмасақ та ұқсап бақсақ нұр үстіне нұр емес пе. Иә бабаларымыз өз заманының лайықты перзенті бола білді. Ал, біз сол бабалардың ұрпағы деген атқа лайықпыз ба.

Атамыз қазақ ықылым заманды айтарда, Алаш алаш болғалы, кереғеміз ағаш болғалы деп бастайды. Алты алаш деген сөз бар, алаш алтау емес жетеу еді. Олар Қазақтың үш жүзі, Қырғыз елі, Қарақалпақ елі, Қатаған елі және Құрама. Есімхан қазақтың ата заңын бұздың, Тұрсын ханды жақтадың деп бүкіл Қатаған елінің тоз-тозын шығарған. Өз Тәукенің заманынан кейін Қырғыз бен Қарақалпақ бөлек кетті. Ал,

Құраманы 1936 жылы өзіміз сыйғызбадық. Екі жарым миллион құрамалар осы күні өзбектің санын көбейтін отыр. Қазірге бізге қалғаны қазақтың үш жүзі яғни, үш алаш. Алтау ала болса ауыздағы кетер, төртеу түгел болса төбедегі келер деген осы да. Осы күнде билік басында отырғандар арасында руға бөлініп, алты бақан ала ауыз болатындар бар. Аз ғана қазақты руға бөлгенде ұтарымыз не. Тасты жапалақпен ұрсанда жапалақ өлер, жапалақпен тасты ұрсанда, жапалақ өлер демекші не көрсе де көретін кара халық. Осының зардабын бұқара халық тартпаса екен. Әрине, шежіре білген керек-ақ. Өзінің шыққан тегін білмей өмір сүру қиын-ақ. Әрбір жас өзінің шыққан тегін, жеті атасын білуі шарт. Жеті атаға толмай, үйленуге тиым салынған. Әрі олардан туған баланың кім боларын бір Алла ғана біледі. Шариғатта бір емшек ембесе қоса берген. Ал, біз араб немесе өзбек емеспіз ғой. Күні кешегі Қалқаман мен Мамырды, Еңілік пен Кебекті, Қодар мен

Қамқаны атам қазақтың қалай жазалағанын еске алыңыз. Қанның тазалығы жанның тазалығы. Атада толық жүз пайыз болған қан, балада елу, немереде жиырма бес, шөбереде он екі жарым, шөпшекте алты да жиырма бес, жүрежатта үште он екі жарым, туажатта бір жарымнан астам ғана ата қаны қалады. Яғни жетінші ұрпақ туажаттан асып, сегізінші атадан қыз алысуға болады. Салт бойынша ағайын арасы жеті атадан асқан соң жиылып ас беріп, шыбық сындырады. Егер ыңғайы келсе ұл мен қыздың басын қосып, бірлесіп тойын жасаған. Айтпақшы, барша қазақ баласына тән, құйымшақ тұсындағы көк таңба ойыңызда болар. Бұл таңба туғаннан бір-біржарым жасқа дейін көрініп, кейіннен тері астына жасырынады. Кей балада жауырын тұсында , кейінде оң жамбасында болады. Ерекше қасиеті бар балада бұл белгі жас шағында көріпбей кейіннен қал түрінде көрінер. Бұрын үлкендер періштенің алақанының таңбасы, кейде тіпті мұсылмандық белгі депте

айтатын. Анығына келсек, бұл таңба барша қазақ балаларына тән. Басқа халықтардан әлемде Америкада өмір сүрген мая тайпасында, жапонда, және жақұттарда болады екен. Бұлар да бір кезде Алтай тауынан шыққан түріктерге жатады. Басқа түркі тектес халықтарда ноғайда, қырғызда, монғолда бірен саран кездеседі. Теңінде басқа жұртқа сіңісіп кеткен қазақтар болуы мүмкін. Қазақтар балаларына жауырыныңнан ешкімге, әсіресе орысқа қақтырма деп ескертіп жатады. Яғни, өсе келе көріпбей кеткен көк таңбаның сыры бізге белгісіз болғанымен, Жаратушының көк түріктің таңдаулы ұрпағына тартқан сыйы болар. Бүгінгі күні көріпбесе де Алланың қалаған күні жарыққа шығып, өз қасиетін көрсетер. Кешегі Ақбайдың Жақыбының палуаны болған Жалдас атамыз бірде орыстың тасқа асылып қалған, полуторкасын тік көтеріп шығарып береді. Орыс мәз болып жарайсың деп, арқаға қақса керек. Үш күннен кейін жауырын ортасы қарайып дүние

салған. Ел арасында орыстың көзі тиді деседі. Жаманның көзі де жаман деген емес пе.

Мен үшін мынау әлемде қазақтан ұлы, қазақтан дана халық жоқ. Сонау Кеңес заманынан бері бір жақсы нақыл болса, бір жақсы сөз болса оны Платон айтқан, Сократ айтқан деп сөз қозғаймыз. Ал, соны біздің қазақтың қара шалы қой бағып жүріп-ақ, баяғыда білген. Біліп қана қоймай, айтып кеткен. Мысалы, жанды да балық, жансыз да қамыс үлкен деген. Ойлап қарасаңыз, мұқиты жоқ қазақ киттің ең үлкен мақұлық екенін қалай білген. Ал, тек Африка құрлығында өсетін бамбуктің қамыс екенін қалай білген. Басқасын айтпағанның өзінде тұрып жатқан қазақ жерінің тұтас бір бөлігін Сарыарқа деп қалай атаған. Қазірде ғарышқа ұшқандар оның үлкен жон екенін яғни арқаға ұқсайтынын айтып жатыр. Күн жүйесіндегі біздің ғалактикамыз күнді айналады. Ал, қазақ атамыз бүкіл жаратылған он сегіз мың ғаламның Темірқазықты айналатынын баяғыда айтып қойған. Ғылым әлеміне белгілі

болғанына алты жылдай ғана уақыт болды. Жерде жүріп қой баққан бабаларымыз сонау ғарыш көгіндегі жұлдызға Темірқазық деп ат қоюының өзі керемет емес пе. Сірә, мына жалған дүниеден тиянақ таппай қой баққан, қой емес-ау ой баққан болуы керек. Темір-Тәңір күні кешегі әлемді дүр сілкіндірген Шыңғыс бабамыздың шын аты Теміршын, яғни, шыңдалған темір емеспе. Азияның ақсақ барысы атанған атақты Темірбек, күні кеше Абылайдың көмекей әулиесі атанған абыз бабамыз Бұқар жыраудың шын аты Темірғалы. Бәрі темір яғни ең асылын шыңдалған болат, қайтпас темірге балаған. Айтпақшы, Шыңғыс ханның Шыңғыс аталуында да мән бар. Ол бүкіл шығыстың билеушісі Шығыс қаһаны емеспе, ал оның немересі Сайын ханның Батый аталуы оның батыс өңірдің билеушісі Батыс ханы болғандығынан. Қисынға салсақ солай келеді. Ал, қисынсыз дүние жоқ.

Кейінгі кезде ғалымдар арасындағы қазақ тілінің төркінін іздеушілер сөзіне сенсек, ана сөз араптан кірген, мына сөз парсыдан келген дейді, тінті күні кеше гана ел болған орыстан да сөз алыппыз. Сонда қазақ өз алдына ел болмаған ба. Біздің бабаларымыз ерлігін тасқа қашап жазып, темірден үзеңгі тағып, ауыздықтап ат мінін, қолына темір найза ұстап, темір қалқанмен құрсанып Римге кіргенде, гректер әлі мысты тұттынды емес пе. Күлтегін бабам мойыны барды игізіп, маңдайын жерге тигізін, тізесі барды бүккізіп табанынан сүйгізген уақытта орыстар әлі беліне не байларын білмей жүрген. Сөйткен бабаларым басқа елден сөз үйренген бе. Әлде олар бізден үйренген шығар. Бірақ бірде біреуі айтпайды, біз қазақтан осыны үйрендік деп. Сірә, бұған ғалымдар кінәлі шығар әлі күнге дейін құлдық қамыттан шыға алмай, өз тегін танып білмеген. Әр жағын алсақ қытай мен үндінің де санын көбейтін отырған біздің түрік бабалар емес пе. Барған жеріне сіңін кеткен.

Ойдан-қырдан қосылғандар мен ел болып отырған орыста бізге үлгі ме. Әр кім өзіне тиесілісін алса, орыста тоқымдай да жер қалмас. Өткенге салсақ бүкіл Евразияны неше дүркін шауып алған да біздің бабалар емес пе. Атақты Құнан қыпшақ, Еділ патша, Шыңғыстың немересі Бату хан бәрінің де барған жерінде ізі қалды емес пе. Өмірі жылқы көрмеген Еуропа халқы ат үстіндегі Еділ бабамызды Аттылы деп атаған. Ал, негізгі халық төрт аяқты адам кеуделіні көрін тұрмыз деп қорқыныштан Кентавр атаған. Өзеннің бір қабағын Буддалықтар, екінші қабағын Пейіштік түріктер мекендеп кейіннен Будапешт аталған қала бар. Тінті, Бату ханның қаласы Ватикан болып отырғанына не айтасыз. Жаулап алып жайлады, кейіннен сол елдерге сіңіп кетті. Қан аңсаған Кир патшаның басын қанға тұншықтырған Тұмар ханшайым ше. Құлдар көтерілісін басқарған ержүрек Спартактың да шыққан жері түрік даласы екен. Мысырды билеген Байбарыс

бабамды қайда қоясың. Алла тағаламның « мен өзіме бағынғысы келмеген пенделеріме, түрік атты әскерім бар, соларды жіберіп-жіберін алам » деген сөзі бар. Пайғамбарымыз « түріктерге өздері тиіспесе соқтықпандар, олар Алланың әскері » - деп айтқаны бар. Бабалар қалдырған қаншама жерден айырылсақ та, құдайға тәуба әлі де дархан жеріміз бар, аз болсақ та кең қолтық еліміз бар. Замана көшіне қарасақ біздің де етек-жеңімізді жинақтап, барымызды сыртқа тонатып бейқам жата бермей, ширьғатын кезіміз келді.

Заманында абақтысы болмаған бірден-бір ел осы қазақ болар. Телі-мен тентегін, озбыры мен сотқарын өз ішінде талқыға салып түзеп отырған. Ертеде қалай болғанын бір Алла білер кейінде Қасымның Қасқа жолы, Есімнің Ескі жолы, Тәуке хан заманында Жеті Жарғы деген салт-дәстүр мен шариғатқа негізделген заңдары болған. Жеті жарғыны шығаруда Төле, Қазбек, Әйтеке би бабаларымыз ат салысқан.

Жеті жарғының аса маңызды деген жеті тармағын айта кетсек.

1. Көтеріліс жасап, бүлік шығарған кісілерге өлім жазасы бұйырылсын.

2. Түркі халқының мүддесін сатып, елге опасыздық еткендер өлім жазасына бұйырылсын.

3. Мемлекет ішінде жазықсыз кісі өлтіргендер өлім жазасына бұйырылсын.

4. Өзге біреудің әйелімен зинақорлық жасап, ақ некені бұзушыларға өлім жазасы бұйырылсын.

5. Өреде тұрған, тұсаулы жүрген сәйгүлік атты ұрлағанға өлім жазасы бұйырылсын.

6. Төбелесте мертігудің түріне қарай, мүліктей құн төлесін.

1. Біреудің көзін шығарған кісі айыпқа қызын берсін. 2. Қызы болмаса қалың малын төлесін.

3. Төрт мүшенің бірін мертіктірген кісі айыпқа атын берсін.

7. Ұрланған жылқы, өзге де құнды мүлік үшін он есе артық айып төлесін.

Бұл айтып отырғанымыз сол кезде, ел ішінде аса маңызды болып табылған заң бұзушыларға арналған заң тармақтары. Қазақ арасында жиі болатын барымта-төбелестегі ұсақ-түйекке « Бас жарылса-бөрік ішінде, қол сынса-жең ішінде »-деп аса мән бермеген. Ал, әйелдің күрек тісін сындырғанға жүз қой айып салған. Себебі, тіс әйелдің көркі, әрі жін қияр қаруы деген. Себепсіз айып салынбаған, айыпты деген кісі әуелі билер алдында болып, оның ақ-қарасы тексерілген. Салт-дәстүрден, әдептен аспаған жанға қашанда арашашы табылған.

Қазіргі кезде мән-мағынысы кете бастаған кезінде қазақ арасында мәні зор болған, түрлі әдет-ғұрыптар бар.

Мысалы, жасы жеткен жігіттің үйлену мақсатымен қыз қарау салттының әдебін алып қаралық.

Алдымен қыз қарайтын жігіт көршілес бойжеткен қызы бар ауылды жағалайды. Қыз бен жігіт арасында жүрер таныс жеңғетайы жоқ

жігіт, қызды ауылға келгенде кездескен қызға сөз сала бермеген. Басы байлаулы қызға сөз айту біріншіден әдепсіздік, мұндай жігіттерді ауыл жігіттері әдепсіздігі үшін ауылдан қуып тастаған. Сонда басы бос қызды қалай таныған. Қыз қарай келген жігіт бейтаныс ауылға келгенде, әуелі қыздардың бұрымына көз салған. Егер бойжеткеннің бұрымы тоқ бұрым болып арқасында жатса, бұл қыздың атастырылған жері бар, басы бос емес. Егер, екі өрім болып арқасында жатса басы бос, әлі құда түспеген еркін қыз деп жеңгесі арқылы сөз салған. Мұндайды қымызды кім ішпейді, қызға кім сөз салмас деп ешкім ерсі көрмеген. Егер, қыз бұрымы екі өрім болып кеудеде жатса, күйеуінен ажырасқан, басы бос келіншек, егер бұрымы екі өрім болып бір иығынан құласа күйеуі өлген, әмеңгері жоқ басы бос келіншек, егер тоқ бұрым болып, бір жақ иықта болса әмеңгері бар басы бос емес деген белгі. Осындай белгіленген әдепті бұзбаған адамға ешкім айып сала алмаған.

Қаралы әйелдер бұрымын тарқатып, шәшін жайып жіберін жоқтау айтқан. Әйел адам қайтқанда бұрымын тарқатып жерлеген. Шәшті кесу, өз бақытыңды, жолыңды кесу деп, шәшті қиюға тиым салған. Қазіргі кезде бұрымы қырқылған шорт желкелер көбейіп кетті. Қызы қайсы , келіні қайсы екені белгісіз. Қазақ қыздарының бұрымына таққан шолпының да өз мәні бар. Ол тек қана сәндік бұйым ғана емес, шолпы тағу қыз баланың басын, кеудесін тік ұстап жүруіне дағдыландырып, шәшінің ұзын болып өсуіне көмектескен. Сонымен бірге шолпының дыбысына қарап, қыз баланың жүрісін реттеген. Ертедегі қазақ ауылында ер балаға кекіл, айдар қою деген салт болған. Ерекше бір жағдайда тұлым жіберген. Тұлым ел қорғаған батырдың, ел бастаған көсемнің артында қалған ұланына, немесе ерекше туған ұлға қойылған. Қазақ тарихында Кенесары ханның ержүрек бауыры қас батыр Наурызбайдың ұзын тұлымы болғаны айтылады.

Балаға тұлым қою үшін тұлымды не үшін қоятынын біліп барып қойса дұрыс болар еді. Қазіргі кезде де, немерелеріне тұлым қойып, сүндет тойынан кейін тұлым кесу рәсімін жасап жатқандар бар. Тұлымды жөн-жосықты білетін, ауызының дуасы бар ер адам кесуі керек. Ол үшін арнайы тілек-бата берілін, кездікпен тұлымды кесін алады. Тұлымды ақ матаға орап, аяқ баспайтын, су бармайтын жерге жасырған. Қалалы жерде көп қабатты үй тұрғыны қабырғаны ашып, сылап жіберсе дұрыс болар. Себебі, бүгін сенікі, ертең басқаға сатылар үйдің еденіне сенім жоқ. Жә, заманына қарай амалы болған, салттың жақсысы кетін жаманы қалған, адамы азып, кедейі кесірленген бір заман болып тұр ғой. Ертедегі қазақ ауылында қыз балалар бүрмелі көйлек, камзол киіп бастарына сәнді бөрік немесе тақия киген. Қыз дәуренінің соңы деп алдын ала дайындалған сәукелені ұзатылып барғанша ғана тұтынған. Келін болып түскен күні-ақ басына орамал тартқан. Қазіргі заманда

лайықты байлам байласа да болар. Келіннің өзі немере сүйгенде алғаш рет кимешек киген. Одан әрі жасына сай кимешек түрлері де өзгерін отырған. Кимешек түрінің өзгеруі бәйбішенің жасы мен дәрежесіне лайық болған. Бәйбіше деген атаудың өзі тоқал алған адамға жарасқан. Тоқалы жоққа әйелі нақсүйер болған.

-Тіл-көз, дуа дегенге қалай қарайсыз.

-Өкінішке қарай бұл бар нәрсе. Тіл-көз дегеніміз адам баласының сұқтануынан болады. Және бұл жерде жақсы немесе жаман көруден емес, адамның өз сұғының өзіне де тиюі мүмкін. Дуа деген өзінен басқаның жақсы болғанын қаламаған қара ниет пенделердің басқаның жолын байлап, немесе өзіне қаратып алуы үшін жасалады. Пенденің екінші бір пендеге жасаған зұлымдығы, Алла алдында кешірілмес зор күнә. Әрбір жасаған дуаның өз мерзімі бар, уақыты жеткенде иесіне қайтарын ұмытпаған жөн. Бабалардан қалған салт-дәстүрді ұстана білсеңіз дуадан сақ боларсыз. Ғылым бойынша әйел

адамдар энергияны жерден алады. Аяқтан жоғары өрлеген энергия адам бойымен кедергісіз бойға тарауы керек. Сол себепті де ,көйлек кию және кең кию керек дейді. Ертеде жауғершілікте атқа қонған апаларымыз кең балақты шалбар киген. Ал, еркек адамның алар энергиясы көктен келеді. Сол келген күштің артық зияны болмасын деп қазақтар басына топы киген. Және, шәш энергияның зияндысын тартар деп тақырлап алдырып отырған. Жалпы, ер адамның бойында көз-тіл өтіп кетер осал жер алдыңғы қабырғаның түйіскен жері мен жауырын орта. Жас бала жеті жасқа дейін Алланың қарауында, яғни періштелердің қорғауында болар. Әйел адамда осы екеуіне қосымша бастағы еңбек тұсы, осал жері болып есептеледі. Сол себепті де басқа орамал, байлам байлап сақтанған дұрыс. Және қазақ ауылында орамал-жаулықты қарадан байлауға рұқсат етпеген. Қара орамалды басы қаралы әйел ғана тартқан. Орамал ұшын маңдай тұсынан түйю де адамның бағын байлар деп ырым

еткен. Жаратылыстың өзі сыйлаған энергиясын бойымызға бөгетсіз өткізіп, тазасын денемізге сіңіріп, ласынан сақтана білсек анау-мынау ауырудан сақ болар едік. Кейінгі кезде дуа жасау, дуакештік деген көбейіп кетті. Алла тағалам тарапынан бұл өте тиым салынған нәрсе. Кезінде жөйттер пайғамбарымыздың өзіне дуа жасап, қатты ауыртқан. Тағы бірде қарсыластары су ішетіп құдығына түйіншекке дуа жасап салған. Сол кезде Алла тағаламнан әл-Нас, әл-Фалах сүрелері түсіп, түйін өз-өзінен шешілген. Дуадан , тіл-көзден сақтанудың ең оңай жолы, қашан да болмасын толық дәретпен жүріп, жеңі ұзын киім киіп, жалаңбас жүрмеу. Жас балалардың маңдайына күйе жағып, небір көз тартар жылтырауық моншақтар тағып жатады. Және тіл-көз тиді деп өзіңіз күдікке алсаңыз дереу суға түсіңіз. Дер уағында қолдансаңыз, судың алмас қамалы жоқ. Әрқашанда дуакештерден сақтанып жүрейік. Ұлы

пайғамбарды аямағандар кімді де болмасын аямас.

-Салт-дәстүр, әдет-ғұрып, ырым -тиым дегенді қалай түсінесіз?

-Әуелі осы аталғандардың басын ашып алайық. Дәстүр дегеніміз белгілі бір ұлттың наным-сеніміне, тұрмыс-тіршілігіне, әр ұлттың ерекшелігіне қарай ғасырлар бойы жинақталған, өмірдің өзі туғызған ғұрыптардың жиынтығы, қоғамда қалыптасқан мінез-құлық үлгісі. Дәстүр белгілі бір дәрежеде бұзылмас заң. Оны орындамаған, құрметтемеген адамды сол заңмен жазалаған. Яғни, дәстүр дегеніміз ата-бабамыздың өзге жұрттан кем қалмасын, іргелі ел болсын деп бізге қалдырған асыл мұрасы. Әуелден қанымызға сіңген, оны орындамасак елдіктен қалатын, атадан балаға мирас болған, келешек ұрпаққа қалар тәлім-тәрбие.

Салт жеке бір ортаның тұрмыс тіршілігіне қарай қалыптасқан әдет-ғұрпы. Әр елдің салты басқа, иттері кара қасқа демекші әр әулеттің өзі ғана

үстанатын салты болуы мүмкін. Әдет-ғұрып - деғеніміз ылғи қайталанып, қанға сіңген, дағдыға айналған әрекет. Ырым – деғеніміз белгілі бір жақсылыққа бастаған істі жұғысты болсын, маған да сондай жақсылық болсын деген ой-арманнан туған, әрекет. Тиым деғеніміз белгілі бір әрекетке олай істесең обал болады, жаман болады деген сақтандыру. Жалпы ырым-тиым, обал-сауапқа негізделген тәрбиелік мәні зор нәрсе. Жолымды қара мысық кесін кетті, енді жолым болмас, деп болмашыны ырымдауға болмайды. Нендей жағдай болса да, соны жақсылыққа жорып, ырым ету керек. Жаман түс көрсеңде ойнап-қалжыңдасар адамға айтпай түс жори білетін адамға жорыт. Ондай адам болмаса тек жақсылыққа жорып, жеті күлше таратып, үйде немесе мешітке барып өткендерге дұға бағыштат. Түс деген балқыған қорғасын, қалай жорысаң солай болар. Түс түлкінің тезегі деген. Егер, көрген түсің анық, аян болса оны қалайда орындауға тырыс. Мынадай бір аңыз айтылады.

Атақты Абылайханның заманында ертең шайқасқа түсеміз деген күні, Қаракерей Қабанбай батыр бабамыз түс көреді. Түсіпде екі бөлтірік екі емшегіп жұлмалап жатса керек. Өмірі жаудан беті қайтып көрмеген батырдың көңіліне секем кіріп, ертесіпе жекпе-жектен бас тартады. Оның мәнісіп сұрап білген Абылай: сенің түсінде екі емшегіңді екі бөлтірік жұлмаласа, өзіңнен туған ұлдарыңның екеуі өзіңе тартып батыр болар. Түс түлкінің тезегі деген шық жекпе-жекке,- деп намысын қоздырып қамшымен осып жіберіпті. Міне, сенің жолыңа атаған садақам деп астындағы арғымағын бауыздатып, таратып жібереді. Қабекең бара айқасқа түсіп қалмақ батырын аттан түсіреді. Аттан жығылған қалмақтың басын алмақ болып, қылышын ыңғайлағанда астында жатқан қалмақ батыры дәт батырым сен көрген түсті мен де көріп едім, әттең жоруышым теріс болжаған екен депті. Содан Қабанбай батыр жауына кеңшілік беріп, екеуі анда

болыпты дейді. Бұл екеуіне де көрніін жүрген түркі әлемінің соғыс тәңірі Сүлде болар дейді айтушылар. Қазақ ырым етеді, ырымы қырын кетеді деген сөз бар. Өмір болған соң жақсы мен жаманы қатар жүреді. Не болса соны жамандыққа жорымай, әрқашанда жақсылық ойлаңыз. Жақсылық іздесеңіз қашанда жақсылық болар, жамандық ойласаң соған апарар. Аллатағалам да мен пендеме тек ниетін қалдырдым, басқасы менен болар деген.

Осы салт-дәстүр, әдет-ғұрып, ырым+тиым, тіл, дін дегеннің бәрі бір ауыз сөзбен діл деп аталады. Діл дегеніміз алып бәйтеректің тамыры секілді. Егер тамыры солып тартылса, алып ағаштың да жапырақтары желге ұшып, тек қураған діңі қалар. Сол сияқты ділінен яғни, салт-дәстүрінен айырылған халық болсын, мейлі мемлекет болсын, бір күні құлары анық. Басқа бір ұлттың тілін меңгеруге болар, ал ділін қаныңа сіңіре алмассың, өйткені ол адам бойына тек ана сүтімен дарыр.

-Баланы жас кезінен неге бейімдеу керек? Кей жастар орта буынға жеткенде де, орынын таппай жатады.

-Бесікте жатқан бал бөбек тербеткенге, сылдырмаққа алданады. Аяққа тұра ойын ойнағанға, асық атқанға мәз болар. Қазіргі балалардың мультфильм көргені секілді. Осы кезде олар үшін осыдан артық өз әлемінде еш қызық жоқ. Кей бала ерте пысық болып, ұй, көлік жайын ойлап өмірдің мәні байлықта деп өзгеше тірлік қылады. Жиырмадан асып отызға дейін ақылы кірмесе қыз-қырқын мен ойнап, қыдырғанға мәз болар. Әсіресе әке-шешесі тірі баланың жастық дәурені ұзаққа созылады. Кейін бірақ күнде не істерін білмей тығырыққа тіреледі. Бозбала шақта әлі бар өмірім алда деп тірлік кешкен адам, қырықтан аса уақыттың тапшылығын, өзінің қартая бастағанын сезінген де, не істерін, кімнен жөн сұрарын білмей сасады. Адам баласының туа сала қартая бастарын сезінбеген жан, алда әлі талай

қызықты ғұмыр барына сенбей өмірден түңіле бастайды. Бұл уақытты рухани тоқырау десек те, болар. Бесікте жатқан да сылдырмаққа уанған, одан кейін ұтқан асығына, қорғасынды қоңқарына алданған бала, бозбала болып қызқырқынға барып, қыдырудың да уақыты өте өзіне алданыш іздеп таппайды. Негізінен алғанда Алла тағалам әр пендесіне жан беріп, жер бетіне жіберер алдында, оған тапсырма береді. Ол тапсырма ата-бабаның ісін жалғастыру, немесе бұрынғы жан иесінің орындай алмаған уәдесі болуы да мүмкін. Жеті жасына дейін бәрін білген бала, денесіне аура пайда болысымен барлығын ұмытады. Тек санада қалған тапсырма әрдайым белгі берін тұрар. Ол тапсырма әркімнің де бойында бар бейімі. Бейім- дегеніміз адамның күнделікті өмірде өзі қалап, істеген ісі яғни жанының қалауы. Бұл жұмысты істегенде ол ұйқы-күлкі дегенді ұмытып, шаршап-шалдықпайды. Яғни, оның жаны қалаған ісі, Алладан алған тапсырмасы да сол болар. Әр

адам өзінің бейімі бар, жаны қалаған ісін істеп, жаны рахат таппаса, тез шаршап, ерте қартайр. Бойында атадан қалған сынықшылық, емшілік қасиеті бар баланың, дәрігер болмай токарь болғанынан, темірден түйме түйіп, станокта тұрар баланың сот болғанынан келер пайда барма. Кімде болса баласының сот, прокурор болғанын жақсы көрер. Әрине, жас кезде бәрі білінбейді, өсе келе өмірден өз орынын таппаған адам опық жер. Солай дегенмен де, басты мамандығы болмаса да, қол боста өзінің жаны қалаған іспен айналысса, Алланың тапсырмасын орындап өмірге деген құлшынысы артары қақ. Ата-ананың басты міндеті өсін келе жатқан ұлқызының ыңғайын ерте анықтап , соған қарай бейімдеп жолға салу. Шыңғыс хан батыр адамды әскерге басшы сайлап, икемді, шапшаң адамды жылқы баққызып, шабандау адамды қойға салған деседі. Өзінің мына дүниеге не үшін келгенін ерте түсінген ұрпағыңыз , бақытты, бақуатты дәурен кешер. Солай болар деп сенейік.Әуелде

айтқанымдай әр жан иесінде Алланың тапсырмасы, әруақтың тапсырмасы және жанның тапсырмасы болады. Алланың тапсырмасы өзіне құлшылық қылу, әруақтың тапсырмасы жолын қуу, жанның тапсырмасы бұрынғы орындалмағанды аяқтау. Сол сияқты Алланың дегенімен жүру, адамның дегенімен жүру немесе өз қалауыңша өмір сүру керек пе деген де сұрақ бар. Алланың қалауымен өмір бойына құлшылық қылу тақуаға ғана жарасар, біреудің айтуымен, дегенімен жүру тағы қиын. Өз дегеніңмен ғана жүру ағайыннан алыстатып әкетеді. Сонда амал бар ма. Меніңше Алланың бірлігіне, барлығына сенін, құлшылық қыла отырып, ағайыннан алыстамай ақылдаса отырып өз жүрегіңнің қалауын атқарғанға не жетсін.

Қырықтан аса бергенде,
Ақылым қылды шерменде.
Дінім қалай, жаным не,
Жоғалам ба өлгенде.
Әлемді кім жаратқан,

Осынша түрлеп таратқан.
Көрінген сонау планет,
Бірінен-бірін бөлгенбе.
Ахирет деген немене,
Шыққан жан қайтып келеме.
Кіреме осы денеге,
Дәлелі қайсы сенгенде.

Шәкәрім атамыздың Үш анық кітабынан.

Адам баласы жасы қырыққа келгенше артына бір қарамай, ілгері ұмтыла өмір сүреді. Қырық жасқа келген соң, жан-жағына қарап осы мен мына дүниеге не үшін келдім, не үшін өмір сүрем деген сұрақтар мазалап, не жоғалтқанын білмей, әйтеуір бір жоқты іздей бастайды. Өмірге неге келгенін түсіну әр адамның қолынан келе бермес. Алланды тану үшін әуелі өзінді таны деген. Адам өзінің бар болмыс бітімін таныса, сұрақтың жауабы өздігінен түсінікті болар еді. Аяқ-қол өздігінен қалай жұмыс істейді, қуанып-қорыққанда неге жүрек жиі қағады, ренжігенде неге көзден жас шығады. Осының бәрін

басқарып отырған біреу барма, болса ол кім. Жауабын өзіңнен басқа жан білмес сұрақтар көбейеді. Жас кездегі тұла бойға симай қайнаған қанның қызуы басылып, есіл-дерті арбаған қызық дәурен сарқылып тұла бойын ауырлық басып дел-сал күй кешеді. Осы жасқа дейін қуған дүние байлық енді жерде керегі жоқтай енжар тартып, өз сөзі өзіне ұнамас күй кешеді. Әрине, бұл арғы жағында тектілік бар ұл-қызға таныс жайт. Ал шөлмегін құшақтап, бір күнгі бас жазумен өмір сүрген, сорлы тұңғыыққа құлаған беті кете бермек. Сол сияқты байлықтың соңына түсін, бір тиыннан үш тиын тудырам деп құлқынның құлы болғандар жемсауын қашан толады деп, күні біткенше жүре бермек. Осы заманда жемқор, паракор дегендер пайда болды. Бал ұстаған бармағын жалар демекші, бұл бұрында болған құбылыс. Әйтпесе « Майламасаң арба да жүрмес », « Құрғақ қасық ауыз жыртар » « Құр қолға бата жүрмес » деген мақал-мәтелдер қалмас еді. Ол заманда сирек

кұбылыс болса осы күні ушығып тұр. Ертеңгі күнін ойламас сабаздар өз ұрпағының несібе-ырзығын жеп жатқанынан әрине хабарсыз. Әр пендесіне өлшеулі ғұмыр берген Алла, әр әулетке де өлшеулі ырзық берген. Қазақ атам бір тоқты қоздаса, көденің басы айыр бітер деген. Яғни, болмасты болдырып, тумасты тудырған құдай оның несібесін де бірге тудырар. Әулетке берілген несібені бүгін жеп, тауысып аласың ба, жоқ үнемдеп ұрпағыңа қалдырасың ба ол өз еркің де. Алдына келген параны, қолыңа алмай, қалтаңа салмай тұрып осыны ойлан. Тамағына тартпас мақұлық болмас десе де, қазақ баласы тек өз ұрпағы үшін өмір сүрген. Жартқан ием де тек бақылаушы қойып, басқасын өз еркімізге қалдырған.

Хақим Абай өзінің 41-ші қара сөзінде,
« Бұл қазақты екі жолмен түзеуге болар. Бірі қорқыту, екіншісі пара беру. Пара берсең тоғышарды, жатып ішер арамтамақты көбейтесің. Ал қорқыту үшін бек зор үкімет,

қолында жарлығы бар кісі керек. Бұдан басқа жол көре алмадым » деген.

Ал қазақ қанына сіңген әдеті, әруағын силаса ғана Алладан қорқар.

Діни аңыз.

Қазіреті Омар халиф болып тұрған кезінде кешкілік бір танысы келеді. Жұмыс уақытын аяқтаған халиф жанып тұрған шырақты өшіріп, басқа шырақты жағады. Қонағы мұныңыз қалай ,екі шырақтың қандай айырмашылығы бар?- деп сұраса керек. Сонда қазіреті Омар ол шырақты маған қазынадан берген. Мемлекеттің шырағын өз жұмысына пайдаландым. Сенімен әңгімелесу менің жеке шаруам. Өз шаруама өз ақшама сатып алған шырақты пайдалануым керек деп жауап берген екен. Қасиетті пайғамбарымыздың қай серігінің болмасын өмір жолы кімдерге болмасын үлгі-өнеге. Қазіреті Омар халифтың мемлекет мүлкіне деген көзқарасы біздің билік басындағыларда болса, еліміздің болашағы мұнан да зор болар еді.

Жә, бәрін айт та бірін айт сұрақтың жауабын іздеп көрелік. Бұл азаматтарға жетпей жатқан нәрсе не, ол Жаратушысын тану. Ол үшін не істеу керек. Бес уақыт намазға жығылуға істеп отырған жұмысың бөгет. Сен намазын оқып алсын деп станок қарап тұрмас. Әрине қазіргі заманда біраз күн жұмыс істемесең дастарқаның жұқарып жағдайың кете бастайды. Оның үстіне ай сайын келер жылу-жарыққа төлер жарнаң бар. Онда не істеуге болады? Тек таң намазын оқыса ше. Онда ерте тұрып ұйқың қанбайды. Ұйқысы қанбаған адамнан қандай жұмысшы шықпақ. Амалы бар ма. Бар, Жаратушы Иеміз өзіне құлшылық қылар пендесіне бұл жағдайға да мүмкіндік берген. Ол жылына бір келер ораза айындағы Қадір түні. Таң атқанша көз ілмей құлшылық жасап шықсаңыз, сексен үш жыл намаз оқып, ораза тұтқан мүмінді бір-ақ түнде қуып жетесіз. Жатсаңыз да, тұрсаңыз да тіліңізде кәлима болып, шын ниетіңізбен жылына бір келер осы Қадір түнін құлшылықпен өткізер

болсаңыз, мейірімді Алланың сізге деген жақсылығы мол болар. Осылайша біртіндеп Аллаға бет бұра бастасаңыз сұрағыңыздың жауабы шешімін тауып, бәрі өз орынына келер. Алланың барлығын бірлігін танып білу арқылы өзіңді танып білесің. Өзіңді тану арқылы мынау дүниенің бостан—босқа жаралмағанын, әр нәрсенің өз орыны барлығына көзің жетеді. Бұл дүниеде жасаған әрбір сауапты істің ертеңгі қайтарымын ойлап, өмір сүруге деген құлшыныс оянып, бойың сергек тартады. Бойың сергек тартса жан-жағыңа басқаша көзқараспен қарап өмір сүру жеңілдей бастайды. Іске сәт болсын бауырым, Жаратқанға деген сенімің нығайып жарқын өмір сүруіңе тілектесімін.

-Бейітті жаңартпа деген не сөз? Құлаған бейітті қайта көтеруге болмай ма?

- Неге болмасын. Егер ол сіздің ата—бабаңыздың бейіті болса, оның құлап жатқаны кімге сын болмақ. Тек қана сізге. Қайта көтеріп, зәулім мазар тұрғызу керек емес, тек аяқты мал

таптамасын деп, жатқан орыны жоғалмау үшін құлаған жерін түзеп, шарбақпен қоршап да қойса болар. Жаңадан көктас қойып, бұрын тас қойылмаған адамдардың атын жазып қойса сауап үстіне сауап болар. Егер, ел есінде қалар ерлік істеген адам болса үстіне мазар тұрғызып келешек ұрпаққа үлгі қылған дұрыс. Жалпы қазақ салтында бейітті атақты адамдарға болмаса, зәулім етін көтермеген. Биіктігі кіндіктен жоғары болып, мал таптамаса болар деген. Әрине мәңгілік ештеңе жоқ, бірақ келер ұрпақ үшін ештеменің жоғалмағаны дұрыс. Әсіресе, ауыл қазағының қалаға көшкен әлі тұрақты ұлты жоқ кезеңде. Сіздің әуелгі сұрамағыңыз бейітті жаңартпа деген сөз ғой. Шын мәнінде ондай сөз жоқ. Ескіні жаңғыртпа деген бар. Ескіні жаңғыртпа деп ағайын арасындағы ескіден келе жатқан есесі кеткен ескі дауды қума, араздықты қайта өршітпе деген. Күні кеше Сталин заманында бірге туған бауырлардың да, бір-бірні ұстап бергені болған.

Осындай өшкен отты қайта қоздатпа деген сөз. Сондай-ақ ескі жаңғырықты шаппа, отырма деп ескертеді. Мұнда ескілікті дүниені қадірле деп, оның бір кезде пайдасы тиғенін айтып, жас ұрпақты өткенді құрметтеуге тәрбиелеген. Кейде дастархан басында ерлі-зайыптының ортасына отырма,- деп қалжыңдап жатады. Бұл да мәтіні өзгерген сөз. Негізгі айтылуда ерлі-зайыптының арасына есі кеткен кіреді яғни, ұрысып қалған ерлі- зайыптының арасына түсіп біреуін жақтама, күн өтпей-ақ олар татуласып ұятқа сен қаларсың деген мағынада айтылған. Мұндай негізгі сөздің мағынасы бұрмаланған мақал-мәтелдер жеткілікті.

- Кейінгі кезде халал деген ұғым пайда болды, оған сіздің айтарыңыз?

- Бұрында ата-бабаларымыз арам деп- доңыздың етіп, кейінде колбасасын тұтынбаған. Бауыздалмай арам өлген мал етіп, түлкі, қарсақ, қасқыр сияқты аңдарды жемеген. Ал, қазіргі кездегі халал тұрғысынан қарасақ халал яки,

адал деп жейтін ас қалмаған. Тек өз қолыңмен бауыздаған мал етін, немесе өзің сауған сүт болмаса. Себебі жарты сағатқа жетпей ірін кетер сүт тағамдары айлап сөреде тұрса да бұзылмайды. Өйткені, оған әлдебір жәндіктің терісінен алынған зат қосылса керек. Атамыз қазақ нанды пышақпен турамай, қолымен бөлін жеген. Ғылым бойынша нан таза –ақ энергия, пышақ суық энергия. Ақ адал дәмімді суытпайын дегені болар. Ал дүкендерде сатылып жатқан халал колбасаға келсек, ол да сондай. Доңыз майын қоспаса тартылған еттің басы бірікпейді. Өзіңіз үйде дайындаған шұжықтың турауға келмей бөлшектеніп кететінін байқаған боларсыз. Доңыздың адамнан азғанын дәлелдейтін бірнеше аяттар бар. Тіпті, оның ағзасы адам ағзасымен бірдей екендігіне не айтасыз. Заманның үрдісі солай демек кісінің дастарханына билік айтпай, алдыңызға келген дәмнің өзіңіз адал деп ойлағанынан ауыз тиіп жүре беріңіз. Тек доңыз етін жемесеңіз болыпты.

Таяуда теледидардан бір қызық жайтты хабарлады. Қазірде медицинаның дамығаны сонша адам ағзаларын біртіндеп ауыстыруға қол жеткізді. Сондай күрделі оталардың бірі адам жұлынын алмастыру. Әлемдегі барша халықтың жұлыны бір-біріне ауыстыруға келсе, қазақ баласына бұлай болмайды. Себебі, қазаққа өзімен бірге туған бауыры болмаса басқанікі келмеген. Әрі қуанасыз, әрі өкінесіз. Қуанатыныңыз жеті атадан қыз алыспаған қанымыздың тазалығы. Өкініші, егер ол адам бір ата-анадан, кіндіктен жалғыз болса ше. Сол қанның тазалығының тағы бір «зияны» бар. Күнделікті доңыз етінен жасалған колбасаның қазақ асқазанына түскенінің бәрі бірдей қорытыла бермейтіні анықталған. Күндердің күні осы қалдық ұлғая келе жазылмас ауыруға шалдықтыруы мүмкін. Қазіреті Әубәкірдің кісі ақысына алған тамақты, Омар халифтың зекетке жиналған сүттен ішін қойып, білген уақыттарында қаныма тарамасын деп, өздерін

зорлап құсып тастағаны жөнінде аңыз әңгімелер бар. Адамның мінез—кұлқы ішкен ас-суына тікелей байланысты дейді. Атам заманнан бері жылқының қазы-қартасын кертін жеп, салқын қымызды сіміре ұрттап, кең жайлауда көсіліп жатқан ел едік. Салтымыз-салт, дәстүріміз-дәстүр болып, бірлі жарым шет жайылған телі мен тентекті тезге салып, келеге қайырып, ел мен жұрттың амандығын ойлап бейқам жатқан ел едік. Ортаға орыс кірін ойран болдық. Кешегі зұлмат жылдары қазақ баласы қолдан жасалған ашаршылықтың зардабын тартты. Кейінде саптаяқтың сабына қарауыл қойып ас ішкен уақыт болды. Одан өте сәл болса да ес жиып, қой етін жедік, қойдан қоңыр болдық, сен тимесең мен тимен деп момын болдық. Одан кейін орыс не жесе соны жеймін деп доңызды тамақ қылдық. Ауызымызға не түссе соны жеп, не жесек соны құсып, болмасты сөз қылдық. Уақыт өте сиырды азық қылдық айналаға сүзе қарап, алақтап, су көрсек ауыз тимей өтпейтін болдық.

Міне, енді заманымыз түзеліп қазақ ауызы қайтадан жылқыға жетті. Құдайым ұзағынан сүйіндірмей. Лас ыдыстан су ішпей, тамақты талғап жеп, қымыз ішін, қанымыз тазарып тектілігіміз қайта оралды. Ішкен ас-суымызға абай болып, ата-бабадан қалған кәусәрдің бұлағындай таза, біреулер үшін Әбілхаяттың суындай болған қан тазалығын бұзбайық ағайын. Қазақ асқазанына жақпас тағы бір тағам ол арақ. Барша адам баласына келер жамандықтың, зұлымдықтың басында осы құтыға құйылған пәле тұр.

Бір мысал.

Пайғамбарымыздың заманында бір сақаба жолдан адасып шөлден қысылып келе жатып, айдалада тұрған лашықты көреді. Лашыққа кірсе бір әйел отыр екен, мұның қатты шөлдеп келгенін көріп, үш шартым бар, соның біреуін орындасаң шөліңді қандыраарсың дейді. Үш шартының біріншісі- сол әйелмен жанасу, екіншісі- бесіктегі баланы өлтіру, үшіншісі - арақ

ішу. Мұсылман баласына некесі қиылмаған бөтен әйелмен жату күнә, ал жас баланы өлтіру одан өткен қылмыс. Сақабә ойлана келе ең күнәсізі осы болар деп арақ ішуге келісіміп береді. Араққа тойған соң мас болып әйелмен де жатып, баланы да өлтіреді. Міне, бар күнәнің басы арақ екені осы оқиғадан да көрініп тұр.

Байқотан би айтқан.

Өткен ғасырда Семей өңірінде өмір сүріп артында өлмес сөз қалдырған бабалардың бірі-керей Байқотан би бірде патша үкіметінің өкілі губернатормен табақтас болады. Өзінің өктемдігін көрсеткен патша өкілі кесеге арақ құйып бидің алдына қойып, алып қой дейді. Биекең арақ құйылған кесені бір көтеріп орынына қояды. Тағы бір бос ыдыс алдырып арақты қотарып соған құйыпты. Және, бір тостакпен қатық алдырып оны да бос ыдысқа қотарып, ішіп қояды. Мұны көріп, бақылап отырған губернатор « Мен ұсынған арақты неге ішпедің, әлде менің асымнан жіпіркеніп отырсың

ба » - деп зекиді. Сонда Байқотан би сабырмен « Таксыр айып етпеңіз, сіз біріншіден алып қой дедіңіз оны орындадам, сіз ішін қой дегеніңізде ішер едім. Және, өзі сұйық мөлдіреп тұрған соң ішінде бүккен сыры барма деп басқа ыдысқа қотарып кұйдым, ізіде қалған жоқ. Ал мына ыдыстағы қатықты қотарғанда, ішінде жұғыны қалды. Мен ішегіме жұқпас тағамды ішпейтін едім » деп уәж айтады. Сөзден ұтылған губернатор үндемей отырып қалса керек. Сол бабамыз айтпақшы, ішегіне жұқпас тамақты қазақ баласы да ішпесе керек. Және бір бабамыз Кеңгірбай би бір кесе шәй ішкен адамға он бес қамшы дүре салғызған. Ұрпағымды аздырар сусынды іштің деп. Айтқаны айдай келін, ағарған ішпеген қазақтың бүгінгі түрі мынау.

Бір әумесер, арақ бидайдан жасалған ол да дәмнің бір түрі емес пе деп сұрақ қойыпты. Сонда оған егер мына суды бетіңе шашсам не болар деген. Әрине ештеңе болмайды. Егер бетіңе топырақ шашсам не болар. Әрине одан да

бүлінер дүние жоқ. Егер топырақты суға илеп , кесек жасап кептіріп қойсам. Кепкен кесек пен басыңа үрсам қалай болар деген. Бас жарылар. Бидайды шірітіп, су қосып жасаған арақ басың түгіл, тасты жарар. Құдайға шүкір қазіргі жастар осы бір арам судан бойларын аулақ салып, ұрпағымыз тазара бастады. Көнбей жүрген кешегі Кеңес заманында ауыздары былғанып, жаман үйренін қалған аға буын апалар мен ағалар. Ұлық Пайғамбарымыздан қалған сөздердің бірі былай дейді. Бұл дүниеде ең тәтті тағамның бірі - қант. Оны көп жесең құсасың, нені құссаң сол арам депті. Ауруы қалса да әдеті қалмас қылыққа бұдан артық айтып болмас.

- Адам бойында кездесетін оғаш, жат қылықтарға айтарыңыз.

-Жалғандықтан, өтірік айтудан бойды аулақ ұстаған дұрыс.. Қазіргі заманда ұрлықты не адамның қоры, не қолынан түк келмес, кер жалқау жасар. Ұрлық түбі қорлық болар. Бір рет қолға түссеңіз, маңайыңыздағы адамдар тағы

бірдемемізді алып кетер деп күдіктенін, жан-жағын жиыстыра бастайды. Сөйтін, бір сәттік осалдығыңыз сізге өмір бойына күйе болар.

Мынау жалған дүниеде егер ұрлық пен өтіріктің арасын салмақтаса, ұрлықтан гөрі өтірікшінің кінәсі ауыр болар. Себебі, ұрлық жасаған адам белгілі бір адамды зиянға қалдырса, өтірік айтқан адамның жалған хабарына сенін зардабын көпшілік тартуы мүмкін. Құрдасыма ойнап өтірік айтуға болар деп ойлап қалмаңыз өйткені оның зияны өзіңізге тиеді, яғни ырзық - несібеніз кемиді. Ал, шындықтың жолы қашанда ауыр. Ащы шындықты есту кімге де болмасын оңай тимес. Солай бола тұрсада, шындықты бетке басып айтудан бас тартатын жағдайда болады. Егер, сіздің айтар шындығыңыздан елге, көпшілікке зияны тиер болса, немесе ерлі-зайыпты адамдардың арасы ашылар болса, мұндай жағдайда шындықтан өтіріктің өзі артық. Ал жалғандық немесе өтірік куа болу барып тұрған оңбағандық. Мұндай адамнан бірге тусада

араны алшақ ұстаған дұрыс болар. Бүгін басқаны сатса, ертең сені де сатар. Ал, сатқындық жасаған Қарашың мен наймандарды Шыңғыс ханның қалай жазалағанын талайға сабақ болар. Қазіргі заманда белең алып тұрған жат қылықтардың бірі немқұрайдылық. Басы ауырмағанның құдаймен ісі жоқ, демекші біреуге біреудің жаны ашымас заман. Құлап жатқанды көрсе жүрегі қысылдыма, жоқ әлде тайып құлады ма, онда шаруасы жоқ, ішін алып жатыр ғой, сауап деп өте береді. Ұлық пайғамбарымыз дүниеден өтерде жанына жиналған серіктері: Сіз мына дүниені тастап кетін барасыз, енді заманақыр қашан болады?- деп сұрақ қояды. Сонда сөзге тілі келмеген Пайғамбарымыз ымдап екі саусағын көрсетсе керек. Сақабалары екі күн, екі ай, екі жыл деп күтседе ақырзаман келмеген. Содан да халық арасында екі мыңыншы жылы ақырзаман болады мыс деген лақап тарады. Құдайға шүкір одан да өттік. Пайғамбарымыз көзі тірі күнінде жер бетінде

азан шақырылып жатқанда бұл заманның ақыры болмас дейді екен. Екі саусақтың ишарасы Алла және Мен дегені, яғни Жаратушыға құлшылық жасаушы барда тіршілік таусылмас дегені болар. Шариғатта ақырзаман боларда көктен Ғайса (Иса) пайғамбар түседі, жерден Мәді (ғазірет Әлінің Дариғадан туған баласы) шығады. Жалғыз көзді Тажал пайда болып, жанарына әлемді сидырар дейді. Басқаны қайдам ал, Тажалдың жалғыз көзіне телміргендерді күнде көрін жүрміз. Ол күнделікті өмірде кездесетін телевизордың, компьютердің, телефонның экраны. Үлкен де, кіші де, бала-шаға да ұйқыға кеткенше соған телміреді. Жан-жағында не болып жатқанын, тінті өзінің шұлғауы өртенін жатсада, экраннан көзін алмайтын немқұрайды тіршілік. Адам баласы өмірге келе салысымен қартаюға бет алады. Сол сияқты дүние де жаралғаннан ақырына келе жатыр. Алладан басқа мына дүниеде жаралғанның бәрінің ақыры бар. Жаралу барда, жоғалу бар. Заманы алға,

адамы артқа шегінген құбылмалы кезеңде, немқұрайдылықтан тезірек арылып бір-бірімізге бауырмал болайық ағайын.

Адамдар арасында кездесер тағы бір қылық болмас іске уәде беру. Осы күнгі құрдастар арасында егер сенің әйелің ұл туса, мені әйелім қыз туса - деп әлі дүниеге келмеген балаларын атастыратындар бар. Жақсы лепес жарым ырыс демекші мұндай жақсы ниет көкке көтеріліп қабыл болады. Ал, қазіргі балалар кімді тыңдар, егер екі жастың басы қосылмаса екеуі деп бақытсыз болар. Уәдесін орындамаған Қарабай мен Сарыбайдың балалары Қозы мен Баян сияқты. Әрбір жақсы ниет әуелі көкке шығып өзінің орындалар уағын тосады. Сол сияқты жаман ниетте әуелі көкке көтерілер. Қазақ қаргыс екі ұшты деген. Сіздің қаргаган адамыңыз егер таза ниетте болса , қаргысыңыз күндердің-күнінде өзіңізге қайта оралар. Сол үшінде өзіңізге не тілесеніз өзгеге де соны

тілеңіз. Алдына келсе атаңның құнын кеш деген. Кешірім сұрап басын игенге:

« Алла разы болсын, болар » деп рақымшылық жасаңыз. Кешірдім деген сөзді айтқанша, сіздің кешірмегеінің білінін тұрар. Кешірімді болыңыз, Алла тағалам сізді де кешірет. Шалқайғанға шалқай ол пайғамбардың ұлы емес, еңкейгенге еңкей ол әкеңнің құлы емес деген.

Жауғершілік заманда елі-жері үшін, ұрпақ үшін жанын қиған ата-бабаларымыз, аға-апаларымыз аз емес. Ері соғыстан қайтпай өмір бойы соны күтумен өткен апаларымыз да болған. Патша заманында Ібір-Сібірге жер аударылған күйеуінің соңынан кетін сол жақта күткен аналарымыз да болған. Бейбіт заманда да Алланың өзіне берген өмір жасын басқаға арнаған апаларымыз ауырған шешесін күтін, тұрмыс құрмаған. Қисынсыз болсада түсінуге болар, түсіне келе алдына басыңды игізер қылық. Ал, бір адам үшін, бір сөз үшін Алланың өзіне берген өмірін қию барып тұрған ақымақтық.

Кейінгі кезде қоғамда жиі кездесе бастаған оғаш қылықтардың бірі осы, өз-өзіне қол салу болып тұр. Біреу аурудан, біреу арақтан, енді біреу мазақтан өз-өзіне қол салуда. Ауруды түсінуге болар, арактікі азғандық. Бәрінен қиыны жасөспірімдер арасында жиіленіп тұрған бір күндік мазаққа, қиындыққа төзе алмау. Мүмкін молдалар айтқандай мына дүниеден ана дүние жақсы шығар. Бірақ адам баласын Алла тағалам жер бетіне сынаққа жіберді емес пе. Осынау қамшының сабындай ғана қысқа өлшеулі өмірде бір сәттік сынаққа шыдай алмасаң, Жаратушының алдына не деп бармақсың.. Бұл деғеиіңіз, біріншіден өзіңді өзгеден артық көру. Мазақ болдың ба . Мұндай қиындық тек сенің ғана басыңда ма, өзгелерде де болса сен солардан артықсың ба. Жарайды солай-ақ болсын, артындағы ата-анаңды, бауырларыңды ойладың ба? Бір сәтке бола сағың сынып, жүнің жығылмасын. Қазір түн болса, таң ата күнде шығар. Қасиетті кітапта сендерге күн мен түннің

ауысуында да түсінген пендеме мағына бар деген. Ұлы уақыт өзі емші бар қиындық артта қалар. Қандай да бір қиындық болса оны уайымдай бермей күресу керек.

Шығар есігін таба алмай, уайым-қайғының ішіне кірін алып, қамалып қалмақ... ол өзі де бір антүрғандық - деген Абай атаң өзінің 4-ші қара—сөзінде..

Қызың тастап кетті ме, жолы болсын. Қайдағы бір қыз үшін өміріңді қиып, тіпті басы алтын, арты күміс болса да. Сені сүймесе сен оған емес, ол саған лайық болмағаны. Мүмкін Жаратушың оны саған лайық көрмеген болар. Арада біраз күн өткенде Алланың өзіңе арнаған ақ маңдайлы аруын іздеп табарсың. Өмір деген өзі сондай бір күн қуаныш , бір күн реніші кезегімен келін сонысымен қызықты болар. Тақтайдай тегіс бәрі жақсы бола берсе, өмірдің де қызығы қалмас.

Діни аңыз.

Ертеде бір сақаба жолаушылап ,арып -аршып енді өлдім дегенде бір бұлаққа кез болады. Әуелі

шөлін қандырып жан-жағына қараса, бір қасқыр тартқан қой шалажансар жатыр екен. Және ,бір жабайы шошқа жайрап жатса керек. Сақабә әуелі суға шәйнін, дәретін алып, қаза болған намаздарының парызын өтепті. Қарыны әбден ашып тұрса да, сабырға келін ойланып барып, арам өлген шошқаның етінен кесін алып, отқа қақтап, жүрегін жалғайды. Кейінде мұны естіген сақабәлар арасында, әлі жаны шықпаған қой тұрғанда, мынау Алла тағалам тиым салған шошқаның етін жеп, діннен шықты деп даурығады. Ақыры дауласа келе бір ғалымның уәжіне тоқтайды. Сонда ғалым, бұл ашыққанда шошқаның етін жеп дұрыс істеген. Егер қойды жесе оның ақы иесі бар оның рұқсатынсыз жегені үшін айып тартар еді. Және шошқа етін жемес бұрын дәретін алып намаз оқыды. Ал, шошқаның етін жемесе аштан өлер еді. Кісі ақысын жегенше, арам болса да иесі жоқ шошқа етін жеп, аман қалғаны дұрыс депті.

Әнғам сүресі-145 аят. Кім аштықтан шарасыз қалса шектен шықпай (жеуге болады) Алла тағалам кісі ақысын, жетім ақысын жеуге тиым салған.

- 40 жас, 50 жас, 60 жас деп туған күнді тойлап жатады, оған не айтасыз?

-Жалпы қазақ баласы үшін екі үлкен той бар. Оның бірі ұлын үйлендіру немесе қызын ұзатқанда, екіншісі атақты бабасына ас бергенде. Қалғанының бәрі « бесікке салар, тоқым қағар, сүндет, тілашар, омыртқаға шақыру » көрші-қолаң мен ағайын арасындағы бас қосу ретінде өткен. Нәресте дүниеге келгенде құлағына азан шақырып ат қойып, шілдеханасын атап өткен. Азан шақыру үшін көбіне ауызы дуалы сыйлы адам нәрестенің оң құлағына «әшхаду ән лә иллаха иллоаллах»- деп азан шақырып, сол жағынан камат айтып, сенің атың пәлен деп үш қайтара дауыстаған. Қазақ баласы негізінен туған күнді тойламаған, ол мезгілсіз қуаныш деп. Жасаған жасыңның

дөңгеленгеніпе емес, өміріңнің босқа өтпеуін ойлаған дұрыс болар. Топастың ойынан той кетпес демекші оны-мұныны мерекелеу батыстан келген қазақ қанына жат қылықтардың бірі. Дүниеге келген жас нәрестеге ат қоюда үлкен мән бар. Ерте кезде қазақ арасында өлім-жітім көп болуына байланысты көз-тіл тимесіп, жаманшылық менің баламнан аулақ болсын деп небір айтуға ыңғайсыз аттарды қойған. Қазіргі кезде телесериалдан көрген өздеріне ұнаған кейіпкердің атын немересіне қоятын, алды-артын ойламас ата-аналар көбейіп барады. Ал сол өздері ұнатқан кейіпкердің атымен бірге тағдыры да келіп, өз ұрпағының қиналары ойына кіріп тешікпейді. Сол сияқты әруақты бабалардың да атын қоярда абай болған дұрыс. Атын атап, айта жүрген дұрыс та шығар, егер сол бала атты алып жүре алса. Ерке шалдуар болып өскен баланы әлдекім балағаттап жатса, ол бабана тимес пе. Құдайға шүкір қазіргі заманға лайық қазақта да небір әдемі есімдер бар. Немесе, Құран көтеріп

жақсы бір ат қойылса сауап болар еді. Қандай есім қойсаңыз да кейін балаңыз сол аттан ұялмайтын болсын. Ағайын нәрестеге ат қоюда абай болайық.

Атам қазақта мүшел жас деген бар. Әуелгі мүшел жас бір жас деп алынып, оған он екіні қосып отырған. Яғни 12-13 жас арасы, 24-25 арасы, 36-37 арасы, 48-49 арасы, 60-61 арасы, 72-73 арасы, 84-85 арасы 96-97 арасы болып есептелген. Мүшелді жасқа толғанда салт бойынша ырымдап, әуелі адамның бойына өлшеп мата, және өзінің киіп жүрген жақсы көретін киімін жақын адамына, құрдасына және тастамай киер деген адамына беріп, дастархан жайып, өткендерге дұға бағыштатып, осы жасқа жеткізген Жаратушысына шүкіршілік қылып алғысын айтқан.

Қайтқан адамға пайғамбар жасынан асуына қарай жасы алпыстан асқанға бір жас, жетпіс екіден асқанға екі жас, сексен төрттен асқанға үш жас, тоқсан алтыдан асқанға төрт жас қосып

жаназа намазын шығарған. Қай уақытта болмасын, кез келген жағдайда салт-дәстүрімізге сай әрекет жасап әдептен аспайық. Әдеп демекші кейінгі кезде көзге оғаш көрінін жүрген той әдебін айта кетсек.

Той десе қу бас домалар, тойға барсаң тойып бар деген, қазақ қашанда тойға тамақ үшін емес күнделікті күйбең тіршіліктен бойын жазып, бір мезгіл сергін қалуға, ағайын-туғанға жолығып ақар-шақар болып амандық сұрасуға барады. Алыстан келген құдалармен танысып, ел тіршілігінен хабар алысады. Бұл енді үйден шыққандағы ой. Үйдегі ойды базардағы нарық бұзар демекші, той басталысы мен қайдан келін, қайда тұрғаныңды үқпай қаласың. Даңғаза әуен естілісі мен көршіңнің құлағына айғайлап, тас кереннің күйін кешесің. Тойдың қызықты өтуіне, көңілді болуына жалданған асаба өзінің бүралқы сөзіне, анайы әзіліне елдің күлмегеніне, шапалақ ұрмағанына ренжін жатады. Күлмеске күлетін кеңкелес, беталды мәз болып шапалақ ұрар

жынды емеспіз ғой. Той басқарар асаба білімді болып, әр сөзінде мағынасы бар бабалар нақылын айтып, пайғамбар қадисінен сөз қозғап тойда отырған жастарға үлгі-өнеге көрсетсе, нұр үстіне нұр емес пе. Және әр жерде айтылып әбден жауыр болған қалжыңды айтып, уақыт созғанша, әнге кезек бергені дұрыс. Ән демекші алдын ала жазылып қойған нәрсемен елдің құлағын алдағанша тойшылар арасында отырған қонақтарға ән салғызса, бәрі сәнімен болар еді. Маған бүкіл қазақ даласы ән салып тұрғандай көрінеді деп-Затаеевич айтпақшы әр ролге отырған қазақтың өз ыңылы бар. Әнші болмаса да шын ниетімен салған ыңылдың өзі анау мынау әншінің алдын-ала жазып қойған әнінен артық болар. Асаба бір тойда айтқан қалжыңын, екінші тойда айтса қызығы қалмас. Әр бірден соң алған ақысын ақтап, сол тойға лайықтап әзіл-қалжыңын топтап алып, келсе ол асабаның бағасы болмас еді. Кім болса да, өз тойының қызықты, көңілді у да шусыз өткенін қалар.

Қаншама қаражат шашып өткізген той, ел есінде қалмаса оның несі той болмақ. Жас жұбайлар ортаға келген де, сексенге келген шал-кемпірдің тік тұрып қарсы алуы тінті ерсі көрініс. Үлкеннің алдында кішінің бас иіп сәлем салып, тізе бүккенінің өзі ғибрат емес пе. Тойда ата-енесіне торт жегізу деген рәсім пайда болыпты. Қай атамыздан қалған салт екенін. Сол торттың орнына ата—енесіне қымыз ұсынса салтымыз жаңғырар еді—ау. Қыз ұзату тойында келген құдалар жағы ымырт үйіріле келінімізді күн батпай әкетеміз деп әбігерге салады. Сонымен болашақ келін өз босағасынан емес әлдекімнің мейрамханасының босағасынан жаңа өмірге аттанады. Сол кеште тоса тұрып, ертеңне үлкеннің батасын алып, жас жеңгелері өзінің алтын босағасынан шығарып салса, немесе тойға келерде үйінен ырымдап шығарса, салтымызға сай әдеп болар еді. Даңғаза әуеннің дауысынан басың мең-зең болып, аса бір жақын туысыңның тойы болмаса, бірінші отырыстан кейін жоқты-

барды сылтау қылып, кетудің қамына кірісесің.
Бұрында бір күн тойға барған, қырық күн әндетін
жүрер деуші еді. Ендігі тойда қырық күн болмаса
да екі-үш күн басың дыңылдап жүрер.
Қысқасын айтқанда тойға

барсаң демалудың орынына ауырып қайтасың.

-Өз замандастарыңызға, ағайынға айтарыңыз
бар ма.?

- Қазақ қашанда ағайынымен бірге өмір сүрген.
Ұлы бабамыз Оразғұл он сегіз мың жылқы
біткен бай, жоқ-жітікке қарасқан мырза, атасызға
— ата болған, батасызға — бата болған,
қорғансызға пана болған, ағайынға мейірімді
дана болған. Халық силап, Ожаң деп атап кеткен.
Сол Ожаң бабам « Ортама келген көше алмас,
ортамнан кеткен оңалмас » деп отырады екен.
Бабамыздан қалған осы бір асыл сөз ұрпақтары
арасында әлі маңызын жойған жоқ. Алдымда
ағаларым, соңымда інілерім бар силасымды өмір.
Үлкеннің алдынан шықпа көрінбей қаларсың,
кішінің алдынан шықпа көмусіз қаларсың деген.

Тек құдай осыны ұзағынан сүйіндірсін. Ауылдан алшақ кетін үлкен шаһарда тұрсам да әлі ағайын ортасында өмірім жалғасуда. Өз басым ағайын - тумасыз өмір бар деп ойламаппын да. Ал, енді осы татулықтың ұйытқысы болуы керек қой. Әрбір бір туғанның қасында бір-бір тумаған бар. Атамыз қазақта « Ер егіз болар » деген сөз бар. Алған жарыңыз өзіңізге сай болса, кеткеіңіз келін, кемтігіңіз толып, жалғанның рахатын бірге қызықтарсыз. Келген жерлеріне тастай батып судай сіңген жеңгелерім мен келіндердің арасындағы тумаса да туғандай татулық арқасында ағайындылардың ынтымағы мен бірлігі нығаяр. Ұлы анамыз Қарқабат, бабамыз Мейрамның табанынан сыз өтпесін деп құрғақ көде төсеп, дәрет алар құмғанын қойынына алып жылытып қояды екен. Сол анамыздың сүтімен келген тәрбиесін әлі ұстанып отырған осы айналайындар, жеңгелерім мен келіндерім.

« Абысын тату болса ас көп, ағайын тату болса ат көп » деген.

Аталарымыз « байлықты әйел үстаса желге ұшады, еркек бақса нәресте жер құшады » - деген. Біздің балаларымыздың қандай адам болары олардың аналарына байланысты. « Адамға бақта қатын, сорда қатын, жақсы қатын шығарар ердің даңқын » деген. Жақсы әйел еркектің басын төрге шығарар. Ұлың жақсы болса Ұрымға барарсың, қызың жақсы болса Қырымға барарсың, алғаның жақсы болса Айдагыны аларсың. Ел болам десең бесігінді түзе деген. Әке көрген оқ жонар, шеше көрген тон пішер. « Қыз ақылды ескермес, ана үлгісін көрмесе, ұл жарытып ас бермес әке үлгісін көрмесе » деген Қорқыт бабам. Әкесіне қарап қызыңды бер, шешесіне қарап қызын ал деген. Ұл әкесіне қарап өсер, қыз шешесіне қарап бой түзер. Ақыл айта алмасанда жақсы үлгіңді көрсет ұрпағың саған қарап өсер. Әке тәрбиесін көрмеген ұл әйелжанды болып өсер. Әкесіз өскен қыз күллі еркекті жау көрер. Қазіргі қоғамда әкесіз бала тәрбиелеу әдетке айналып барады. Ол

бала жас кезінде ештемеден кемшіндік көрмес. Өсе келе өзі де ата-ана болғанда сол толық тәрбиенің жетпеуінен қиналар. Ұрпақ келешегін ойлаған адам баласының толық қанды отбасында өмір сүргенін қалар. Әкенің қадірін балалы болғанда білерсің, ағайынның қадірін жалалы болғанда білерсің. Әкең қартаймай құлға жарымассың, шешең қартаймай күңге жарымассың деген. Құндының құнсыздануы қазаққа абырой әкелмес. Қазақ ауылында әке отбасы болғандықтан үлкен құрметке ие болған. Әйелі немесе балалары әке үстінен шағым айтуға тиым салынған.

Қазіргі қоғамда ұлдың үйленбеуі, қыздың тұрмыс құрмауы жиі естіле бастады. Әр жаратылған жанды-жансыз жұбымен жаратылған. Жалғыздық Аллаға ғана жарасар. Мынау жарық дүниеге келген әр пенде өзінің теңін тауып, тіршілік кешін ұрпақ өсіруге тиіс. « Бір баласы бардың шығар-шықпас жаны бар, екі баласы бардың болар болмас халі бар, үш баласы

бардың үш рулы елде малы бар, төрт баласы бардың төрт құбыласы тең болар, бес баласы бардың дес бермейтін жөні бар » деген екен Досай би. Жаратқан жарылқаса ұрпағыңның көп болғанына жетер не бар.

Жаманнан жақсы туса-теңі болмас, жақсыдан жаман туса-емі болмас деп бала тәрбиесіне ерте көңіл бөлген. « Әдепсіз ауылға әйелінді апар ма » деп әйелдеріне жаман жерді басқызбай « ақыл ауыс, ырыс жұғыс болар »-деп киелі жерлерге жіберіп отырған. Қызың бойжетсе қашан орынын тапқанша мазаң болмас. Барған жері қандай болар, бағы ашыла ма деген сұрақ маза бермес. Теңін тапса, күйеуде өз балаң болар. Ұлың ержетсе ұйқыдан қаларсың. Өйткені келер келін сенің отыңды жалғастырар келешек ұрпағыңның анасы. Келген келін кеткенінді келтірін, үйіңнің берекесін кіргізсе, бұдан артық бақыттың керегі не. Ағайынға, көрші-қолаң, құда-жеғжат, дос-жаран үшін есігің ашық, дастарханың жаюлы болса, берекең кірді дей

бер. Бүгінгі келін ертеңгі ұрпағыңның анасы. Өйткені, ұрпақ тәрбиесі осы келіннің қолында. Тілімізде ана тілі деген тіркес бар. Ұрпағыңның тілінің қалай жетілуіне оның анасы яғни келін жауапты. Одан кейін өскен ортасы. Өкінішке қарай ғазет, теледидар бетіндегі жорналшы бауырлар тілімізді шұбарлауда. Жер бетіне ұлық Наурыз келісімен көктем келді, наурыз келді деп жар салады. Ал ана тілімізге көктем келмейді туады. Мұқағали ақын жырлағандай наурыз айы туғанда той болушы еді бұл манда. Яғни жер жаһан жаңарған мезгіл көктем, наурыз туады. Жаз шығады, күз түседі, қыс кіреді. Келінің білімді болса, ұрпағың білікті болар. Ұлды түтінге, қызды күтімге деген. Қайсысының ықыласы ауарын Аллаһ білер. Бұрында құдағиға күмістен сақина салу деген салт болып еді. Бұл сақина жай ғана жалпақ күміс сақина болғанымен тәрбиелік мәні зор еді. Той өткен соң, арада жыл толғанда егер келін түскен ортасында жақсы келін атанса, шешесінің

қолына күмістен сақина салған. Қандай да бір ерке өскен қыз болса да, шешемнің қолына құдағи сақина салғызам деп жыл бойына артық мінез көрсетпей тәрбиелі келін болуға тырысқан. Бір жылғы әдет босқа кетпей дағдыға айналар. Бұл ретте қызын ұзатар құдағида ағайын арасында ұятқа қалмас үшін, қызына өмірде керекті бар өнегесін үйретуге барын салған. Қазірде осы салтты дәстүрге айналдырса дұрыс болар еді. Торқалы тойда, алқалы топта қолыңызда алтын, ғауһар жүзіктің орнында құдағи сақинаңыз болса абыройыңыз арта түсер. Себебі, сіз жақсы қыз тәрбиелеген анасыз. Егер келінің кесір болса неше жерден дүлділ болсаңда, жақсының арты жын болар. Ер адам қашанда өзіне біреудің қамқор болғанын, күткенін қалайды. Әсіресе, шешесі ғана асыраған бала шешенің алақанын аңсайды. Әйел адам жаратылыс бойынша ана. Ол өзінің күйеуін тұңғыш баласындай көреді. Қашан да болмасын оған ескертпесе, айтып отырмаса бірдеңеге

ұрынар деп алаңдап отырады. Осы жаратылысты түсінбеген еркек басындырмаймын деп, әйел басымнан сөз асырмаймын деп, аяғы ажырасумен тынар. Қашанда болмасын қыз бала өз әкесіне үқсайтын жігітті қалайды. Жігіт шешесіне үқсасын қалайды. Келін мінезінің енесіне тартатыны соншалық қайын ененің топырағынан деген сөз қалған. Жалпы шектен шыққан біреу болмаса жаман ене, жаман келін болмайды. Тек өзара түсіністік керек. Келін келе-келе түскен ортасына сіңісін, тінті төркінін ұмытып кететіндері де бар. Күйеудің қайын жұртына сіңуі қиын. Күшік күйеу, жаман күйеу қайынсақ деген сөзден қашып, өз-өзінен бөлектенін тұрар. Күйеудің бір ұрты май, бір ұрты қан деген. Жақсы жігіт үш жұртына да жағымды болар. Құдай қосқан құда болар, періште қосқан дос болар, бір-біріне ес болар деген. Құдаң жақсы болса туғаныңдай болар. Бай мен бай құда болса арасында арба жүрер, кедей мен кедей құда болса дорба жүрер, бірі

бай, бірі кедей болса зорға жүрер деген. Арбаның да, дорбаның да жөні болар, бәрінен де бір күнгі силастыққа, амандыққа жетер не бар. Құда-құдағимен сынаспай, мінеспей емен-жарқын араласып бір шыны шәйді бөлісін, бірге отырып сырласып, балалардың болашағын ойласқанға жетер не бар дейсіз. Құда мен құда арасы ағайыннан да жақын болуға тиіс. Өйткені ортада біріне жиен, біріне немере болар жұрағат-үрпак бар.

Қазақ арасында басқа діннен қыз алуға рұқсат етілген. Қазаққа келін болып, ислам дінін қабылдап бақытты өмір кешкен отбасылар бар. Деген мен ақыл таразысына салып өмір сабақтарына көз жүгіртсеңіз бәрі бірдей олай болмас. Басқа ұлттан қыз алған қазақ баласы орта жастан асқан соң жалғызсырай бастайды. Балалығыңды сағынсаң нағашыңа бар, жастығыңды сағынсаң қайыныңа бар деген. Оған сырын айтар, ой бөлісер бажа керек, қалжыңдап ойнауға балдыз керек. Осы кезде арқа сүйер үш

жұрттың бірінің кемдігі көрінін өз ортасын ағайын-тумасын іздей бастайды. Жорға мінген жолдасынан, көп жасаған құрдасынан айырылар демекші, ағайынсыз өмір, өмір болмас.

Қазақ баласының ағайыны.

1. Ата.	5. Шөбшік.	9. Жұрағат.
2. Бала.	6. Немене.	10. Аталас.
3. Немере.	7. Жүрежат.	11. Ағайын.
4. Шөбере.	8. Туажат.	12. Рулас.

Әр адамның үш жұрты - өз жұрты, нағашы жұрты, қайын жұрты болып ата-енесі, қайын ағасы, қайын апасы, балдызы қосылып бір қауым ел болады. Шөпшегінің алақанының аясынанан су ішкен адам жұмаққа барар деген.

Қазақ отбасында үлкен балалары отау тігіп, бөлек шыққанда ең кенже ұл әкесінің үйінде қарашаңырақта қалады. Әке - шешені асырау осы баланың міндеті. Енші бөлгенде бар малдың үштен екісі осы қарашаңырақта қалған балаға тиесілі. Әкесі бар кезде де, немесе әкесі

қайтыс болғаннан кейін де осы шаңырақ « қарашаңырақ » яғни үлкен үй атанған. Егер қарашаңырақ батырға, биіге, әулие адамға немесе сыйлы адамға тиесілі болса, сол ауылдың адамдары алыс сапарға шығарда, немесе сырттан сыйлы қонақ келгенде сол шаңырақтан ырым қылып, дәм татырған. Бұл салт қаймағы бұзылмаған қазақ ортасында ежелгі дәстүр бойынша іске асырылған. Егер, кенже ұл үлкен шаңыраққа ие бола алмас бос болса, орнына басқа бала ие болған. Яғни, әулеттің абыройын ұстайтын, намысты ұлға жол берілген. Және, қарашаңыраққа ие болу деген ол сол үйге ие болып отыру емес, қайда жүрсеңде сол киелі қарашаңырақтың иесі болуда. Әулеттің иігі салтын, жақсы ырымын, ата-бабадан қалған салт-дәстүрді ұстанып, келешек ұрпаққа жеткізін, қарашаңырақ иесі деген атқа лайық болуда.. Отау тігіп, бөлек шыққан басқа балалары қарашаңыраққа арнайы сыбаға тартқан. Алыстағы келіндер

нәрестелі болғанда, осы шаңырақ иелеріпе сәбнін әкеліп көрсетіп, босағаға арнайы ілу ілген. Үлкен үй иелері болса, бөбекке көйлек кигізіп, бәсіре атаған. Жас отау тіккенде ырымдап шаңырақты кәрі күйеуға көтергізген. Өйткені, кәрі күйеу осы елге ең жақын сенімді адам саналады. Сонымен бірге қазақта ата жолы деген де салт бар. Әулет басынан санағанда үлкен ұлдың балалары ерте үйленіп, одан туған бала кенже баламен тұстас немесе үлкен болуы мүмкіп. Бұндай жағдайда жасына қарамастан, кенже ұл ата жолымен үлкен болып саналады. Яғни, әкесімен бірге туған адам жасы кішілігіне қарамастан әке орынына саналады. Мұндай атаның шаңырағында отырған адамдар үлкен үй, әрі әулеттің қарашаңырағы атанған.

Әрбір әулеттің бас көтер үлкені болып, барлығы ата жолының үлкеніне бағынған. Алыс сапарға жол жүрер алдында үлкен-кіші демей, әулеттің

ата жолы жағынан үлкенінің үйінен, яғни, қарашаңырақтан дәм татқан.

Түбі бірге түтпейді, айғыры бір кетпейді деген. Қол бастаған ағаң болса қолғанат бол, шоқпарын көтер, сөз бастаған ағаң болса сөзін сөйле сойылын соқ, ел бастаған ағаң болса ерін жүр, елеусіз қалмассың, іс бастаған ағаң болса көмек бер септігің тисін. Кісі елінде сұлтан болғанша, өз елінде ұлтан бол деген. Жат елде болған әл - Фараби бабамыз ғылымның шыңына шығып, екінші ұстаз аталса да, Байбарыс бабамыз бүкіл Мысыр еліне билігін жүргізін, қанша мешіт салса да, ол елдерде қазір ұмыт болуға айналған. Бізге жеткені тек аты мен атағы. Ал, өз елінде ағайын ортасында жасаған ісің атадан балаға аңыз болып, пәленнің істегені деген ат ғасырдан ғасырға айтылар. Мәшһүр атамыздың да әуелі өз ауылыңа, ағайыныңа таныл дегені де осыған саяды.

« Бай болсаң халқыңа пайдаң тисін, батыр болсаң жауға найзаң тисін »- деген Әйтеке би

бабамыз. Сонымен айтарым, өзіңмен бірге ала келмеген, өзіңмен алып кете алмайтын, ертең артыңда босқа қалар дүние боқты жинай бергенше халқыңа пайдалы іс қыл. Тамағына тартпас мақұлық болмас дегендей, тек тамақ ішу үшін өмір сүру хайуанға лайық іс болар. Ясин сүресі-11 аят. Расында біз өліктерді тірілтеміз. Сондай-ақ олардың ілгері жіберілген, кейін қалдырылған нәрселерін жазамыз. Әр нәрсені анық бір Кітапта түгендеп қойдық-деген. Яғни, адам баласының істеген қайырлы ісі, үйреткен ғылымы, салған құрылысының сауабы, немесе қалдырған жаман өнегелерінің күнәсі өлгеннен кейінде амал дәптеріне жазылып отырады.

Мына дүниеге адам болып келген соң, адам атына лайық артыңда айта жүрер іс қалсын. Қолыңнан түк келмесе атыңды шығарар ұл тәрбиеле. Артыңда бала қалса көзі қалар, артыңда сөзің қалса өзі қалар. Өз заманыңда жақсы өмір сүрін жатсаң , ол саған бір жақтан келген жоқ, кешегі өткен ата-анаңның артына

қалдырған жақсылығы. Өздері көрмесе де өмір заңдылығымен ұрпағына оралған. Ал, сен келер ұрпаққа не қалдырдың. Осыны бір сәтке ойға алып көрдің бе, көрмесең, әліде кеш емес, ойлан бауырым. Мына дүниеде де із-түзсіз ештеңе кетпейді. Атаңа не қылсаң, балаңнан соны күт демекші, не ексең соны орасың.

Қайырлы болсын десең артың кейін,
Әділ бол, қарғамасын халқың кейін.
Жарылқа жұртты жақсы пейілменен,
Қолыңды соза алмассың кебініңнен.
Қарынбай, қазаныңа мүлде сен бе,
Көк тиын әкетпейсің көрге мүлде...

Адам баласы қашанда басқалар үшін өмір сүретіндей жүреді. Жақсы көйлек кесе, қымбат көлік мінсе де соны басқаларға көрсету үшін алады. Солардың алдында ұят болмасын, ешкімнен кем қалмайын деп тырысады. Сонда мына жалған дүниеде өзіміз үшін істер іс бар ма. Бар екен, ол мына өткінші дүниеде мәңгі өмір үшін сауапты істер жасау. Барыңды бөлісін

жолға көмек, жұқанаға жәрдем бер. Әрине малы барға мал бермедің деп ешкім өкпелемес, ол үшін ешкім мал асырап отырған жоқ қой. Қасиетті кітәптардың бірі Інжілде « не делай добро, не получишь зло » деген сөз бар. Тура мағынасына салсақ қазақ ұғымына келмес. Бұл сөздің негізгі айтары, егер біреудің мұқтаждығын көрсең қайыр жасама ол ертең ұмытып кетер, егер алдына келіп сұраса жағдайын шығар, ол алғанын ұмытпас деген мағынада. Ал, қазақ қашанда жақсылықты құдайдан қайтар деп жасаған. Өйткені, адамға жасаған қайыр, саудагердің берген қарызы емес, сол адамнан қайтарам дейтін. Берген жомарт емес, алған жомарт деген. Қайыр қылсаң қайтымын емес, сауабын ойла, сұрақ қойса қайтарар жауабыңды ойла.

Тірлікте абырой-атақ неге керек,
Бірінші міндетің ғой мұны білмек.
Сен өлсеңде артқылар ауызға алып,
Мынадай елге еңбегі сінді демек.

Сұлтанмахмұт. Т.

Және, өмір сүру үшін азықтану керек. Ұлық пайғамбарымыз тамақты тінті аз ішкен. Егер, дастархан басынан тұрған да қарының ашып тұрса сенің тойғаның, егер дастарханнан тойып тұрсаң сенің уланып қалғаның дейді екен. Соған қарағанда тамақты аздап ішудің біздің ағзамызға берері көп болуы керек. Пайғамбарымыз тағы бір сөзінде-адамның жүрегі егістегі егін сияқты, ал тамақ жаңбыр. Артық су егінді қалай шірітсе, артық тамақ жүректі солай өлтірер. Көп жеп, тоя ішкенді Алла да ұнатпас -деген. Және жақсылықтың басы-аштық, Жамандықтың басы-тоқшылық дейді. Тамақтың дәмі ашыққан сайын арта түсер. Тоқшылық адамды ұмытшақ етін қанды бұзар. Аштық ақылды тазалап, жүректі нұрландырар. Ауру астан, дау қарындастан деген.

Алланың пайғамбарларының бірі Иса Ғ.С. өлген кісіні тірілтуге барарда қырық күн тамақ ішпеген деседі.

Бұрынғы үлкендер күніміз өтін барады деп уайым қылады екен. Сонда күннің өткеніне емес, сол күннің босқа өткенін айтқан болар. Адам баласына мәңгі өмір силаса да, қатары кеткен соң бұл дүниенің қызығы қалмас. Ұлықпан хакім бабамыз мың жасаған деседі. Сөйтсе, ол кісі өзінің жақсы адамдармен бас қосқан әр күнін бір жылға баласа керек.

Қазіргі кезде әрбір адам жұмыс уақытының тезірек өткенін, ертерек сенбі болғанын, жалақыны да ертерек алып, одан әрі ертерек зейнетке шыққанын жақсы көрер. Бір қарағанда жақсы тілек. Бірақ сол тілекпен Алла тағаламнан өзіңнің өміріңнің ерте өткенін де тілейсің ғой. Мына дүниедегі барша құндылық өзінің қадірін жойып, тек ақшаға ғана тәуелді болған бір заман болды ғой.

Әр адам баласы өз маңдайына жазылған тағдыр тауқыметін тартары қақ. Мынау дүниеде бәрі өз кезегімен орналасқан. Бір қуаныш болса, оның артында реінші тұрар. Егер бәрі де тақтайдай

түзу болса дүниенің қызығы да болмас еді. Атамыз қазақ қуанышты жағдай болған да сүйінші сұраған. Қуаныш иесі қуантқан адамның қалағанын берін риза қылған. Мынау дүниеде адамның қайғысына ортақ болу үшін адам болсаң да жеткілікті, ал қуанышқа ортақтасу үшін періште болудың өзі аздық етер деген екен бабаларымыз. Өкінішке қарай өзгенің қуаныш, қайғысына ортақтасар адамдар азайып бара жатыр. Өзінен өзгеге жаны ашымас немқұрайды тіршілік кешкен тас жүрек жандар. Қатты қуанған адам Жаратқанға шүкіршілік қылып ақсарбас айтар. Ақсарбас деген қуаныштың салмағына қарай, үшке бөлінеді боз қасқаға-қой, қызыл қасқаға-сиыр, көк қасқаға-жылқы сойылып өлгенге дұға, тіріге ас беріледі. Атамыз қазақ әр қуаныштың өзін сабырмен шүкіршілік қылып осылай қарсы алған. Себебі оның артында иығын тіреп реиіш түр. Егер қуанышты аспай-саспай сабырмен шығарып салсаң келесі кезектегі ренішің кішірейіп, оның артындағы

қуанышың зор болар. Қазіргі кезде есік алдынан бір мың теңге тауып алсаң қатты қуанасың, сәл өтпей немереңе сағыз ал деп ұсынып, оны саған бұйыртқан Иенді ұмытып кетесің. Ал, сол күні бір жүз теңгені жоғалтсаң оны жоқ деген де бір апта ойлайсың. Біреу алып қойды ма, әлде түсіп қалды ма деп. Сол сияқты Алладан қуаныш келсе, ол өзінен -өзі болғандай, ал бір ренішті жағдай болса Ей, Алла менің не жазығым бар осылай істердей- деп жатып кеп құдайды қарғаймыз.

Қазақ бақ пен сордың арасы бір ақ елі деген. Бақыт пен бақытсыздың арасы да сондай болар. Кейдейсоқ он мың теңге тауып алсаң, сенен бақытты адам жоқ, ал сондай ақшаны жоғалтып алсаң, сенен бақытсыз жоқ. Күннің жаманы кетер, адамның жаманын қайтерсің деген. Ол күннен де өтерсің , жамандықтың бәрі артта қалып, қуанышты күндер де жетер. Ұлы емші уақыт бірін өз орынына қояр. Ойланып көрші

шын мәніндегі бақыт қайда, бақыт байлықта емес, артында қалар ізде.

Адам бақытты болуға тиісті, бақытты болмаса оған адам өзі кінәлі деген - Л. Толстой.

Битке өкпелеп, тоныңды отқа жақпа деген. Бір күнгі ренішке бола, алдыңдағы қуанышты кетірме.

Біздің қазақ қашанда өкпешіл халық. Тойыма шақырған да келмедің деп, балама қайырлы болсын айтпадың деп те өкпелей береді. Осының бәрі өз ағайынына, өкпесі жүрер адамға айтқан назы. Өкпем жоқ, кеудемдегі бәрі бауыр деу тек Мәдиге жарасқан. Кей адамдар қырық жылғы өкпесін айтып, болары болған, тозары тозған нәрсені сөз етін, уақыты өтін, бояуы сіңін, сыры көшкен әңгімені айтар. Кімге өкпелесеңіз де оны тезірек айтып, тарқатуға тырысыңыз. Кеудеге жиналған өкпе өзіңізді сырқатқа ұрындырары кәдік.

Адам баласы бойындағы жаман мінездердің бірі көре алмаушылық. Көре алмайтын адам, өмір

бойы мазасыз тірлік кешеді. Қызғанып жүрген адамының жетістігін көрген сайын, тұңіліп, тіпті ұйқысы қашады. Мұндай адамдар өзінен төменге тінті қарамайды, үнемі өзінен жоғары, дәулетті адамның істерін көрін іші күйеді. Алла тағаламның біреуге берген жақсылығын, байлығының одан кетуін, онда болмауын тілеу, ол адамға жамандық, пәле келсе қуану барып тұрған оңбағандық. Қадисте « Бір мұсылман өзіне келуін қалаған жақсылықты, басқа мұсылман үшін қаламаса және өзіне қаламаған жамандықты басқа мұсылманға келуін қаласа оның иманы толық болмақ емес » деген. Осындай жат қылықтар от басында да болып тұрады. Үйленін үй болғанша өзін ғана жақсы көрген баласының, келінін жақсы көргенін қаламаған ене, түрлі амалды ойлап тауып баласын ұрыстырады. Әпкелері, бауырларын келінінен, тінті өз анасынан да қызғанып, өтірік жала жауып екі жастың ортасына от салады. Сол сияқты өмірге жаңа келген нәрестені де қызғану

жақсылыққа апармас. Қызғана білгенше, қуана біліп әркім өз отбасының бақытты болғанын ойласа екен. Өзгенің киген киімін, мінген көлігін, еңбекқорлығын, әдемілігін, көре алмай қызғанғанша сондай болуға тырысқан дұрыс болар. Мұның қасында, бәсекелес болу, біреуден қалмауға тырысу жақсы әдет. Жақсыны көрсен болмасаң да ұқсап бақ деген Абай атамыз. Қызғаныш арты жөнсіз өсекке ұласып өз-өзіңді іштей мүжін ерте қартайып, тіпті ауруға ұшырауыңыз кәдік. Пайғамбарымыз бір күні сахабаларына « Кісіні ғайбаттап, жамандаудан сақ болыңдар. Өйткені ғайбат-зина жасаудан да ауыр күнә » дейді. Зина жасаушы неше жерден күнәһәр болса да, өз қателігін түсініп, тәубәға келсе, оны Алла тағалам кешіреді. Ал, өсек айтқан, жала жапқан адамның күнәсін, егер ол адам кінәсіз болса, сол адамның өзі кешірмейінше Алла тағалам кешірмейді. Қателеспес пенде болмас, абзалы соны ертерек түсініп тәубәға келуде.

Бірде мынадай уақиға болыпты. Еш пендеге зияны жоқ, керісінше елді үнемі жақсылыққа шақырған тақуа кісіні бір адам көрінгенге жамандайды екен. Бірде осыны естіген, біреу тақуаға болған жайтты жеткізеді. Тақуа еш ашуланбай әлгі адамның тұрағын сұрап алып іздеп барыпты.

« Бауырым саған мен рақмет айта келдім. Саған Алла разы болсын » дейді. Сонда ол « мұның қалай, мен сені сыртыңнан жамандаған едім ғой, не үшін маған рақмет айтасың » деп таң қалады. Тақуа « Иә, солай, сол үшін де саған рақмет айтамын. Мені жамандау арқылы сен өзіңнің жинаған сауаптарыңды маған бересің, Ал, қиямет күні ондай жақсылықты маған әкем де, шешем де, тіпті балаларым да бере алмайды ғой » депті. Себебі адамдар арасында өз ара кешірім сұрау арқылы ғана кешірілер осы қарыздар, бұл дүниеде кешірілмесе ана дүниеде оның орынына өзінің жиған сауабын берер, сауабы жоқ болса, сол адамның күнәсін арқалар. Егер ауыл

басшысы халыққа тиесілі қаржыны жымқырса , барша ауыл тұрғынынан жеке кешірім сұрап, әркімнің өзіне тиесілісін қайтарар, болмаса ахиретте жолығып, бар жиғанынан айырылар. О дүниеге сауапсыз, құр алақан барған қалай болар. Көре алмаушылықтан, көрсе қызарлықтан, қызғаныштан, өсек-аяңнан бойыңызды аулақ ұстап, сергек өмір салтын ұстаныңыз.

Пайғамбарымыз ашуың қатты келген де түрегеп тұрсаң отыра қал, отырсаң жата қал деген. Сүлейменнің жүзігі дегенді естуіңіз бар ма? Пайғамбар, әрі патша болған Сүлеймен Алланың әмірімен осы жүзіктің арқасында ұшқан құс, жүгірген аңның тілін біліп өз әмірін жүргізген. Ашу қысқанда жүзіктегі « Бәрі де өтер » деген жазуға қарап ашуын басады екен. Бір күні қатты ашуланып, қолындағы жүзікті лақтырып тастайды. Аударылып түскен жүзіктің іш жағындағы « Бұл да өтер » деген жазуға көзі түсін, Сүлеймен пайғамбар да райынан қайтып

сабасына түсіңті. Ал, сіз ашуыңызды қалай басасыз?

Әлмағида сүресі-7 аят. «Қашан біз адамдарға рахметімізді тарттырып, жақсылық берсек мақтанып қуанады. Егер, бұрынғы қылмысы үшін бір қайғы көрсе, берген нығметімізді ұмытып, шүкір қылмайды » Құрандағы аяттыңда айтары осы.

Бәрі өз ниет, пығылымыздан боларын ұмытамыз. Мынау жалған дүниеде өздігінен ештеме болмайды. Жақсылық та жамандық та егіз жаратылғандай бірге жүреді. Қуаныш бардареиш бар, бал бар жерде ара бар, қазына бар да жылан бар. Қуанып кетсең жылау бар, биіктеп кетсең құлау бар. Тағдыр - деген саған ылғи барабан соға бермес.... Бақытсыз күндер де өтер жақсылық та жетер, әр аштықтың бір тоқтығы бар демекші, пендешілікке салынып, бір күнгі байлыққа мастанбай қанағатпен өмір сүр. Қанағат қарын тойғызар, қанағатсыздық жарлының жалғыз атын сойдырар. Тартып жесең

тай қалар, қойып жесең қой қалар деген. Біртіндеп келсе өмірдегінің бәрі қуаныш. Адам баласын кедейліктен алып шығуға болар, ал адамнан кедейлікті алып шығу қиынның қиыны болар. « Бардың қадірін білу үшін жоғалу керек, тоқтың қадірін білу үшін ашығу керек » - деген Оралхан Бөкей. Ешкім де аяғы салбырап көктен түскен жоқ, бүгін биікте болсаң, кешегі төменнен жоғары қараған кезінді есіңе түсір, бүгін тоқ болсаң, кешегі аш күнінді ойлап, тәубәңа кел. Биіктің басына шықпа, аяғың талар, жақсының алдына бар ма, көңілің қалар деген. Ерте ме, кеш пе, күндіз бе түс пе бәрі де орынына келері қажет. Алла тағалам пендесіне ырыс-дәулетті үш рет берін сынайды екен. Бергенге ие болмасаң өз обалың өзіңе. Біреудің байлығына қызықпай, өз қолыңдағыны қанағат тұт. Адамға қарағанның екі көзі шығар, Алладан сұрағанның екі бүйірі шығар деген. Аллама келер жерін кең қылсын де.

Біреудің мінін көргенше,
Жамандығын тергенше.
Өз ойыңды мазалап,
Өз бойыңды тазалап,
Өзіңмен алыс өлгенше.

Сүлеймен патша мен құмырсқа туралы аңыз.

Сүлеймен патша бір күні құмырсқаның тынымсыз тіршілігіне қарап тұрып, өзінің түрі мынау, жіңішке белі анау. осынша күш бұған қайдан келеді деп өтін бара жатқан құмырсқаны ұстап алып сұрапты. Саған осынша күш-қуат алу үшін бір жылда қанша азық керек деп. Құмырсқа жылына бір дәнді қорек етем дейді. Сонда Сүлеймен құмырсқаны сынау үшін « Олай болса сенің бір жылғы азығың менен болсын » - деп шыны ыдысқа салып, қорегіне бір дән берін, ауа кірер жер қалдырып, ауызын бекітіп тастайды. Арада бір жыл өткен де, ашып қараса құмырсқа дәннің тек жартысын ғана жепті. Бұған таң қалған Сүлейменге құмырсқа: « өзіңе жолықпас бұрын менің ризығымды

Жаратушым беретін, алаңсыз өмір сүрдім. Кейін ол міндетті сен алған соң, пенделігіне салып, ұмытып кетер деп, тағы бір жылға жартысын қалдырдым » депті.

Тағы бір аңыз.

Сұлеймен пайғамбар Алланың өзіне берген кеңшілігімен жүгірген аң, ұшқан құстың тілін білген. Бірде бір құмырсқа байқамай пайғамбардың үстіне шығып кетінті. Бұған ашуланған Сұлеймен құмырсқаны лақтырып жібереді. Сонда құмырсқа « Ей, Алланың пайғамбары, сен мені аяушылық етпестен неге лақтырасың. Қиямет күні Жер мен Көктің Иесі жәбірленушінің ақысын зұлымдық қылушыдан алып берерін ұмыттың ба » дегенде Сұлеймен пайғамбар талып қалыпты. Есін жиып құмырсқадан кешірім сұраса, « Үш шартым бар соны орындасаң кешірем дейді. Бірінші шартым алдына қайыр сұрап келген адамды бос қайтарма. Өйткені, ол шын мәнінде сенен Алланың саған берген кеңшілігін сұрап келді.

Алланың кеңшілігіп қалай тиярсың. екінші шартым, бұл дүниеде Алланың өзіңе берген артықшылығына алданып, дандайсыма, жүрегің қатаяр; үшінші шартым көмек сұраған адамға, қолыңнан келгенінді аяма» депті. Сүлеймен пайғамбар « Алла қаласа үш шартыңды да орындармын » деп құмырсқаға уәдесін беріпті.

Атамыз қазақта бейуақта жатпа деген тиым бар. Бейуақыт деп күннің батып бара жатқан уағын айтады. Яғни, қараңғы мен жарықтың, түн мен күннің. ақ пен қараның, жамандық пен жақсылықтың, өлі мен тірінің айкасқан уағы деп, дені сау адамды төсекке жатқызбаған. Үйінен алысқа кетсе де, есігін ала жіппен байлай салған. Елден шыққан есер біреу болмаса, ешкім ала жіпті аттап үйге кірмеген. Себебі, ала жіп аттау яғни, жақсылық пен жамандықтың шекарасын аттау деген сөз. Сол сияқты балам адал болсын деп, тұсауын ала жіппен кескен. Қазақ ауылында өскен бала обал мен сауапты, жақсы мен

жаманды бесігінен біліп өскен. Ұяда нені көрсен,
ұшқан да соны ілерсің.

Төле би бабаның мына сөзін әрдайым есінде
сақта «Адамның басшысы-ақыл, шолушысы-ой,
жетекшісі-талап, қорғаушысы-сабыр,
сынаушысы-халық, таусылмасы-арман, ең
қымбаттысы-ар сақтау, бәрінен қымбаттысы-
өмір сұру, оның ішінде ең тәттісі-силастық ».
Силаса білсең сисыз қалмассың.

- Кейінгі кезде ауру-сырқаулы жастар көбейіп
кетті соған айтарыңыз.

- Бірінші байлық-денсаулық, екінші байлық-он
саулық, үшінші байлық-ақ жаулық деген. Әуелі
әркім өз деніңнің саулығын ойлағаны дұрыс.
Сенің саулығың саған ғана керек. Аяғың тоңса,
көшедегі аяғы жоқты ойла. Оның тоңар аяғы да
жоқ қой. Қолың ауырса қолсызды ойыңа түсір.
Бардың қадірін біл. Адам баласына ауру аяқтан,
бастан өткен суықтан пайда болар.
Денсаулықтың қадірің ертеден ойлап, аяқты
жылы ұстауға тырыс. Атам қазақ басты суық,

аяқты жылы ұста деген. Ғазіреті Әлінің қырық ұлтарағы болған деседі. Қыркы артық болар, сонда да өз бабаларымыздың саптама етік киғені де өнеге болар.

Қазіргі заманда бәрі ақшаға тірелін, адам баласына қиындық үстіне қиындық жамалуда. Жұмысы жоқтық, ақшаның жетіспеуі, қолдың қысқалығы, бала-шағаны қалай жеткізем деген уайым адам баласын тығырыққа тіреп, ауруға ұрындырар. Жетім өссең бір жөн, ал ағайының бар бола тұрып одан көмек ала алмау, бір кездегі өзің көмек көрсеткен, немесе әкеңнен көмек алған ағайынның қазірде саған қарайласпауынан туындаған ашу—ыза, өкпені сыртқа шығара алмай жоқ жерден ауру боласыз. Бір кездегі сізде болып, онда жоқ болғанын ұмытқан адамға не айтарсыз. Ағайын бар болсаң күндейді, жоқ болсаң үйңе де кірмейді. Өзі болған қыз төркінін танымас деген. Біреуге жасаған жақсылық саудагердің несиге берген қарызы емес екенін, ойыңызға алып, есесін Алладан күтіңіз. Адам

баласын жоқшылықтан шығаруға болар, ал жоқшылықты адамнан шығару қиын болар. Көн тартса қалыбына барар деген. Сол себепті сізден көмек алған ағайынның кінасын өзінің ар-ұжданына қалдырып емделуге кірісіңіз. Өйткені, сіздің деніңіздің саулығы өзіңізге, отбасы, бала—шағаңызға керек екенін есіңізден шығармаңыз.

Таңертең ерте төсектен тұра күніңізді алғыс айтудан бастаңыз. Әуелі Жаратушы Аллаға шүкіршілік қылып, үйқыңызды күзеткен қорғаушыларыңызға бас ниізіз. Ішіңізден өзіңізге жайлы болған жастыққа, төсенішке, жамылғыға ризалық білдіріңіз. Жуынып болып шайынған суға, бет сүрткен орамалға алғыс айтыңыз. Ішкен шәйға, оны құйып берген адамға да дұрыс қараңыз. Күні бойы киген киім, ішкен ас-суға, кездескен адамдарға, естіген жаман-жақсы хабарға да алғыс айтудан танбаңыз. Егер, ойыңызға сізді ренжіткен адам оралса оғанда алғыс айтыңыз. Ішкен суға «ей, суық су бойыма

шипа болып, денемді сергітіп, шөлімді кандыра
гөр » деп. Киген кнімге « бойыма жылулық
бер, тоңдырма » - деп сенім артсаңыз бәрі дұрыс
болар. Егер дәрі ішсеңіз « ей, дәрі дертіме шипа
бол, зияндық тигізбе, сауығуыма көмек бер » -
деп ниет қылыңыз. Ішкен суыңызға, татқан
дәміңізге өзіңіз білетін дұғаңызды ниетпен оқып
үрлеп ішсеңіз екі есе әсер етеді. Сонымен, таң
атқаннан көзіңіз ұйқыға кеткенше ішіңізден
алғыс айтудан танбасаңыз, сіздің басқа нәрсені
ойлауға уақытыңыз да қалмас. Қарап отырсаңыз,
біраз күн өткенде, бойыңыздан өзгеге деген
өкпе, реніш, ашу—ыза, деген сіздің
ауыруыңызға себеп болған адам баласына жат
қылықтар өз--өзінен аласталып, бойыңыз
тазарып, бар ауруыңыздан жазыла бастайсыз.
Басқаның болғанын көре алмаудың,
қызғаныштың бауыр ауруына, жоқ нәрсеге
ашуланып, оны сыртқа шығармаудың—асқазан,
зоб ауруына, не нәрсені жүрекке салып, ойға
бату, күйгелектік жүрек-қан тамыры ауруына,

ішке жиылған өкпе-назды сыртқа шығармау— сал ауруына шалдықтырар. Бір қарағанда опоңай көрінген мен бұл айтылғанды іске асыру қиынның қиыны. Егер орындай алсаңыз жазылуыңыз анық. Мысалға, бөлмеге су келін тұрған шүмек ашық қалып, еденге су жайыла бастады делік. Сіздің суды құрғатуға алған үлкен-кіші шүберегіңіз ішкен дәріңіз сияқты. Күшті дәрі қолдансаңыз ауыруыңыз біршама басылады. Яғни, үлкен шүберекпен жылдам құрғаған сияқты. Бірақ аққан судың шүмегі жабылмай еден құрғамас. Ол шүмек сіздің әлгіндегі жат қылықтардан тесілген дене қорғанышыңыз яғни, басқаша айтқанда аура. Сіздің ертелі-кеш ойыңызға ештеңе алмай, әр нәрсеге білдірген алғысыңыз арқылы денедегі тесілген аураңыз бүтінделеді. Яғни, бөлмеге келін тұрған судың шүмегі жабылып, дене қорғанысыңыз күшейіп тәніңіз сауығады. Мысалға, ауырған адам денесін кір суға толған шелекпен салыстыруға болар. Егер, осы шелекке

күнде бір кесе таза су қосып отырсаңыз шелегіңіздегі лас суды ығыстырып, асып төгіліп күндердің күні тек қана таза су қалар. Сол сияқты сіздің күнделікті жақсы ойларыңыз денедегі жаман ойларды-ауруды ығыстырып шығарар.

Сонымен бірге ата-бабадан қалған салт-дәстүр, ырым-жырымды ұстансаңыз, қорғанышыңыз күшейіп, деніңіз сау болар. Атамыз қазақ қандай да бір істі бастар алдында, оңынан бере көр деп оң аяқпен, немесе оң қолмен бастаған. Аяқ киімді оң аяқтан, киімді оң жеңінен бастап киініп, сол жағынан шешіпген. Сыртқа шығарда жақсылығым босағамда қалсын деп, сол аяқпен аттап шығып, үйге кірерде табалдырықтан оң аяқпен аттаған. Қарап отырсаңыз осы қазақи жақсылыққа негізделген ырымның өзі, сізді жат қылықтардан сақтандырып, әрқашанда ата-бабаңыздың қолдауында боларсыз. Жалпы, біздің ана дүниеге кеткен ата-бабаларымыз өздері қадір тұтып ұстанған сара жолын, яғни

жақсы-жаман, обал-сауапты ойлаған ұрпағына қолдауын аямас. Қай кезде болмасын, Алланың қалауында, әруақтың қолдауында болғанға жетер не бар дейсіз. Айтылған сөз, ұсынған әдісім көңіліңізге қонса, әрекет қылып көріңіз, менікі біреуге болмаса біреуге көмегі тиер деп, естіген-білгенімді көңілге түйгенімді ортаға салу.

Егер алтының болса- қажетіңе жарат, ал кигізге орап тығып қоюға қара таста жарар. Бойыңдағы барыңды, нәріңді ел игілігіне жұмса. Ғылымның ең абзалы басқаға өнер үйреткен деген.

- Өмірдегі ұстанымыңыз қандай?

- Атамыз қазақ өлместен бұрын өл деген. Яғни, тіршілікте бойыңдағы бар біліміңді, өнеріңді жақсылыққа адам баласының игілігіне жұмса. Мынау бес күндік, қамшының сабындай қысқа, жалған дүниеде асылыңды жасыққа айырбастамай түпкілікті барар жеріңді осы бастан ойлан деген. Алла тағалам « Менен иман сұрасаң дүниеден тиям, дүние сұрасаң иманнан тиям » деген. « Менен дәулет, байлық сұрасаң

беремін, сосын өзім білгіштігімнен таптым дейсің. Сосын саған сынақ берем » дейді. Және дінде аса тереңге барма, адасасың деп ескерту жасаған. Мынау алмағайып заманда мал-мүлкің болмаса, адамның ең қоры боларсың. Осы екеуінің ортасында болып, екі дүниенің де қызығын көргенге не жетсін. Қазақ баласының алдында үш жол бар. Ол Алланың дегенімен жүру, ағайынның дегенімен жүру және өз дегенімен жүру. Алланың дегенімен жүрсең мынау қызылды-жасылды дүниенің қызығынан безін тақуа болу керек. Адамның дегенімен жүрсең яғни, ағайынға жақсы атанам десең өзіндік ой-пікірің қалмас. Тек, өз дегеніңмен жүрсең Аллаға да, ағайынға да жақпайсың. Меніңше осы үшеуінің ортасын алып Аллаға да, ағайынға да, жағып, негізінен өз дегеніммен жүрген шығармын. Жүрегің қаламаса, істеген ісіңе сүйсінбесең, жаныңның қалауын таппасаң өмірдің өзі бос әуре. Арттағылар есіне алар ісің, сөзің болмаса жүз жасағанның не керегі бар.

Қашанда болмасын Алланың қалауымен, әруақтың қолдауымен халқың сүйсіне есіне алар іс қылсаң қырық жасың жүздей болар.

Байыдым деме, кедейлік сіңіріңе жетер, жетістім деме, кара жер түбіңе жетер. Байлық сынақ. Өзіңмен ала келмеген, өзіңмен бірге ала кетпейтін байлыққа мастанба. Рахат іздесе, бейнетінен қорық па, қуаныш іздесең ренішінен қорық па деген.

Тасыма тасысаң төгілерсің, төгілсең азаярсың, азайсаң суаларсың, суалсаң құрғарсың, құрғасаң тақырға айналарсың, ал тақырға шөпте шықпас, шөп шықпаса түкте шықпас. Тікенектей тікірейіп тұрсаң маңыңа адам жуымас. Атамыз түсі игіден түңілме деген, ягни жүрегінде иманы бардың жүзі де нұрлы болар. Кімнің ұяты жоқ болса, сонда иман жоқ деген пайгамбарымыз.

Ұлы Абай 36 шы қара сөзінде.

« Осы күнде менің көрген кісілерім ұялмақ түгілі қызармайды да. Ол істен мен ұятты болдым дедім гой енді нең бар дейді. Я болмаса жә, жә

оған мен-ақ ұятты болайын, сен өзінде сөйтпеп пе едің дейді. Немесе пәленше де, түгенше де тірі жүр ғой, пәлен қылған, түглен қылған, менікі оның қасында несі сөз, пәлендей, түлендей мәнісі бар емес пе еді деп ұялтам десең, жап-жай отырып дауын сабап отырады. Осыны ұялған кісі дейміз бе. Ұялған десек хадис анау, жақсылардан қалған сөз анау. Осындай адамның иманы бар дейміз бе, жоқ дейміз бе »

Шешен халқында « Ұят тек тауықта болмас, өйткені онда ұят тұрар бет жоқ » деген сөз бар. Ұят жүректе ме, бетте ме тек ұятымыз бар болып, құдай имандылығымыздан айырмасын.

Біздің міндет.

Кешегі өткен бабалар алдындағы міндет өз заманында ұрпағына қалдырар байтақ даланы сырттан келер жаудан қорғау болды. Бізге қалғаны өз заманымызда сол сайын даланы билеген бабалардың бізге қалдырған аманатын орындау. Қанын-терін төгін қорғаған жерін жатқа таптатпай, ғасырлар бойы қалыптастырған

салт-дәстүрін, ұстанған дінін, сөйлеп кетсе тасты ерітер тілін бүзбай келер ұрпаққа жеткізу. Жетпіс жыл Кеңес Одағының тар шеңберінде орысқа айнала жаздап аман қалдық. Алдымызда аранын ашып араб түр. Ендігі жерде сырт дүниеден келін жатқан жастардың, жастардың ғана емес-ау үлкендердің де санасын улап жатқан, қазақ халқының қанына жат әдеттер мен сырты жылтырақ дүниелерден сақтану. Рухани ашыққан бауырларымызды өз діндеріне тартып жүрген адасушылар мен ислам дінінің атын жамылушы топтармен арадағы майдандасу. Майдан болғанда да, мылтықсыз майдан. Көзге көрінбейтін, іштен жегідей жейтін, абайламасаң апанға құлатар, бауыр мен бауыр арасын ашар алапат майдан. Санасы уланған сенімі жоқ, ой-арманы басқа өз бауырыңмен күресуден ауыр не бар. Тілі мақау, құлағы бітеу, ақшадан басқа арманы жоқ, ойсыз ұрпаққа қатты айтып өткізе алмай, жәй айтып жеткізе алмай бармақ тістеген заман. Тоғыз қабат торқадан, тоқтышақтың терісі

артық деген. Қағынан жеріген құлан оңбас. Батыстың жылтырағынан, қытайдың сылдырмағынан бойымызды аулақ ұстамасақ бір күні өкінетініміз қақ. Өз қолыңды өзің кесе алмассың. Дегенмен бұзылған соқыр шекті, шіріген дене мүшесін кесін құтылмасқа шара барма. Қасқыр қасқырлығын терісі керілмей қоймас деген.

- Жастарға, келер ұрпаққа айтар тілегіңіз.
- Мынау жер-жаһанда болып жатқан табиғат апаттары қазақ жерінде болмаса екен. Әрине, бұл Алла тағаламның өзін тыңдамаған пенделеріне ниетіне қарай берген нәубеті шығар. Атамыз қазақ онсызда аз зұлматты көрген жоқ. Екі жүз жылға созылған қалмақ пен арадағы соғыс, әпербақан орыстың қарамағында болған екі жүз жыл, қолдан жасалған ашаршылық бәріде қазақ санасында өз ізін қалдырған. Содан сабақ алсақ болар еді-ау. Кейінгі бес жүз жылда ата-бабамыз аңсап кеткен тәуелсіздікке біздің қолымыз жетті. Ол өздігінен келген жоқ. Құрбандыққа адам

шалынды, Қайрат пен Ләззәттің, Сәбира мен Спатайдың қаны, тағы басқа қаншама боздақтар жанын қиды. Кім үшін. Өз бастарына бірдеме жетпеді ме. Жоқ, бауырым мына сен үшін, мен үшін, келер ұрпақ үшін. Олардың есімі қазақ тарихында қанмен жазылған. Кешегі Абылайдың ерлері Қабанбай мен Бөгенбайдың, Малайсары мен Саурықтың есімдері мен қатар олар да қазақ жадында мәңгі сақталуға тиіс. Қасиетті қазақ жерінің әр сүйемі әлемнің бар алтынынан артық екенін ұмытпа. Ел мен жердің бостандығы үшін төгілген қан зая кетпесін. Мен саған сенемін келер ұрпақ. Бауыржан атамыз бақаның бағынан, сұңқардың соры артық деген. Байлық бақ емес, бақ азаттықта.

Кейінгі кезде жастар әдеби кітап оқымайтын болды. Бұрыннан атадан-балаға ауызша айтылған тәрбиенің бәрі атаның ақылы, әженің әлдиі қазір кітап бетіне көшкен. Өз халқының сөз мәйегін, уызында ішпеген ұрпақ қазақ бола алмас. Көкте ілім, жерде ғылым, ортасында білім

деген. Көктегі ілімді, жердегі ғылымды меңгермесең де ата-анаңнан көрген тәрбиенді, обал-сауапты, яғни біліміңді жоғалтпауға тырыс. Қазақта қарғыстың ең жаманы « Көргенсіз » деген сөз. Яғни, көргені, білімі жоқ деп дұрыс тәрбие бермеген ата-ананы кінәлағаны. Өз қылығың мен кінәсіз ата-ананды сөзге қалдырма. Атаңнан қарғыс алма , алғыс ал деген. Билік айту оңай, білін айту қиын. Ақылын айтар ата-әженің де қалмағаны рас. Өзінде жоқты, өзгеге қалай айтсын. Жасында көргені жоқтың, өскенде айтары жоқ деген. Сол үшін кітапты көп оқу керек. Білекті бірді жығар, білімді мыңды жығар деген. Адам баласы көп білген сайын өзінің түк білмейтінін сезінер. Білімді елді қорғап, білекті жерді қорғап біріксе, алынбас камал болмас, табылмас амал болмас. Пайғамбарымыз бір сағат ілім үйрену бір кеш бойы құлшылық қылғаннан жақсы, бір кеш бойы дәріс алу үш ай ораза тұтқаннан жақсы. Ғылымды Қытайда болса да үйрен деген. Қайда

жүрсенде өз ұлтыңның мерейін үстем етін жоғары көтеруге тырыс. Болар елдің баласы бірін-бірі батыр дер, болмас елдің баласы бірін-бірі қатын дер дегендей өзінді қалай сыйласаң, басқаны да солай сыйла. Қазақты қазақ көтермесе қытай келін көтермес. Өзінді өзін жаттай сыйла жат жанынан түңілсін. Өзі өлтірмес жат жарылқамас деген. Ұлы атамыз Абай « Бірінді қазақ бірін дос, көрмесең істің бәрі бос » дейді. Көпшілік көлікке мінгенде, қақырып, түкірмей беталды күлмеуге тырыс. Қандай да бір ұлттың үлкен адамына орын бер. Шіркін-ай, мына қазақ баласының тәрбиелісін-ай дейтін болсын. Сол қылығыңмен өз ұлтыңды жоғары көтересің. Әдепті бол. Ұлықпан хакім бабамыздан осынша әдептілікті кімнен үйрендіңіз десе, әдепсіздерден деп жауап берінті. Біреудің қылығынан жиренсең , өзін қайталама. Өзінді өзгеден жоғары ұстама, ол да сендей адам баласы. Арақтан азған шығар, киімі тозған шығар. Ұлық пайғамбарымыз « Бір адамды

жаман деп жек көрме, жақсылығын көрсең ұяларсың, бір адамды шексіз жақсы көрме, жамандығын көрсең көңілің қалар » деген. Өзіңнен кішіге үлгі бол. Жақсы өнерінді, өнегенді көрсет. Өзіңнің текті атаның баласы екенінді түсінсең, тектілік мінезінді көрсете біл.

Мысал.

Қожанасыр бабамыздың жайып қойған жалғыз көйлегін жемір бұзау жеп қойыпты. Қожекең көзіне бұзау көрінбеген соң, жайбырақат күйсеп жатқан өгізді таяқтың астына алады. Сен болмасаң, бұзау бұзықтықты кімнен үйренді деп. Кім де болмасын, отбасынан, мектебінен, ұстаздарынан үлгі алары қақ. Және бұған қоса жүрген ортаның да әсері мол болар. Жындының өзінен, жанына ергені жаман. Кім екенінді айтайын, жолдасыңды көрсет деген. Айналаңа, жаныңдағы жолдасыңа, өзіңнен жасы кіші бауырларыңа әрқашан да жақсы өнегенмен үлгі бола біл. Басқаның адасқанын көрсең өзің қателеспеуге тырыс. Қате баспас адам болмас.

Әркім өзі жасаған қателігінен сабақ алу керек. Басыңа таяқ тимей ісің түзелмес. Л. Толстой айтады екен—егер бір адам өзін менің еш күнәм жоқ, тазамын деп айта бастаса сен сол адамнан қорық. Өйткені ол өзінің ақтығын дәлелдеу үшін әулие—әмбиелерді кінәлап, тінті құдайды да қаралаудан тайынбас. Күнәсіз пенде болмас, тек соны түсінгеннен бастап қайталамауға тырыс.

Сабақты жақсы оқып, жоғары білім алуға тырыс. Өйткені қазақ еліне сендей ауылдың тәрбиесінде өскен жақсы-жаманды , обал-сауапты бесігінен білетін, қазақ тәрбиесінде өскен маман керек. Сен оқымасаң ертең сенің орыныңа бір тоғышардың баласы отырар. Ол ағылшынша білер, орысша сөйлер, тек қазақша емес. Сонда мынау елдің болашағы сол қағынан безгендер ме. Сен болмасаң кім болар. Әрине, бәрің бірдей бастық болу мүмкін емес. Біреу тойшы болған да, біреу қойшы болу керек. Астанаға бармай-ақ ауылда жүрін те ел қажетіне жарап, құрметке бөленуге болады. Қай салада

еңбек қылсаң да елің үшін қызмет қылсаң
еленбей қалмассың. Біреуге қол жайғанша,
жұмыстың қандай түрі болмасын арланбай еңбек
қыл. Маңдайы терлемегеннің қазаны қайнамас.
Тауып алған нанның дәмі болмас. Еңбек қылсаң,
қолыңа ештеңесі жұғып қалмас. Есектің артын
жусаңда мал тап деген Абай атаң. Аспандағы
айға емес, қолыңдағы барыңа сен. Егер, Аллаң
сәтін салып, мемлекеттік қызметке орналассаң
отырған орыныңды біл. Мемлекеттік қызмет
саған атадан мұраға қалған жоқ, ол халыққа
қызмет көрсетер орын. Қол астыңдағы адамдар
саған әкеңнен қалған құл емес. Алдына келген
адамға шамаң келгенше қолыңнан келген
көмегіңді аяма. Көпке ұнасаң Аллаға да ұнарсың.
Көптің қарғысына ұшырасаң оңбай кетерсің.
Келешек ұрпағыңды бір сәтке де есіңнен
шығарма. Сен басқаға не көрсетсең, ұрпағың
соны көрер. Бастығың жаман адам болса да
сен оған Алладан жақсылық тіле, ол жақсы болса
сенде құр алақан қалмассың.

Бір мысал.

Бір сауда қуған сарт қазақтардың отқа жаққан қарағанының дүрілдегенін көрін, еліне қайтарда есегіне мол қылып қараған теңдеп алса керек. Өз еліне жақындағанда қалың жауынның астында қалып, от жағып жылынбақ болады. Су қараған жана ма бықсып, түтіндеп сарттың берекесі кетеді. Сонда сарт « Атаңа нәлет, қараған да өз жерінде дүрілдейді екен ғой » депті. Сол айтпақшы, біз өз елімізде ғана қазақша сөйлеп, қазақ бола аламыз. Басқа елде жүрін Фараби мен Байбарыс та қазақ бола алмаған. Ортаңда жүрген орыс, бүгін барда ертең жоқ. Қазақтың жоғын тек, қазақ қана жоқтар. Өзі бар болғаны он екі миллион қазақтың тең жартысы орысқа бұрса, оның жартысы басқа дінге тартса сонда не болармыз. Жүзге бөлінгеннің жүзі күйсін деген Ғабит атаң. Атамекенім деп келген қазақты оралман деп бөгде санап, қала берді ру-руға бөліну қазаққа опа бермес. Анау оралман, анау уақап, анау орыс, анау оңтүстіктікі, анау

солтүстіктікі деп, бөлгенде қазаққа бауырды кім берер. Ортадағы орыс пен іргедегі қытай қазаққа ешқашанда бауыр болмас. Ұлты басқаның ұлуы басқа. Ол саған сыртын берседе ішін бермес. Алпыс екі тамырымызды қуалай аққан Көк бөрінің текті қаны. Бабалардың асыл рухы барда басымыз бір бірігер. Шежіре таратқан адам елді бөлуші емес, бөрінің түбі бір екенін дәлелдеуші. Қайдан шыққаныңды, жеті атаңды біл құрметте. Соларға ұқсауға тырыс, тек бөлінбе бауырым. Темірді тек тат шірітеді, сол тат темірдің өзінен шығады. Біз бір ғана атаның Қазақтың баласымыз. Осыны ұмытпа, бөлінбе бауырым.

« Қараңғы қазақ көгіне, өрмелеп шығып күн болам, күн болмағанда кім болам » - деп Сұлтанмахмұт жырлағандай сен болмасаң, мен болмасам, қазақтың жәйін кім ойлар.

Ендігі жерде еліміз өркендеп, өсін өнін, алдыңғы қатарлы елдердің қатарына қосылып, бөрінен де бұрын әлемде бейбітшілік орнап, әділдік үстемдік алса. Ел мен ел арасында тек

өнер түрлерінен бәсеке болып қазақ өрендері қазақ атын көкке шығарып, көк туымыз жоғары да желбіресе екен.. Өсін келе жатқан жас ұрпақ елі мен жерінің өткенін біліп, әр тауы мен тасын қадірлесе, ата-бабаларымыздың бізге қалдырған салт-дәстүрін, мақал-мәтелмен өрнектелген мол мұрасын әспеттеп, келер ұрпаққа жеткізсе. Сол бабаларына тартып елін-жерін, ділін, тілін сүйсе деген тілек бар. Еліміздің іргесі бүтін, кереғесі сау, өзге елдермен терезесі тең болып, алдыңғы қатардан орын алса. Халқымыздың деіні сау болып, салауатты өмір салтын кешсе. Ақ сақалды аталарымыз, сыры кетсе де сыны кетпеген әжелеріміз аман болып, үлкеніміз ұлағатты, ұлдарымыз әдепті, қыздарымыз қылықты болып, байырғы қазақ ауылының балаларындай әлем халқына үлгі болса деген тілек. Аллам қалап, ата—бабамның әруағы қолдаса солай боларына мен сенемін. Болат пышық қап түбінде жатпас болар. Біз, сол асыл пышақтың сынығы , атам қазақтың ұрпағымыз.

Болат қылыштың сынығын темірдің қалдығы деуге болар, тек ағаштың жаңқасы емес. Біз, қазақ түрік мұхитының суының тұнығымыз, түбіндегі маржанымыз. Асуының биігіміз, асқарының шыңымыз. Қандай да бір адамның мұсылман болуы оңай, ал қазақ болуы қиынның қиыны болар, тіпті мүмкін де емес. Қазақ болу үшін қазақи ауылда дүниеге келін, ана тілін уызында қанып ішіп, обал-сауапты, жақсы-жаманды жөрғегінде айырмаса, оқып-білумен қазақ бола алмас. Себебі, қазақи болмыс, таным, наным-сенім, тек ананың сүтімен қазақи қанмен келер. Әрине ахикат-шындық тек, Тәңір тауының басында, оған өрмелей жылжып жылан да, қиялай ұшып қыран да шығар. Мәселе, кімнің қалай шыққанын да емес, сол биікке жеткенін де. Адам керуен, өмір жол, ешкімге жат із емес. Жолмен көшкен керуеннің алды-арты біз емес. Біреулер келер, біреулер кетер бәріде баяғыдай болар. Өмір деген осы.

Бұл толғау 2009 жылы 11 қыркүйек айының жұма күні Биатамның туғанына 300 жыл толуына орай берілген аста, бабамның ұрпағыма жеткіз деген сөзі. Асқа жиылған көпшілік алдында сөз алып бұл аманатын да орындадым.

Ондашы деп сұрасаң тілек Алладан
Тәуекел деп жолыма түс жан балам
Қорықпағын қиын мына күндерден
Нар жолында ауыр жүктер қалмаған

Қарының тоқ, болса киім киетін
Жүрек таза, болса түзу ниетің
Бір Алладан тілек тіле қарағым
Нәсібің бар ақ жолымнан тиетін.

Басыма кел, ақтық жауып, тілегіңді тілегін
Сырыңды ақтар, тазалансын жүрегің
Шын жыласа соқыр көзден жас шығар
Қаласа Алла қабыл болар тілегің

Басыма кел, арнап оқы құранды
Бағыштағын атымды атап дұғанды
Жаратқаннан тілеуіңді тілермін
Риза қылсаң, әруақты бабаңды

Басыма кел, суыма түс жан балам
Бұл дүниеде арманы жоқ барма адам
Жеткізермін созған қолды биікке
Қапы қалмас уағында қарманған

Еркек тоқты құрбандық шал басыма
Ағыз қанын тауым менен тасыма
Қанмен бірге кетер ағып ауырлық
Жан дүниең қалады бір жаңарып

Кешпейтұғын күнәсі жоқ Алланың
Орындалсын тілегің мен арманың
Тәубәңә кел, қайталама күнәлі іс
Дұрыс өткіз өміріңнің қалғанын.

Әулие Мәшһүр Жүсін атамыз --Алласы пендесіне ой салады, пендесі айтып қалады. Мен айттым деп ойлайды ---деп айтады екен. Шын мәнінде ниет пендеден басқасы Алладан. Істе дегенін істейміз, айт дегенін айтамыз да, өзім деп кеуде соғамыз. Мен не істесемде, не айтсамда бабамның айтуымен әрекет қылдым. Л. Толстой - --Егер адам өзін—өзі күнәдан пәкпін, тазамын деп айта бастаса сен одан қорық. Өйткені ол өзінің кінәсіздігін дәлелдеу үшін әулие—әмбиелерді қаралап, тіпті Құдайды да кінәлі қылып шығарады—деген. Мен өзімді судан таза, сүттен ақпын деп айта алмаймын. Жасым қырық беске келгенше ішпесті ішін, жеместі жеп, ауызға келгенді айыттым. Қазірде кінәларым бар шығар. Тек Жаратушы Ием сауапты істерімді көп қылып, біліп—білмей істеген кінәларымды кешірсін. 2016 жылы Арқа жерінде жатқан бабаларымыздың ең үлкені Бекбасұлы Оразғұл бабаға мазар көтердім. Бабамызға он сегіз мың жылқы біткен. Артында үш әйелден он үш ұлы

калыпты. Осы он үш ұлдың үлкені әулие Сеңкібай би. Енді бір баласы Найза ұрпағынан атақты Әлімхан Ермеков пен С.П. Королевпен бірге Гагарин ұшқан ракетаны жасасқан физик, Қорқыт абыздың басындағы үн шығып тұратын аспапты жасаған Исатаев Совет туса, тағы бір баласы Ақжолдан дауылпаз ақын ағамыз Қасым Аманжолов туады. Бір өзінен қазақ халқына әйгілі төрт ұл тараған Оразғұл бабамызға қандай құрмет көрсетсекте артық емес. Мазар құрылысының алғашқы тасы 2016 жылдың алтыншы айы----маусымның 16 күні басталды. Айтпақшы Биатамның саны жеті болса, Ожаң бабамызда алты саны. Биатам мазарының алғашқы кірпішін бұзып алған күнім 2006 жылдың 11 шілдесі күн жұма болатын. Сол жылы мазардың салынып бітуіне арнап ас берген күн 11 қараша күн жұма болатын. 2009 жылы бабамыздың туғанына 300 жыл толуына орай 10—11—12 қыркүйек күндері ас берілген. 11 қыркүйек тағы да күн жұма болатын. Биатамның

77 жас жасағанын, 1993 жылы ас бергенде 77 үй тігіліп, 77 ат бәйгеге қатысқан. Аста Әйтiмбет Бористiң аты бәйгеден келген.

Оразғұл бабам 1672 жылы Сыр бойында дүниеге келіп, 1750 жылы 78 жасында Қарашор балалары Арқаға келген кезде қайтқан. Түпкілікті қоныс белгісіз болған соң аманат деп жерлесе керек. Кейіннен балалары әкесінің жатқан жерін айнала қоныс қылады. Әу баста мазарын тастан қаласа керек. Шамамен 1960 жылдары жалдамалы құрылысшылар, жеті армиян баба басындағы құлаған тасынан алып, екі—үш шақырым жердегі Сарышоқы қыстағына апарды. Арада бір жеті өткенде, осы жетеуі де белгісіз себеппен қайтыс болған.

Алғашқы тасын Шандыатырдан теру 2016 жылдың алтыншы айының 16 күні болатын. Тауға апарып бір қойды бауыздап ісіміздің сәтті болуын тілеп дұға бағыштадық. Тасты таудан етекке одан көлікке тиіп, Ожаң басына жеткіздік. Мен құрдасым Сайран екеуіміз ірге

тастың аумағын шығармақ болып өлшегенде, жап—жаңа өлшегішіміз алты метрден әрі шықпай қойды. Әрі тарт, бері тартпен дауласып, ақыры мұнда бір сыр бар ғой деп шештік. Байқастап қарасақ бұрынғы ірге тастың сорабы байқалады. Өлшеп көрсек алты метр. Табан тасы алты метр болды. Және өзі түсімде жанымдағы алты серігімді ұмытпа деген. Көрінер-көрінбес жатқан қабір орындарын тауып үстеріне тас үйдік. Бабамыз ораза айында дүниеге келген соң атын Оразғұл деп қойған деп шілденің алтысы ораза айты күні баба басына он үш ұлдан тараған ұрпақтарын жиып кіші ас бердік. Қойшыбай ағам өзі бас болып, жылқы сойып, нағыз баба ұрпағы екенін тағы да дәлелдеді. Уәде бойынша үй тікпек болған тоғыз адамның үшеуі келмей қалып, алты үй тігілді. Қарап отырсаңыз бәрі алты. Сондықтан биіктігін де алты метр көтердік. Басында айтқанымдай бабамызға он сегіз мың жылқы біткен. Сол себепті де мазары жылқы малының құты қымыз құяр күбі бейнесінде

қаланды. Маңындағы алты серігінің де жатқан орындары белгіленіп аттың тағасы тәрізді айнала қоршалды. Ішіне тегістеп тас жайылды. Баба топырағынан ұстағысы келген ұрпақтарына арнап, алдын ала баба топырағынан ыдысқа салып алынып қойылды. Бабаның жатқан жеріне тастан белгі қойылып оған мынадай сөздер жазылды.

Он сегіз мың жылқы біткен Ожаңа.

Биатамдай ұлды берген Қараға

Әлімхандай дана берін халқына

Өр Қасымдай ақын берген далаға

Он үш ұлдың ұрпақтары жиылып

Ұй көтерді әруақты бабаға

Іші—сырты нұрға толып тас ұйиң

Ұқсап тұр ғой қымыз күйған сабаға.

Шежіре бойынша, ауыз екі әңгімеде де Оразғұл бабамның үлкені Биатам яғни Сеңкібай би деп айтылады. 2014 жылы Биатам маған берген аянында мененде үлкені бар соны ізде деді. Шамамен 1703 жылдары бабам Оразғұл

Нұрбүбі атты қызбен сөз байласады. Анамыз Шырын Дулат қызы болса, ол анамыз Албан—Суанның бірі болар. Аумалы---төкпелі заманда тағдыр қоспай бөлек кеткен екен. Нұрбүбі анамыздың ішінде бір ұл кетсе керек. Аты Ақырап. Бұл атамыздан тараған ұрпақ бұрынғы Шелек ауданы өңірінде ескіше Талдыбекет деген мекенде өмір сүруде. Анамызға бабам Оразғұл сиға тартқан танакөз осы ұрпақтарында сақталған. Оңтүстік өңірде осы аңызды білетіндер бар болуы керек. Аллатағалам қалап, бабалар әруағы қолдаса елге—ел қосылып арада үш ғасыр өткенде табысып жатсақ ақ түйенің қарыны жарылар еді—ау. Ұлық пайғамбарымыз менен кейін пайғамбар болмас, үмбетімнің бар қасиеті түсінде қалар деген. Түсімнің көруі Жүсіптікі, жоруы Жақыптікі болсын. Түбінде бас қосуымыз анық, өйткені Биатам текке ештеме айтпайды.

Осы мазар құрылысына басты қолдаушы болған Төлеутай ағам бастаған ақсақалдар Қабден, Қойшыбай, Шәкәрім, Жақсыбай, Жәнібек, Қапият, Сапар, Разак, Орал, Төлеухан, Қайырбек, Жанұзақ, Әбілқас, Қабылқас, Сүйін, ағаларым бастаған Руслан, Серікбол, Жасұлан, Ержан,--- т.б жасы кіші бауырларымның барлығына алғыс айтам. Айтпақшы ең алғашқы көмек қолын созған Бикен апам. Әуелгі тасынан бастап көмекке келген Тұяқхан, Аманғелді, Ардақ, Берікбол, Болат, Бауыржан, Оралбек, Асқар, Айдос, Жандос

Басынан аяғына дейін әр тасын өз қолымен қойған құрдастарым Мақан мен Сайран бауырым Мереке. Жұмаш, Алташ, Ойрат, Мейрам, Марат, Ернар, Бауыржан, Тұрар, інім Жарас тағы басқа бауырлар.

Аппаздан келген Мейрам, Жанұзақ бастаған бауырлар

Қасым ағам ауылынан келген Дидар мен Медет бауырларым бастаған Санат, Темірлан, Бағлан т.б.

2006 жыл 11 шілдеде Биатам мазарының құрылысы басталды. 11 қарашада ас берілді. 27 қараша. Биатамның мазары толық салынып бітті. Басты

демеуші болған Әліпберғенов Махмұт. Бабаның әруағын силаған барша халық ат салысты.

2007 жыл Биатам басына ұй салу Шатырын қиюластырған Қанат Шөменов. Бейсеков Нұрлан.

2011 жыл Аққорадағы ескерткіш белгіні көтеру. Демеуші Ысқақов Аманғелді. Ауыл азаматтары Қанат. Мақан, Жұмаш, Марат, Ернар, Бағдат, Берік, Серікбол, Науан мен Азамат т.б. көмектесті.

2015 жыл Биатам басына Игіліков Руслан, Сәдуов Саят бауырларым қаладағыдай төрт бөлмелі бар жағдайы жасалған ұй тұрғызып

берді. Әрбір осы үйге түскен, қонған адамдардың рахмет сауабы осы бауырларыма тисін.

2016 Ожаң басын көтеруге ұрпақтары ат салысты.

2015—16 жылдары балаларым Науан мен Олжастың жолдастары Биатам басына ас үй тұрғызды. Аллатағалам осы аттары аталған аталмай қалған қос бабамның басына жасалған игі шараларға ат салысқан барша бауырларыма бастарына амандық, дендеріне саулық, ұрпақтарына бақытты ғұмыр силасын. Бабалардың әруағы қолдап әрқашанда жақсы істің ортасында жүрсін. Бұл кітапта аттары аталмай қалған бауырлар болса мың қайтара кешірім сұраймын.

Алдағы жоспар бойынша, құдай жеткізсе, Ожаң басына кісі түсетін жай салу, исі Қарашор болып үлкен ас беру, ұлы анамыз Шырынға мазар көтеру, Биатама ат үстінде тұрған бейнеде ескерткіш орнату т.б. ойлар бар. Одан кейінде бабаларға игі шаралар болып жатар. Бір өзінен

қаншама қазаққа белгілі азаматтар туған Оразғұл бабам ұрпақтары бұл шаруадан да қалыс қалмас. Есінде ұста.

Ей, қандас бауырларым мынау жалған дүниеде әр нәрсенің уақыты, әр шаруаның сәті барын, әр нәрсенің сұрауы барын, әр істің сауабы барын, алмақтың салмағы, бермектің қайтпағы барын ешқашан да ұмытпа. Ешкімде, ештеңе де ескерусіз қалмайды. Бәрінің қайтымын бір АЛЛА береді. Жақсылық кылсаң сауабыңды аласың, жамандық кылсаң жазанды аласың.

Биатамның басыма мазар тұрғыз деген аманатын қалай орындаймын деп, ағайынның басын қоса алмай жүрген кез еді. Әрбір қарсы пікірден соң таң бозынан жолға шығып, Жидебай батырдан бастап, Шабанбай, Ердене, Шортанбай әулиелердің басына соғып, қолдауын сұрап, Қараменде бабаның басынан қайтып, тұс қайта бабам басына келіп, мұңымды шағатынмын. Сондай бір күні Биатам басына

келіп, күн батпай Алладан тілек тілеп,
бабалардан қолдау сұрап толғанған кезде
жүрекке келген бір сөз еді. Соның есте қалған
жұрнағы.

Бұл 2005 жылдың 8 тамызы еді—ау. Олда өткен
күн.

Уа, Жаратқан Ием Құдірет !
Тілегімді өзің қабыл ет
Пайғамбарым Мұхаммед,
Арыстан бап бабаммен.
Түркістанда Қожахмет
Маңғыстауда пір Бекет
Айша бибі, Қарқабат.
Шақшақұлы Жәнібек,
Қаз Дауысты Қазыбек.
Қолдау салсын ұрпаққа
Мейірімді Алла рақым ет
Әулие болған Сеңкібай
Қараменде, Жидебай
Байғозы батыр, Жарылғап
Бабадан қалған аманат
Сарыарқаның төріпен
Тіледім тілек бейуақ
Әуелім Аллалам оңғарған
Аманда қалған жоңғардан
Төгілген қан мен теріңнің

Сарыарқа сайран еліңнің
Жесір де қалған жеріңнің
Құйқасы қалған айырылып
Шалғыны қалған қайырылып
Көкпарға түскен терідей
Додаға түскен түрі бар
Өз жерінде жат болып
Өгейсіген елің бар
Қазына менен байлығы
Жат қолына кеткені
Артылған мына шайлығы
Қалтасында ептінің
Елім дейтін ері жоқ
Қара қазақ баласы
Қайда барса күні жоқ
Жан – жағыңа қараса
Пара алмаған бірі жоқ
Басында жоқ баспана
Қызыға қарап басқаға
Әттеңмен күнін өткізген
Әкеге қарап жаутандар
Қызыл қарын жас бала
Келешек күні буылдыр
Өзегін өртеп ащы мұң
Кеудеге толып запыран
Мұңайды мына ұрпағың
Еңсесін басқан езгіден.
Бойын бір жазған кезінде.
Құрсаулы мына дүниенің
Бұғауын үзген кезінде
Еліңді шарлап мәнғұрттік

Бойларын басты салғырттық
Шұбарланып тілдері
Алаланып діндері
Барарын қайда біле алмай
Ескексіз мінін қайыққа
Буылдыр тартып болашақ
Тұманда бір жүргендей
Адасты мына ұрпағың
Алға бастар ұран жоқ
Жол бастаушы қыран жоқ
Артынан жұртты ертетін
Асып туған ұлан жоқ
Кеңсеге барса тілі жоқ
Мешітке барса діні жоқ
Момын менен пақырдың
Қайда барса күні жоқ
Есігін ашып кіре алмай
Есебін тауып бере алмай
Барар жер жоқ дйттеген
Екі ортада жем болған
Арам безді есерге
Туралап айтар биі жоқ
Ұқтырып айтар тілі жоқ
Аталы сөзге тоқтайтын
Сөз түсінер бірі жоқ
Әлхамды білсем болды деп
Жайындар кәне қолды деп
Молда болды бүгінде
Кешегі күнгі дінсізін
Алдау менен арбаудан
Парамен қол жалғаудан

Алдыға аттап баса алмай
Ертеңгі күнін тоса алмай
Салты қалған сандалып
Жері қалған айдалып
Өз жерінде өгей боп
Сең соққан лақа балықтай
Адасқан мынау халқыңды
Тәңірден келген ақ жолға
Басташы өзің жан бабам
Тылсымнан сонау үн қатып
Қыраның болып шаңқылдап
Тұманыңмен тұмшалап
Жаңбыр болып себелеп
Оятшы мына еліңді
Санасы бір уланған
Айтқан сөзде тұрмаған
Жалғандық пен аярлық
Бірге мына туғандай
Есебін тауып екі асап
Ертеңін бүгін ойламай
Бір күнгі тойған қарынға
Мәз болған мына ұрпақты
Өзімде болса болды деп
Айтпаған ешқашан
Қазаным менің толды деп
Төркінін жүрген танымай
Өзімнен өзім болдым деп
Дүниенің кендігін
Салыстырған қарнымен
Төңкерілген шарадай
Уағы мына келгенде

Желі шыққан доптай боп
Қабысып бір қаларын
Ойламады - ау ұрпағың
Бабаның сөзін ұмытты
Ортамнан кеткен оңалмас
Ортама келген көше алмас
Шашылып бір тарыдай
Бастары бір құралмай
Көш бастайтын серкелер
Өзінен - өзі аса алмай
Көлеңкесі жоқ дарақтай
Жарығы түспей маңына
Аузында түзу сөзі жоқ
Анықтап қарар көзі жоқ
Менен кейін бәрібір
Топан суы алсын деп
Өлместен бұрын өл деген
Бабаның сөзін білмеген
Артында қалар сөзі жоқ
Көз тоқтатар ісі жоқ
Жиган мына мал мүлкін
Әкетердей өзімен
Болған сайын болса деп
Сандығым менің толса деп
Өз өзінен ісінген
Мұны істеген менмін деп
Жұрт алдында күпінген
Тәңірдің берген ырзығын
Даладан тауып алғандай
Әруақтың қолдауын
Түсінбей жүрген ұрпақты

Аян беріп жол сілтеп
Ақтыққа бір бастағын
Жаратқан Ием жар болып
Өзіңнен болмай бір медет
Ісіміз оңға басар ма
Ескіден қалған ескі сөз
Атадан қалған асыл сөз
Аяққа қалды тапталып
Өз - өзінен жат болып
Қазақтан безіп сарт болып
Ортаңнан безіп қазағым
Қайда кетіп барасың
Жаратқан Ием жар болсын
Ағайыным бар болсын
Замана көші түзеліп
Ата менен бабаны
Еске алатын кез болсын
Әулие өткен Сеңкібай
Бабамның барар басына
Шұбырынды із болсын
Алладан тілеп тілегіп
Тазартып кір жүрегің
Бабамның алып батасын
Қайталамай қатасын
Ұрпағын ертіп соңынан
Иманды бір ел болсын
Уа, Жаратқан құдірет
Ақ ниетті пендеңнің
Тілегі осы қабыл ет.

2017 жылы тамызда Биатамның басында
ағайыным ды жинап ас бергенімде ,
әулетіміздің үлкені Төлеутай ағамның маған
берген батасы.

Биатамның басында
Берген асың мол болсын
Үлкеннен алған ақ батаң
Кейінгі мынау ұрпаққа
Үлгі болар жол болсын
Ырысың артып күн сайын
Денсаулығың зор болсын
Шаңырағың толып шаттыққа
Бала—шаған мол болсын
Істеген әрбір ісіңе
Оразғұлдай бабаңның
Әруағы жар болсын

Өрге шықсаң өрең талмасын
Көкке шықсаң қанатың талмасын
Қай ортаға барсаңда
Абыройың асқақтап
Төрге тисін жамбасың
Қыдыр болып жолдасың
Жарқыраған жол болсын
Биатамның басында
Берген батам қабыл боп
Қарқабаттай анаңның
Әруағы қолдасын.

БЕКБАС БАБА ҰРПАҚТАРЫНЫҢ ШЕЖІРЕСІ

БОЛАТҚОЖАДАН—АҚША, ТҮЙТЕ, ҮКЕЙ
деген үш бала туады. Үкей бабадан ұрпақ
қалмаса керек.

ТҮЙТЕ ден - МАЙҚЫ, ТАНАС деген екі бала.
МАЙҚЫ дан – Айтуган, Сарым.

Айтуганнан - Әлтеке.

ТАНАСтан - ТЫМЫРСҚА, САРЫ. (ҚАРАШОР)
ТЫМЫРСҚА ұрпагы ---ШОР.

САРЫ ұрпагы---ҚАРА.

САРЫ дан - (ҚАРА дан)-ТҮМЕН, ҚОЖАС
батыр, АСАБАЙ деген үш ұл.

ТҮМЕН нен - АСАН.

ТҮМЕН ертерек өліп Асан Қожас баласы
болып кеткен.

ҚОЖАС тан - АСАН, ЖАУМАН, БЕКБАС,
ҚҮЛБАС, ЖАНАЙ.

ӘНЕТ бабаның ТОҚТА деген кенже қызынан
Құлбас, Бекбас деген екі ұл туады.

ҚҮЛБАС тан – тұқым қалмаса керек.

БЕКБАС тан –МОЙНАҚ би, ТІЛЕУБЕРЛІ
(БӨРГӨЗ) ТІЛЕУІМБЕТ, БАПАН, СЫРЫМБЕТ,
ОРАЗҒҮЛ деген алты бала туады.

БЕКБАС бабаның үлкені МОЙНАҚ би.

МОЙНАҚ БИ ұрпақтары.

Мойнақ биден—Қарамырза, Сарымырза.
Қарамырзадан- Қырғызбай, Санияз, Кейкі, Әділ,
Өмір, Дәулен, Құттық.
ҚЫРҒЫЗБАЙДАН- Тойлыбай, Шегір, Қопан.
Тойлыбайдан- Айдабол, Жандархан.
Айдаболдан-Түсіп.
Түсіптен-Қобайылды, Абайділда.
Қобайылдыдан-Тұяқ.
Тұяқтан-Ұшқын, Айтбек, Сәтбек.
Жайдарханнан- Стамбек, Қауымбек.
Стамбектен- Тұрсынбек, Болсынбек.
Тұрсынбектен- Жәрдембек.
Болсынбектен- Серік.
Серіктен- Бауыржан, Аман, Сайран.
Шегірден- Телғазы, Көкен , Бозан, Құдыбай,
Асаубай, Шөдебай.
Бозаннан- Тәттімбет, Ахмет.
Ахметтен- Әлімбек, Қалыбек, Рымбек, Мәукіл.
Әлімбектен- Айтжан, Дүйсенбек.
Көкеннен- Кемелбай, Мырзакелді, Баймағанбет.
Кемелбайдан- Нұрмаған.
Мырзакелдіден- Төрекелді, Төребек.
Төрекелдіден- Сағатбек, Қайырбек, Қарсыбек,
Қасымбек, Кәрібек.
Төребектен-Тілеуқабыл,Тілеубала, Мәжкен,
Тілеутай.
Қарсыбектен-Мәулен.

Қасымбектен- Сайран, Дәурен, Нұрлан,
Бауыржан, Жұмажан.
Сайраннан- Ерсін, Нәби.
Дәуреннен- Нұрзат, Әнуар.
Нұрланан- Жасұлан, Мақсат.
Кәрібектен- Аманжол.
Тілеубектен- Ербол.
Құдыбайдан- Рахымбек, Несіпбай, Рахымбай,
Қожабай, Бейсембай.
Топаннан- Сауқымбек, Жуақат.
Сауқымбектен- Садуақас, Әрімбек.
Садуақастан- Төлеу.
Төлеуден- Сайран.
Қопаннан- Жаксыбек, Көлбай, Айқынбек.
Жаксыбектен- Отарбек, Төлеу.
Көлбайдан- Аймағанбет, Туғанбай, Тойғанбай,
Ақай.
Айтмағанбеттен- Төлеген.
Төлегеннен- Ерсайын.
Ерсайыннан- Серік, Ермек, Бауыржан.
Мәукілден- Мейірбек, Жоламан, Төлеген..
Мейірбектен- Нұролла, Нұрбай, Нұрланат,
Аманай, Манат, Амантай, Таңай, Қуаныш.
САНИЯЗДАН- Бекболат, Қабан, Жаман, Атан,
Иғембай.
Қабаннан- Бура, Досымбек, Жылқышы.
Жаманнан- Оңғарбай, Омар, Қоңқай.
Оңғарбайдардан- Ахметші.
Ахметшіден- Тынбай, Дәулетбай, Ыбырай.
Тынбайдан- Сағынтай, Сағынбек, Райхан.
Сағынтайдан- Мақсұт, Дәулет.

Сағынбектен- Қазбек.
Райханнан- Дәрмен.
Омардан- Қами, Жүнісбай.
Жүнісбайдан- Анар.
Бурадан- Жаужан,
Жаужаннан- Садубай.
Садубайдан- Мұқажан, Ыбырайым.
Мұқажаннан- Мешітбай, Жұматай.
Мешітбайдан- Ербол, Серік.
Ыбырайымнан- Қайырберлі, Ғалы, Қосман.
Қайырберліден-Ойрат.
Ғалыдан-Мәди, Қайрат.
Қосманнан- Ерлан.
Жолдыбайдан- Жаксылық, Әбуғали.
Жаксылықтан- Нұрбек.
Әбуғалидан- Болат, Рымтай, Нұрбай.
Жылқышыдан- Райымбек, Бөкентай, Әби, Хамит.
Райымбектен- Құдыш.
Құдыштан- Оңайбек.
Оңайбектен- Азамат.
Бөкентайдан- Байболсын.
Байболсыннан- Шоқай, Дүйсетай.
Шоқайдан- Смағұл.
Смағұлдан- Ескендір, Аманжол, Аманбай,
Қуаныш, Мәулен.
Аманжолдан- Қуан, Саян, Баян, Ескен.
Аманбайдан- Алмас, Ардақ.
Қуаныштан- Ибрағим.
Мәуленнен- Ғалым.
Дүйсетайдан- Смағанбет.

Смағанбеттен- Серік, Бейбіт, Саят, Берік, Руслан,
Рүстем.
Серіктен- Елдар, Айдар.
Бейбіттен- Дидар.
Саяттан- Бекдар.
Беріктен- Дархан, Әділ, Мансұр.
Русланнан- Рауан, Дамир.
Досымбектен- Әуелбек, Ыбыжан, Хайролла,
Уәлиолла, Әбілпейіс.
Әуелбектен- Аманбек, Қуанышбек.
Аманбектен- Тәуекел, Төлеубек, Жұмабек.
Ыбыжаннан- Мамыр.
Мамырдан- Тілеубек.
Хайролладан- Қасым, Мұтақар, Зейнел, Қабден.
Қасымнан- Мұрат, Серік.
Серіктен- Берік, Самат, Қайыржан, Ғалымжан,
Саят.
Мұтақардан- Қабыш, Қинаят.
Қинаяттан- Төлеш, Бауыржан.
Төлештен- Айдын.
Бауыржаннан- Сабыржан.
Әбілпейістен- Әбдірәсіл.
Әбдірәсілден- Сартай, Қадыр.
Сартайдан- Бауыржан.
Бауыржаннан- Әділ.
Қадырдан- Жасұлан, Нұрлан.
Жасұланнан- Данияр.
Нұрланнан- Сұлтан, Алан.
Уәлиолладан- Қали, Нұржәнібек, Мақсұт.
Мақсұттан- Сман, Жұман.

КЕЙКІДЕН- Домалак, Балпан, Тұяк, Тойбике,
Байкенже.
Домалактан- Көтбай.
Көтбайдан- Айтбай.
Айтбайдан- Мәден.
Балпаннан- Тілеуке.
Тілеукеден- Жидебай.
Жидебайдан- Нарманбет.
Нарманбеттен- Марат.
Тұяқтан- Саптаяк, Базар, Қонай.
Саптаяқтан- Қазыбай, Бейсеке, Ақпанбек,
Қоңырбай.
Бейсекеден- Қажыкәрім.
Қажыкәрімнен- Болат, Бисауыт, Сәумен, Марат.
Болаттан- Алдияр, Байсал.
Бисауыттан- Елбір, Мәди.
Сәуменнен- Шоқан, Сапар, Асыл.
Мараттан- Тайқоңыр.
Базардан- Дүйсеке, Шотан, Балтабай.
Шотаннан- Қами, Баймұқан.
Балтабайдан- Тайжан, Сарқытбай, Сыздық,
Мүстәліні.
Қоңайдан- Бакылкәрім, Серғазы, Әбіш.
Қазыбайдан- Бәзілбек, Құлбай, Қожахмет, Жүніс,
Бейсембек
Ақпанбектен- Бәку, Мағауия, Қияш, Балташ.
Қоңырбайдан- Топай, Нүрәлі, Жұмағұл.
Топайдан- Ахан, Жақан.
Аханнан- Өмен, Жасұлан, Қайрат.
Өменнен- Ойрат, Жанат, Талғат.
Жасұланнан- Орак, Мейрам.

Орақтан-Алдияр.
Қайраттан- Қуаныш, Абай.
Қуаныштан-Теміржан, Батыр.
Жақаннан- Қанат, Болат.
Қанаттан- Дидар, Азамат.
Болаттан-Дархан.
Тойбикеден-Нұрлан, Мақан, Мама, Қоңыр.
Қоңырдан-Серік.
Серіктен-Жетпіс, Бауыржан, Қайыржан,
Әміржан, Ербол, Алтай.
Жетпістен-Азамат.
Қайыржаннан-Ертай.
Әміржаннан-Қайсар, Айбар.
Ерболдан-Абылай.
Байкенжеден-Мұқан, Әбдірахман (Шошай)
Әбдірахманнан- Рымқұл, Рымғали.
Рымқұлдан-Нұрбол, Ерлан, Нұрлан.
Рымғалидан-Ерболат, Айдос, Жандос.
Мұқаннан—Айдархан, Жанат, Бейсен.
Бейсеннен—Асқар, Асқат.
Айдарханнан—Амантай, Сейсен, Төлеген.
Амантайдан—Алтай
Алтайдан—Алдияр.
Сейсеннен—Мақсат, Фархат.
Төлегеннен---
ДӘУЛЕННЕН- Байқара, Көшкінбай.
Байқарадан-Исахан.
Исаханнан-Сүлеймен.
Сүлейменнен-Дауылбай.
Дауылбайдан-Бейсенбек, Мейрам, Кәкім,
Жанболат.

Бейсенбектен-Олжаш, Абылайхан, Ілияс.
Кәкімнен-Дәурен.
Көшкімбайдан-Момбай.
Момбайдан-Құлбек, Ахметбек, Ақылбек,
Кенжебек, Келдібек.
Құлбектен-Бек.
Ахметбектен-Нұрбек, Оразбек, Болат, Мұрат,
Сәбет.
Оразбектен-Жәнібек.
Жәнібектен—Дулат.
Нұрбектен—Мұрат.
Мұраттан-Қанат, Мейрам.
Ақылбектен—Сәбет.
Сәбеттен—Айтжамал (Анна)
Келдібектен-Орынбасар.
Орынбасардан-Тілек, Қабдысәмет, Азамат.
Тілектен-Алып.
ӨМІРДЕН- Темір, Тастемір, Байғазы.
Темірден-Ақанқожа.
Ақынқожадан-Мұқан, Дәми.
Дәмиден-Төлеутай.
Тастемірден- Айқожа, Сәтбай.
Айқожадан- Құрманбай, Жанат,
Малай, Туғанбай.
Құрманбайдан- Секербай, Нөгербек, Шынатай.
Жанаттан- Махмет.
Туғанбайдан-Садық, Бодық.
Шынатайдан- Құрал, Нұрғазы.
Құралдан-Ербол, Арғын.
Нұрғазыдан- Нұрбол, Беғзат, Нұрзат, Дәулет.
Махметтен-Елен.

Еленнен-Сағындық, Нұрлан.
Садықтан-Жакып.
Жакыптан-Әбдуақас.
Әбдуақастан-Айдос.
Айдостан-Әлибек.
Бодықтан-Дүйсенбек, Бейсенбек.
Дүйсенбектен-Әбду.
Әбдуден-Төленді, Тілеутай, Тілеужан.
Төлендіден-Данияр.
Даниярдан-Иманғали.
Тілеутайдан-Абай.
Тілеужаннан-Мадияр, Бақтияр.
Бейсенбектен-Тәутай, Әбдіуәли.
Тәутайдан-Ринат, Сәбит, Айдос.
Әбдіуәлиден-Рүстем, Расул.
Сатбайдан-Баймақан.
Баймақаннан-Нұрмаған, Алмаған.
Нұрмағаннан-Зәрубек.
Зәрубектен-Әсет, Талғат, Әлибек, Уәлибек.
Әсеттен-Абылай, Ержан.
Талғаттан-Бекзат.
Уәлибектен-Әлазиз.
Алмағаннан-Амантай, Сағдат.
Амантайдан-Әлхафиз.
Байғозыдан-Наушабай, Тушабай.
Наушабайдан-Жүніс.
Тушабайдан-Әбілдә, Әбдірахман.
Әбілдәдан-Камерлен, Тоқыш.
Кәмерленнен-Мәрлен.
Мәрленнен-Ербол, Берік.
Тоқыштан-Елеу, Серік, Рысбек.

Әбдірахманнан-Мұстапа.
Мұстападан-Төлеутай, Төлеубай.
Төлеутайдан-Сағат.
Сағаттан-Сағынған, Сағдат.
Төлеубайдан-Самат, Ринат, Азамат, Ришат.
ӘДІЛДЕН-Мейрамбай.
Мейрамбайдан-Нұрпейіс, Ахмет, Омар, Ыбырай,
Әбікен.
Әбікеннен-Әбеу, Нығыман.
Әбеуден-Хамза.
Хамзадан-Асылбек, Айтбек, Қазбек, Қайырбек.
Ахметтен-Асқар, Фазыл, Жағыпар.
Асқардан-Аспандияр.
Аспандиярдан-Төлеген, Аяған,
Фазылдан-Әбет.
Әбеттен-Төлеубек, Сансызбай.
Омардан-Тарыбай, Жұмағұл, Сапарбай,
Әбдікеш.
Жұмағалидан-Сәдірбек, Темірбек.
Сәдірбектен-Ерлан.
Сапарғалиден-Саттар.
Саттардан-Серік.
Серіктен-Райымбек.
Әбдікештен-Өмірбек, Өмірзақ, Совет, Жұмабай.
Өмірбектен-Өміртай, Берік.
Өмірзақтан-Әбдікеш.
Жұмабайдан-Ержан.
Жанаттан-Самат, Ермек, Абзал.
Әбікеннен-Қабден, Қабдырахман.
Қабденнен-Әбдірахман, Талғат.
Әбдірахманнан-Дулат, Қазбек, Айбек.

Талғаттан-Данияр, Айдос.
ҚҰТЫҚТАН- Ес, Қойшыбай.
Қойшыбайдан- Малдыбек, Жолдыбек, Әділ, Әлі.
Әділден-Түлкібай, Байрақ.
Малдыбектен-Балдақ, Біләл, Құдайберген,
Жаңбырбай.
Жаңбырбайдан-Кеңес.
Кеңестен-Ерғанат.
Құдайбергеннен - Жеңіс, Қуаныш.
Қуаныштан – Арман.
Жеңістен – Қуандық, Берік.
Біләлдан-Сәбет, Аманбай.
Аманбайдан-Ғазиз, Нүркен.
Ғазизден- Нұрдуқан, Мәди.
Нүркеннен- Мадияр.
Мадиярдан--Елнар
Сәбеттен-Саят, Қайрат, Марат, Қазбек, Нұрлан,
Толқын.
Толқыннан-Жомарт, Мұқаммедәли, Диар.
Ерназар.
Мараттан-Әлия, Мәншүк, Мәдина.
Қазбектен—Асылбек
Асылбектен--Нұрасыл
Нұрланнан-Наурызбай, Мерей, Айдос.
Қайраттан-Абзал.
Саяттан-Абылай.
Балдақтан-Тілеш.
Тілештен-Бауыржан.
Бауыржаннан--Аңсар
Әліден-Темірғали.

Темірғалыдан- Тәңірберген, Алдаберген,
Төлеубек, Бодаубек, Елеусіз, Кенжетай..
Төлеубектен-Арман, Қанат.
Тәңірбергеннен-Азамат.
Азаматтан--Нұртілек
Бодаубектен-Ерганат, Ерсайын,
Ерсайыннан--Ханзада
Елеусізден-Аслан.
САРЫМЫРЗАДАН-Байдалы.
Байдалыдан-Көтенбай.
Көтенбайдан-Қоспабай.
Қоспабайдан-Баукен, Шынарбек.

ТІЛЕУБЕРЛІ (БӨРГӨЗ) ҰРПАҚТАРЫ:
БЕКБАС бабаның екінші әйелінен-
ТІЛЕУБЕРЛІ, БАПАН, ТІЛЕУІМБЕТ,
СЫРЫМБЕТ.

ТІЛЕУБЕРЛІДЕН (БӨРГӨЗ)- Найманбай,
Жаналы, Тасырбай, Дуалы, Құтан, Бабалы,
Байгон, Төлеген.
НАЙМАНБАЙДАН-Үрпен, Түркей, Теңізбай,
Нұрабай, Тезекбай, Көжекбай.
Үрпеннен- Өскенбай, Шалқарбай, Шахарбай,
Олжабай, Байкенже, Тоқсанбай, Жүзбай.
Шалқарбайдан –Түсіп одан Сәрсенбай, Қаппас.
Сәрсенбайдан –Жеңіс, Саят, Елемес, Қалқаман,
Қанат.
Өскенбайдан- Бейсенбай, Өмірзақ.
Бейсенбайдан-Иза, Есенбай, Бозан, Кенжебек,
Бөкенбай, Әбіш.

Кенжебектен – Шаймұрат, Махмет, Мақсұт.
Шаймұраттан- Қажымұрат, Махмет, Серік.
Изадан – Дүйсеке, Қалиасқар, Қалиакпар, Әйтен.
Дүйсекекден-Сағындық, Қуан, Мұқан.
Қуаннан-Бекжан.
Сағындықтан – Ғалымжан, Жүзбек.
Мұқаннан- Асқар, Асқарбек, Асқатбек, Ахан,
Аслан, Асқат, Жасұлан, Арман.
Асқардан-Дулат.
Қалиакпардан-Төлеуқан.
Төлеуқаннан-Махмет.
Қалиасқардан-Мәйпіш .
Мәйпіштен-Серік (Бейсеков)
Әйтеннен-Сара (Изина)
Өмірзақтан-Жексенбек, Үйсінбай, Абдрахман.
Абдырахманнан-Сұлтан, Ахан.
Олжабайдан-Дайырбек.
Дайырбектен-Сыздық, Әбкеш.
Жүзбайдан-Сүлеймен. 1932 жылы жоғалған.
Бозайдан – Жағыпар, Бөпешбай, Әбіш.
Жағыпардан-Серік, Серғазы, Төлеужан.
.Есенбайдан-Сүлеймен, Қабікеш.
Сүлейменнен-Ахметхан.
Ахметханнан-Ерғазы, Әбілғазы, Әнуар.
Қабікештен-Қасымхан, Әділхан.
Қасымханнан -Думан, Талғат, Бекзат.
Әділханнан-Ұлан, Нұрлан.
Теңізбайдан-Берлібай, Сарбас.
Сарбастан-Жұматай, Толықбай, Сыздықбай.
Тезекбайдан-Баймұрын, Байсалбай.
Байсалбайдан-Смақ.

Смақтан—Түсіпбек.
Баймұрыннан-Әлі.
Әліден-Мұқан, Мақамбетше.
Мақанбетшеден-Өмірзақ, Жанұзақ, Темірбек.
Аманкелді.
Өмірзақтан-Қуаныш, Мейрам, Дархан.
Қуаныштан--Нұрғасыр
Жанұзақтан-Елдос.
Темірбектен-Мейірман.
Мұқаннан-Разақ, Бағдат.
Разақтан-Айдос, Жандос.
Түркейден-Есбай, Бесбай, Жылқыбай, Оразбай,
Байкерсе, Қыдырбек, Ірғебай, Мұздыбай,
Әйгелбай, Токтыбай.
Жылқыбайдан-Ахмет, Оразбай.
Оразбайдан-Смағұл.
Қыдырбектен-Әлібай, Омар.
Байкерседен-Ыбырай, Дайырбек, Хасен.
Ыбырайдан-Кәріғұл, Төлеубек.
Кәріғұлдан-Ныған, Аман.
КӨЖЕКБАЙДАН -Оспан.
Оспаннан-Сәмтікбай, Кенжебай, Ынтықбай,
Тиыштықбай.
Сәмтікбайдан-Тілеубек, Жұмабай, Жұмабек.
Тілеубектен-Аманжол одан Таңжарық.
Жұмабектен-Сейсен, Думан, Дулат.
Жұмабайдан-Ерсін (кикбоксер) Асқат,
Ерсіннен – Жеңіс, Асылхан
Асқаттан - Нұрдәулет
Ынтықбайдан-Дүйсенкұл.
Тиыштықбайдан-Болат, Әбубәкір, Серік.

Серіктен-Қанат, Ойрат.
Кенжебайдан-Рысбек.
Рысбектен-Әбірқай, Серік.

ТАСЫРБАЙДАН -Мырзабай.
Мырзабайдан-Байтұрсын, Байтұрым.
Байтұрсыннан-Жақан, Тілеуқабыл(Тілеш)
Тілештен-Тілектес.
Тілектестен-Хахназар.
Жақаннан-Аңсаған.
Аңсағаннан-Арман, Думан.
Байтұрымнан-Жобалай, Аманай.
Жобалайдан-Еркебұлан, Сұңғат.
БАБАЛЫДАН—Жұман, Жұрымбай.
Жұманнан-Ізбасар, Әйткен, Қарымсақ, Қырбас,
Жанатай, Мананбай, Алдабай, Көбей.
Алдабайдан-Бекіш.
Бекіштен-Қуандық
Әйткеннен-Смағұл.
Жанатайдан-Тілеген.
Тілегеннен-Несіпбек, Әлекен.
Әлекеннен-Әлихан.
Әлиханнан-Азамат, Дулат, Дәулен.
Несіпбектен-Марат.
Мараттан-Санат, Саят, Ерлан.
Қырбастан-Омарәлі, Тәттібай, Мұқан, Сәттібай,
Шәріп, Қыдырбай.
Қыдырбайдан-Рымбек.
Рымбектен-Еркебұлан, Дастан.
Омарәліден-Карсон.
Карсоннан-Қыдырәлі.

Қыдырәліден-Тілеубек, Қайырбек, Абзалбек.
Тілеубектен-Барзу, Бауыржан, Серікжан, Елеусіз,
Мұратбек.
Қайырбектен-Төлеген.
Абзалбектен-Жақсыкелді, Тұрар.
Жұрымбайдан-Асқарбай, Елубай.
Асқарбайдан-Қаймолла, Құрманәлі, Құрманбай,
Иманбай, Спан.
Қаймолладан-Қали.
Қалидан-Айхан.
Айханнан-Көкіш, Темірхан, Әмірхан.
Көкіштен-Данияр, Бахтияр.
Темірханнан-Кенесары, Абылайхан.
Құрманәліден-Тоқмет, Ахмет, Серік,
Бөде, Төлеутай.
Тоқметтен-Саят, Болат, Қайрат.
Саяттан-Серік, Ерлан, Ернат, Ертай.
Серіктен-Ерік.
Ерланнан-Елдос, Санжар.
Ертайдан-Әділ.
Қайраттан-Ернар.
Ернардан-Темур.
Болаттан-Әнуар.
Серіктен-Сәбет, Көкен, Сәкен, Жеңіс.
Көкеннен-Жанбол, Айбол.
Сәкеннен-Балтабек, Айбек.
Жеңістен-Нұрмұкаммет, Жандар.
Бөдеден-Еркебұлан.
Еркебұланнан-Дәулет.
Жанболаттан-Диаш.
Ерболаттан-Дидар, Данияр.

Төлеутайдан-Ерсайын, Мұрат, Дулат.
Дулаттан-Ілияс.
Құрманбайдан-Кабылкеш, Әшім.
Қабылкештен-Сағат, Аманжол, Ербол, Мартбек,
Жәнібек, Бекбол, Рысбек, Бағдат.
Аманжолджан-Ердос, Ернат.
Ерболдан-Асылжан.
Бекболдан-Әлішер.
Жәнібектен-Бекжан.
Әшімнен-Жанат, Ғазиз, Самат, Қанат, Дулат.
Ғазизден-Азамат.
Жанаттан-Ерсайын, Ерғанат.
Спаннан- Әбдікен, Аманкелді, Рақымберлі.
Әбдікеннен- Айдын, Елдос.
Айдыннан-Нұрсұлтан, Дінмүқаммет.
Елдостан-Бауыржан.
Аманкелдіден-Айдос, Жанбол.
Айдостан-Бекарыс.
Рақымберліден-Бекзат.
ДУАЛЫДАН -Мөжік, Сұлтан, Серікбай,
Сүлеймен,
Есенғелді, Исабек, Жарасбай.
Мөжіктен- Нілдібай, Итібай.
Итібайдан-Дүйсен.
Дүйсеннен-Ахметжан.
Ахметжаннан-Қуаныш, Қанат, Нұржан, Ерлан.
Қуаныштан-Жандос.
Нұржаннан-Жанбота.
Нілдібайдан-Мекежан.
Мекежаннан-Ержан, Дауылбай, Ерлан.
Сұлтаннан-Жәмет.

Серікбайдан-Олжабек.
Олжабектен-Бота, Тілеубек.
Сұлейменнен-Тұмабай.
Тұмабайдан-Күмісбек.
Есенғелдіден-Бейбіт, Қайрат.
Исабектен-Кебек.
Жарасбайдан-Қуаныш.
БАЙҒОННАН -Меңдібай, Досалы, Мінәсіп,
Байназар, Байғұтты.
Меңдібайдан-Исабай, Сары, Жаңай, Ағыс, Берке.
Меңдібайдан-Ағыбай, Нығыман, Ыбырай.
Нығыманнан-Зәрубай.
Зәрубайдан-Балташ.
Балташтан-Батыр, Берік, Серік, Берікбол,
Жансұлтан, Болат.
Ыбырайдан-Қалыбек, Аманбек, Ерембек.
Қалыбектен-Бағдат, Болат, Тиышбек.
Бағдаттан-Сағдат, Талғат, Саят. Қуаныш.
Сағдаттан-Ақихат.
Талғаттан-Мадияр, Ілияс.
Саяттан-Беғзат, Ажар.
Қуаныштан-Нұри.
Болаттан-Қоблан.
Тиышбектен-Тоқтар, Сәттар, Самат.
Ерембектен-Нұрлан, Темірлан.
Темірланнан—Санат, Мұрат, Әділет.
Санаттан—Рамазан, Махамбет, Мұкаммедәли
Мұраттан—Бауыржан
Әділеттен--Санжар
Нұрланнан—Нұржан, Ержан, Бахтияр, Алдияр.
Нұржаннан--Аян

Аманбектен—Бағлан, Марал, Нүрәлі, Ерәлі,
Серәлі.
Бағланнан-Ерлан, Руслан, Біржан.
Біржаннан—Жанайдар, Мейірман.
Нүрәліден—Төлеген.
Досалыдан-Айқожа, Акедей, Алтынбек, Мұжық,
Шүленбай.
Акедейден-Ермекбай.
Ермекбайдан-Мәмбет..
Мінәсіnten-Омар батыр.
Омардан-Сәрсенбай, Жұмағұл,
Көжебай(Бейсенбай) Боранбай.
Көжебайдан-Мәулен,
Мәуленнен--Марат, Серік.
Мараттан-Марғұлан, Ернұр.
Серіктен-Ербұлан, Руслан, Жасұлан.
Русланнан-Рәсіл, Ілияс.
Жасұланнан-Нүрәлі.
Боранбайдан-Шаймұрат.
Шаймұраттан- Ринат.
Алтынбектен-Ермекбай.
Ермекбайдан- Мәмбет.
Мәмбеттен- Нұрлан.
Нұрланнан-Рауан,Иран.
Байназардан-Шөғелбай, Есенбек, Малай,
Мұстай, Жәнібек, Бекайдар, Кемелбай.
Шөғелбайдан-Күзенбай, Жұмабай, Баймамыр,
Бәдіғұл, Сармантай.
Күзенбайдан-Қази,Тәттібай.
Қазидан-Құрал.
Құралдан-Қанат,Бейсен,Жасұлан.

Тәттібайдан-Тұрсынхан, Есімхан, Дүйсенбай.
Тұрсынханнан-Ербол, Бейбіт, Егінбай.
Есімханнан-Қуаныш, Жұмажан, Қайрат,
Еркебұлан.
Жұмабайдан-Әбіш.
Әбіштен- Сәтбек.
Сәтбектен- Жеңіс.
Жеңістен-Құлжа.
Баймамырдан-Қазанғап.
Қазанғаптан- Кеңес.
Кеңестен-Жанай, Дәулет.
Сармантайдан-Жөкен.
Жөкеннен-Сатыпалды, Демесін.
Есенбектен-Аманкелді, Қаппас, Тұрмантай,
Тұратай.
Аманкелдіден-Сәбит, Баязит.
Қаппастан-Кентай, Бақтыбай.
Тұрманбайдан-Қоқымбай, Шөпбай, Оразәлі,
Қуаныш.
Қоқымбайдан-Бауыржан.
Бауыржаннан-Баязит, Алан.
Шөпбайдан-Өміржан, Ержан.
Өміржаннан-Ақыл.
Оразәліден-Теміржан.
Қуаныштан-Серікбол.
Жәнбектен-Қамза, Жайсаңбай.
Қамзадан-Әбікен, Кәріғұл.
Әбікеннен-Бейбіт, Нұрлан, Съезбек.
Кәріғұлдан-Бақытбек.
Жайсаңбайдан-Атан.

Атаннан-Бейсен, Амантай, Аманжол, Жақсылық,
Жолдыбай.
Малайдан-Тәуте,
Тәутеден- Мекен.
Мекеннен- Жеткенбай.
Жеткенбайдан- Мәди.
Мұстайдан-Саясат, Берікбол, Серікбол.
Саясаттан-Самат, Дәулет.
Байғұттыдан-Сандыбай, Таймас қажы, Көсем,
Көпбай, Рахым, Тойбек.
Сандыбайдан-Ақылбай, Жекей, Табылды, Рысқұл
.Жиенқұл, Құлтабар, Төлеубек.
Ақылбайдан-Байбол, Тиыштық, Жаңабек,
Шырақбай.
Шырақбай 1929 жылы Шымкентке заводқа
инженер болып кеткен.
Жекейден-Қаламбай, Қағазбай, Адамбек,
Исажан, Жолдыбек, Дүйсежан.
Табылдыдан-Айтбай, Шалымбек, Кенжебай,
Нарымбек.
Рымқұлдан- Нұрқан, Тұрсын, Медеубай.
Жиенқұлдан-Мекебай, Мейірбек.
Мекебайдан-Төлеуберген, Құдайберген.
Құдайбергеннен-Ғазиз, Ерғазы, Бауыржан,
Қымбат.
Ғазизден-Рахат, Думан.
Қымбаттан-Олжас, Рүстем, Тілеуберген.
Сәдуақасан-Темірболат.
Молдығұлдан-Бақия.
Бақиядан-Қуан, Серік, Секен, Бекен.

Құлтабардан-Байболсын, Қами 1932 жылы
Балқашқа детдомға кеткен.
Төлеубектен-Нүркен, Нұржамал, Рысты.
Нүркеннен-Жақсылық.
Қаламбайдан-Дүйсенбай
Жолдыбектен-Серік, Нұрғали.
Нұрғалидан-Сырым.
Серіктен-Берік, Нұрғазы.
Таймастан --Барлыбай, Малшыбай, Саудабай,
Смағұл, Сқак, Майнөкей, Мұсабек, Жақыпбек,
Райымбек,
Барлыбайдан-Есенғелді, Дәулеткелді,
Әмір, Түсіпбек, Молдабек, Жуасбек.
Есенғелдіден-Айдарбай, Мағзүмбек, Абзалбек.
Айдарбайдан-Мария.
Дәулеткелдіден-Күлкен.
Түсіпбектен-Айтбек.
Айтбектен-Сәбит.
Сәбиттен-Ерсін.
Молдабектен-Мираш.
Мираштан-Саят.
Малшыбайдан-Орынбек, Әбдікен, Мәдікен,
Сәдірбек, Қабылбек, Кенжебек.
Қабылбектен-Сатыпалды-Мұқаммеджан.
Саудабайдан-Қасен, Рысбек, Құлымбай.
Қасеннен-Тайшыбай, Шәмші.
Көсемнен-Мекежан, Бейсекей, Дәмен, Бөлекбай,
Шағырбек, Қалымбек, Ады, Солты.
Мекежаннан-Оралбек, Рэтай.
Шағырбектен-Оралхан.
Көпбайдан-Зарып, Табиғы, Нәменген.

Нәменғеннен-Ереймен, Еменбол, Рамазан.
Ерейменнен-Баймерден.
Көсемнен-Қалыбек.
Қалыбектен-Оралбек.
Тайбектен-Ережеп, Күлденбек.
Құлымбайдан-Қаппас, Тұрманбай.

ТӨЛЕГЕННЕН -Тәңірберген.
Тәңірбергеннен-Мәшек, Аңғаубай, Оңғарбай.
Оңғарбайдан-Кемпірбай-Қасым.
Қасымнан-Сүлеймен.
Мәшектен-Қойайдар, Қойкел, Кемпірбай.
Кемпірбайдан-Қасым, Сүлеймен.
Қасымнан-Әшім, Рымхан.
Әшімнен-Мейірхан, Серікхан, Жанболат.
Сүлейменнен-Әжікәрім, Кәрім, Тиыштық,
Қажыкәрім.
Қойкелден-Сәменбай, Ахмет.
Сәменбайдан-Рамазан.
Рамазаннан-Бағдат, Талғат, Мұрат, Саят.
Ахметтен-Шәкен, Кәмен.
Шәкеннен-Амантай.
Кәменнен-Мейрам, Аманкелді, Сайран.
Қойайдардан-Тұрғанбай.
Тұрғанбайдан-- Жетебай.
Оңғарбайдан—Ашықбай.
Ашықбайдан-- Баттал.
Нұрабайдан-Мейірман, Қарабай.
Мейірманнан-Сүйгенбай қажы,
Никанбай, Туғанбай.
Сүйгенбайдан-Байсалды, Жекебай.

Никанбайдан-Қожахмет, Аманбай.
Қожакметтен-Сұлтан.
Туғанбайдан-Нөгербек.
Нөгербектен-Идаят, Садық.
Садықтан-Елубай, Шырақбай.
Қарабайдан-Оспан, Бозай.

ТІЛЕУІМБЕТТЕН—Рысбай
Рысбайдан--Мыңбай, Төгіс.
Мыңбайдан-Жанай.
Жанайдан-Қойшыбай, Қожабай.
Қойшыбайдан-Исатай, Әбдір, Елемес.
Елеместен-Спан, Мұсатай.
Мұсатайдан-Тиышжан.
Исатайдан-Тұрар.
Тұрардан-Мұрат, Талғат, Қанат, Талғат, Бауыржан.
Мұраттан-Айтбек.
Қанаттан-Бедел.
Беделден--Алим
Бауыржаннан-Мейірім.
Әбдірден-Рақимаш.
Қожабайдан-Бөлемес, Елеусіз, Оспан, Гауһар,
Әміре.
Гауһардан-Зәрубай, Шәкәр.
Әміреден-Тайкен.
Бөлеместен-Төлеу, Сыздық.
Төлеуден-Қуандық.
Қуандықтан-Сакен, Самат, Дулат, Талғат,
Аманғелді.
Саматтан-Айтбек.
Дулаттан-Аслан, Темірлан.

Сыздықтан-Рүстем, Дәстам, Амантай, Ахантай,
Аманбай.
Рүстемнен-Қуаныш, Айдар,
Қуаныштан-Асхат, Асанәлі.
Айдардан-Әрсен.
Дәстемнен-Талғат, Қанат.
Талғаттан-Шыңғыс.
Талғаттан-Мәди, Әли.
Аманғелдіден-Ақниет.
Елеусізден-Садуақас, Қаппас, Смағұл, Ысқақ.
Қаппастан-Нұрсұлтан.
Ысқақтан-Социал, Серік, Серғазы, Жанғазы,
Мейрам, Сайран, Думан.
Социалдан-Ерғазы, Қанат.
Ерғазыдан—Қайрат
Қайраттан—Арыстан, Имран, Амаль
Қанаттан--Ескендір
Серіктен-Абай, Арғын.
Абайдан—Жанғелді, Жанбек, Жан
Жанғелдіден—Әмір
Арғыннан—Әлімхан, Арнұр
Серғазыдан-Саяжан, Аманғелді.
Саяжаннан-Ілияс.
Жанғазыдан-Арай.
Мейрамнан-Дархан.
Сайраннан-Аманай.
Смағұлдан-Марат, Марал, Алтай.
Мараттан-Орал, Асқар, Асқат.
Асқаттан—Асанәлі
Алтайдан-Даниел.
Маралдан-Аслан, Алмас.

Асланнан-Данияр, Ернұр, Бекнұр
Алмастан--Арсен
Оспаннан-Дәуітбек, Біләл.
Дәуітбектен-Оразхан, Бағдат, Дархан.
Бағдаттан-Қыдырбек, Заңғар.
Дарханнан-Қазбек, Дарын.
Біләлден-Оралхан, Әмірхан, Аманжол.
Оралханнан-Аманкелді, Қуаныш, Абзалхан,
Мейраш, Қайыр, Мейір.
Қуаныштан-Ерасыл.
Мейірден-Рәсіл, Нұрәсіл.
Қайырдан-Әлішер.
Әмірханнан-Тілеуқабыл, Айдархан, Абылайхан.
Тілеуқабылдан-Қайрат, Ілияс.
Аманжолдан-Айдын, Айдос, Асқат.
Айдыннан-Асқар.
ТӨГІСТЕН -Сары би, Асылбек, Өтеген,
Жолдасбай, Тойымбек, Момынбек, Нәдірбек,
Бауымбек, Қауымбек.
Тойымбектен-Бошатай.
Момынбектен-Құтбала.
Нәдірбектен-Ахмет----Балташ.
Жолдасбайдан-Жұмәділ, Жұмабек.
Жұмабектен-Айытбек, Аманбек.
Аманбектен-Оразғали, Жұмағали, Алмат,
Сұңғат, Сағдат, Елдос,,,
Оразғалидан-Шыңғыс.
Сұңғаттан-Рауан.
БАПАННАН-Семіз,Бармақ.

ОРАЗҒҰЛ БАБА ҰРПАҒЫ:

Бекбастың үшінші әйелінен туған Оразғұл
баба ұрпақтары:

Оразғұлдың бәйібшесінен – СЕҢКІБАЙ би,
АҚКІСІ, НАЙЗА, ЖЕЛТАУ, АҚЖОЛ, ҚЫЛЫШ,
БАЛТА, ЖОЛДЫБАЙ.

Екінші әйелден- ШОЙ, ҚОЙСАРЫ, ТАЙСАРЫ.

Қарақалпақ қызынан- САСЫҚБАЙ және
ДАЛБАТАУ.

СЕҢКІБАЙ БИ БИАТАМ ҰРПАҚТАРЫ:

СЕҢКІБАЙДЫҢ бәйібшесінен-Итен, Саңырақ,
Күшікбай, Сарыбай, Қарабай.

2,Шабан, Қорлабай.

3.Қасқа, Көкілбай,Түрікбай, Нияз, Әуез.

4.Түкіс, Сақы, Бақы, Қақы.

5.Байкуатты.

6.Дәруіш.

7.Жүндібай.

8.Сауран.

САҢЫРЫҚТАН -Шөкен, Ноғайбай, Толқыбай.

Шөкеннен-Бейсенбай.

Бейсенбайдан- Шағыр.

Шағырдан-Максұт, Қасен.

Максұттан-Қордабай.

Қордабайдан-Сағынтай,Ербол.

Қасеннен-Ғайниддин

Ғайниддиннен-,Қайролла, Мейрамбек.

Ноғайбайдан-Аман

Аманнан- Қалимолла

Қалимолладан-Қажыкәрім.
Қажыкәрімнен-Серік, Ота, Мейірхан, Жұмахан.
Толқыбайдан-Спанбет
Спанбеттен-- Қара Құсаин.
КҰШКБАЙДАН -Қозала, Кешубай, Досқұлы.
Кешубайдан-Мұқатай, Такаппар.
Досқұлыдан-Бекмағанбет.
Бекмағанбеттен- Тазабек.
Тазабектен-Төлеуғазы, Серғазы.
Серғазыдан-Төлеутай.
САРЫБАЙДАН - Шондыбай, Ұрынқай, Исабек,
Тоғанбай, Смаил, Божық, Шеғенбай.
Шондыбайдан-Иса қажы.
Исадан-- Орманбет,Зәкіш.
Орманбеттен-Несіп.
Зәкіштен-- Хаким.
Хакимнен-Ерлан, Думан.
Ерланнан-Тоқтар, Мұқтар, Әнуар.
Думаннан-Наурызбек, Нұрсұлтан.
Ұрынқайдан-Исақ, Қоспабай болыс, Байсақ,
Байсақал, Бәжік.
Исақтан-Ақым, Бадан, Кәшібай, Дарханбай,
Ермен.
Ақымнан-Сейтіш.
Сейтіштен- Төлеухан, Ерсін.
Төлеуханнан-Қанат, Мейрам, Жанат, Болат,
Манат.
Ерсіннен—Жанат, Бейбіт, Көпжасар, Мәкібай.
Баданнан-Ықсан,Зәкіш.
Ықсаннан-Шәріп.
Шәріптен-Есентай, Серікбай.

Есентайдан-Нұрсұлтан.
Серікбайдан-Абылай, Бексұлтан.
Зәкіштен-Шәкәрім
Шәкәрімнен- Әріп, Амантай, Қайран.
Әріптен-Дәурен.
Амантайдан-Абай, Әлихан.
Қайраннан-Әлжан.
Кәшібайдан-Төлеуғазы, Ерғазы, Кәрім.
Төлеуғазыдан-Бауыржан, Бейбіт.
Бауыржаннан-Құбылай, Ерасыл.
Бейбіттен-Абылай, Шыңғыс.
Ерғазыдан-Сайлау, Айдар, Саят.
Сайлаудан-Азамат, Ернат.
Айдардан-Ерназар.
Саяттан-Ержалғас.
Кәрімнен-Адай, Бөтіш, Жанай.
Дарханбайдан—Нығмет, Серік.
Серіктен—Ержан.
Нығметтен—Төлеғен, Марат, Ермек.
Төлеғеннен—Дәулет.
Қоспабайдан-Нұқыш болыс.
Нұқыштан-Құбылай, Олжабай, Адай, Ілияс.
Құбылайдан-Слава.
Смаилдан-Әбдірқалық одан Дәметкен.
Байсақалдан-Ағыбай.
Ағыбайдан- Күлия.
Байсақалдан-Жұмағұл.
Жұмағұлдан- Нығмет.
Нығметтен-Ермек, Бауыржан, Ержан, Сержан.
Тоғанбайдан-Сұлты .
Сұлтыдан-Әбіл.

Әбілден- Нұрмағанбет.
Нұрмағанбеттен-Рымбек, Аманбек, Бодау.
Рымбектен-Жанат,Сағат.
Сағаттан-Сағындық.
Аманбектен-Қанат, Бауыржан.
Бодаудан-Әміржан, Теміржан, Медет, Мадияр.
Шегенбайдан-Құлтан, Жоламан.
Құлтаннан-Ахметбай, Түсіпбай.
Ахметбайдан-Сәдуақас.
Сәдуақастан-- Бақытжан.
Бақытжаннан-Дидар, Ермек, Ернұр.
Ермектен-Ержан, Ернар, Ерсұлтан.
Түсіпбайдан-Мәкен.
Мәкеннен-Мұқаметжан, Өміржан, Бейбітжан.
Мұқаметжаннан-Мейіржан.
Өміржаннан-Ғалымжан, Әлімжан.
Бейбітжаннан-Қуатжан, Ақылжан.
Жоламаннан-Сейілхан, Молдахан.
Сейілханнан-Сәбетхан,Тілеухан.
Тілеуханнан-Берік.
Сәбетханнан-Мақсат, Асқат, Дарын, Қинаят.
ҚАРАБАЙДАН -Елшібай,Тойшыбай.
Елшібайдан-Қасен.
Қасеннен-Серік, Амантай, Бауыржан, Мұқтар.
Тойшыбайдан-Сәдуақас.
Сәдуақастан- Орынтай.
Орынтайдан-Болат, Қанат, Бағдат, Мейрам,
Нұрлан, Нұрсұлтан, Нариман.
Болаттан-Бекзат,Рахат.
Бағдаттан-Айдын.
Мейрамнан-Марғұлан, Қаныш.

Нариманнан-Әлішер.
ШАБАННАН -Қодар, Айжұма, Байжұма, Малқы.
Қодардан-Дайрабай.
Дайрабайдан- Жыңғылбай (Шу бойында)
Айжұмадан-Жаппарбай, Алтынбек.
Алтынбектен- Амантай.
Байжұмадан-Досабай.
Досабайдан- Табылды, Әбеу.
Табылдыдан-Бестай.
ҚОРЛАБАЙДАН -Тәтен,Тәбен палуан.
Тәтеннен-Күлеймен,Сүлеймен.
Тәбеннен-Тұтқабек, Абзалбек.
Тұтқабектен-Сәкен,Сейітжан, Серік.
Абзалбектен--Жұмақас
ҚАСҚАДАН -Малғозы, Бекболат, Байболат,
Шорман.
Бекболаттан-Ермекбай.
Ермекбайдан- Мағзұмбай.
Байболаттан-Жылқышы.
Жылқышыдан- Болсейіт.
Болсейіттен- Кәрібек.
Шорманнан-Боранбек, Мағзұмбай.
Мағзұмбайдан—Марат
Мараттан--Құрал
Боранбектен- Жұмабай.
Жұмабайдан- Шәймұрат.
Шәймұраттан—Оралбек, Рымбек, Орынбек,
Болатбек, Асқарбек.
Оралбектен—Бақытбек, Асылбек.
Асылбектен—Мерей.
Рымбектен—Нұрлыбек.

Орынбектен—Мейірбек.
Болатбектен—Ақылбек, Саябек.
Асқарбектен—Дамир, Айбек
КӨКІЛБАЙДАН -Байғозы, Қалдықұл, Мендікұл.
Байғозыдан-Құсайын, Тұрсын.
Құсаиннан-Пұшық.
Пұшықтан- Мұздыбай.
Қалдықұлдан-Түсіп.
Түсіптен-Мағзұр, Шайеке, Рақымжан.
Рақымжаннан-Тілеш.
Мендікұлдан-Мырзабай, Сыздықан.
Мырзабайдан-Әжікей, Аманжол.
ТҰРІКБАЙДАН -Жанғозы, Байжан.
Жанғозыдан-Тұрлыбек, Бүлдірген.
Тұрлыбектен-Ұлдыбек қажы, Ақберген, Спабек.
Ақбергеннен-Опабек ұста, Ыдырыс.
Опабектен-Ақбай.
Ақбайдан-Мағау, Мағаш, Мадияр.
Мағаудан--Дидар
Спабектен-Ахан.
Аханнан-Болатбек, Мартбек, Бақытбек.
Мартбектен-Мерей.
Бақытбектен-Нұрбек.
Бүлдіргеннен-Нығыман.
Нығыманнан-Шаяхмет, Шәмен.
Шәменнен-Жұмакелді, Аманкелді.
Жұмакелдіден-Ержан.
Ержаннан—Ерқасым, Ернияз, Расул.
Аманкелдіден-Нұрлан, Ерлан, Думан, Сайран,
Нұржан.
Нұржаннан—Диас

Сайраннан—Нариман
Ерланнан—Ерасыл, Еламан.
Нұрланнан—Нұрсұлтан
Думаннан—Жамал.
Байжаннан-Әлибек, Тәттібек.
ӘУЕЗДЕН –Асаубай.
Асаубайдан- Атақозы.
Атақозыдан-Әдіхан.
Әдіханнан-- Сәулехан.
ТҮКІСТЕН -Қапақ, Сапақ.
Қапақтан-Батырбек.
Батырбектен- Мәлкен, Сәдуақас, Сейілхан.
Мәлкеннен-Сәулеш.
Сәулештен- Берлібай, Сайран, Мейрам, Бейбіт,
Сәбит, Мереке.
Мейрамнан-Жалғас.
Сәдуақастан-Серікбай.
Серікбайдан-Ердәулет, Азамат.
Азаматтан--Аят
Сейілханнан- Сәумен, Төлеутай, Берік,
Жолдыкен.
Жолдыкеннен- Самат.
Сапақтан- Ыбырай, Райымбек, Төлеубай.
Ыбырайдан-Сқак, Адырақ.
Сқактан-Сыздық.
Сыздықтан-Ескендір, Еркебұлан, Досжан.
Райымбектен-Құлмаған.
Құлмағаннан- Әбілқап, Қабікен.
Әбілқаптан-Асылмұрат.
Асылмұраттан-Ербол, Нұрбол.
Қабікеннен-Болат.

Төлеубайдан-Кемелбай.
Кемелбайдан-Махмет, Ахмет, Қалиасқар.
Қалиасқардан-Кәрім.
Махметтен-Сұлтан, Мұрат.
Мұраттан-Ербол, Ерболат.
Ахметтен- Шорман, Орман.
Шорманнан-Ерлан, Темірлан.
САҚЫДАН -Атымтай, Сымбат.
Сымбаттан-Өмірбек.
Өмірбектен- Әубәкір.
Әубәкірден- Мағауия.
Атымтайдан-Шөміре.
Шөміреден- Қабдыуақит.
БАҚЫДАН-Есей.
Есейден-Сүлеймен, Тәттімбет.
Сүлейменнен-Әбдіқаш, Оспанқұл.
Әбдіқаштан-Мұрат.
Мұраттан-Аманжол, Құдайберген, Несіпбай,
Төлеухан, Тілеуберген.
Аманжолдан-Еркебұлан, Нұрлан.
Құдайбергеннен-Ерболат.
Несіпбайдан-Ержан.
Төлеуханнан-Бахтияр, Данияр.
Тілеубергеннен-Ерқанат.
Тәттімбеттен-Мырзатай, Мырзағұл, Нұрғали.
Мырзатайдан-Серік, Жомарт, Қанат, Аманкелді,
Амантай.
Серіктен-Жамбыл.
Амантайдан-Айбол.
Мырзағалидан-Қабдыуақит, Қабдолла.
Қабдыуақиттан-Саян.

Саяннан--Дуылға
Қабдолладан-Сабыр, Серікбол, Сағдат.
Сабырдан--Тасқын
Нұрғалидан-Әбілхайыр, Таңатар, Рәсіл, Мирас.
Әбілқайырдан-Ерсін, Ерлан, Әрмия, Әкпар,
Исайын.
Таңатардан-Жандерке, Жанбота.
Мирастан-Бауыржан, Біржан.
ҚАҚЫДАН -Солтыбай қажы,Қибат.
Солтыбайдан-Жақсылық қажы, Жүніс, Әбілғазы,
Шәйеке, Кәрібай.
Жақсылықтан-Тұрғанбай,Туғанбай.
Тұрғанбайдан-Рымбек
Рымбектен—Тілеужан, Сафараға, Абылай.
Тілеужаннан-Нұрлан, Ілияс, Санжар,
Туғанбайдан-Ақтай, Құсаин.
Ақтайдан-Орынбек, Болат, Хасен, Майтай.
Болаттан-Бауыржан.
Құсаиннан-Төлеужан,Төлеу.
Жүністен-Мұқатай.
Мұқатайдан- -Сәкен.
Секеннен-Айдар.
Қибаттан-Ұлтанбай, Солтанбай, Сыздықбай.
Ұлтанбайдан—Айтқұл, Оспан, Қайран.
Айытқұлдан-Әубәкір, Қоңырхан, Смағұл.
Әубәкірден-Самат.
Саматтан-Серік, Арман.
Серіктен-Әділ.
Қоңырханнан-Сәбет.
Оспаннан-Әшкей, Қауан.
Әшкейден-Сайын.

Сайыннан—Саян.
Саяннан--Еркебұлан
Қауаннан-Саят, Сайран, Болат.
Сыздықбайдан-Жағыпар.
Солтанбайдан-Шойын қажы, Тойыш.
Шойыннан-Көкежан, Мекежан.
Көкежаннан- Арыстан, Әнуарбек.
Арыстаннан—Ержан, Бауыржан.
Тойыштан-Мұқажан, Ахметжан.
Мұқажаннан-Құрман.
Құрманнан-Алташ, Молдаш, Амантай, Асқар,
Берікбол, Болат.
Алташтан-Нұрбол, Алмас, Жандос.
Молдаштан-Ербол, Ерболат.
Ахметжаннан-Ақылбек, Мәулен, Балташ.
Мәуленнен—Құдайберген.
Ақылбектен—Сәбет, Серік, Саят.
Балташтан-- Серікбол.
ЖҮНДІБАЙДАН -Бұланбай, Оңғарбай, Әбді.
(Бұлжосай)
Бұланбайдан-Түсіп, Жүніс, Сыздық, Әлімбек.
Түсіптен-Әдепбай, Тақай, Матай.
Әдепбайдан-Қапан, Кеңесбай.
Қапаннан-Біржан, Бижан.
Біржаннан-Жасқанат.
Кеңесбайдан-Ербол, Еркебұлан, Алмас.
Ерболдан-Мұқаммедқасым.
Еркебұланнан-Омарқасым.
Жүністен-Ақай, Ақан, Әліпби.
Ақайдан -Сапа молда.
Сападан-- Сана.

Сыздыктан-Әдеш, Әдепберген, Әдепбек,
Жақсыбек, Ашықбек.
Әдепбектен-Ахмет.
Ахметтен-Бағдат.
Бағдаттан-Ұлан, Қанағат.
Ұланнан-Жаһангер.
Жақсыбектен-Зияда.
Зиядадан-Болат, Бекзат, Марат, Ерқанат.
Болаттан-Нұрланат.
Бекзаттан-Айдос.
Мараттан-Ернұр
Оңғарбайдан-Қызыр.
Қызырдан-Әндебай, Әбді.
Әндебайдан-Балапан, Бапан.
Әбдіден-Нұрбек, Алдаберген.
Алдабергеннен-Ерлан.
САУРАННАН—Спан, Ілебай.
Ілебайдан—Елемес, Жекен.
Елеместен—Қуатжан, Мұратжан.
Қуатжаннан—Мейіржан, Бауыржан.
Бауыржаннан—Нариман, Темірлан.
Мұратжаннан—Қуандық, Серік, Дәурен.
Серіктен---Данияр.
Жекеннен—Сағыжан, Бағыжан.

АҚКІСІ ҰРПАҚТАРЫ:

АҚКІСІДЕН -Сарт, Садырбай, Алтыбай,
Тоқырауын, Шүрімбай, Қозыбақ, Төлепберген,
Кеңшілік.
САРТТАН -Дәрібай, Кәрібай, Тәтібай.

Тәтібайдан-Әлімбек, Қартабай қажы, Қазыбай,
Жазыбай.
Жазыбайдан-Қара, Таңшолак, Айтуған, Мақан,
Мекебай.
Қарадан-Жетпіс.
Жетпістен- Қуаныш, Ерлан, Ерслан, Нұрбол,
Айбол.
Қуаныштан—Ардақ
Мақаннан-Жаңаберген, Қайрат.
Айтуғаннан-Берікбол, Әкірам.
Әкірамнан-Серік, Өмір.
Серіктен-Спатай(Саят), Данияр.
Өмірден-Айбар.
Мекебайдан-Мәден.
Мәденнен- Мертай, Дулат, Сайран.
Дулаттан—Жасұлан, Руслан.
Русланнан—Ислам, Рамазан.
Сайраннан—Жандос.
Қазыбайдан-Жылқыайдар.
Жылқайдардан- Халел.
Халелден-Ербол, Еркін.
Ерболдан-Арнұр.
Еркіннен-Жарас.
Қартабайдан-Ақынбай, Молдахан, Бұғыбай,
Рақымбай, Рақыш, Мәжит.
Мәжиттен-Мәулімхан.
Мәулімханнан-Темір, Қадір, Қайдар.
Ақынбайдан-Әмір.
Рақыштан-Молдахан.
Молдаханнан-- Қабдолла.
Әлімбектен-Байтуған, Сапи,Төлеген.

Байтуғаннан-Болат, Кеңесбек, Рашид.
Сапидан-Марат, Жанат, Дулат, Бек, Қанат.
Кәрібайдан-Нысанбай, Тоқтамыс.
Тоқтамыстан-Нұрмаған, Бимаған.
Бимағаннан-Жанғұтты ,
Жанғұттыдан-Меңаяқ.
Меңаяқтан-Самат, Марат, Нұрлан, Нұржан,
Қайрат.
Саматтан-Ұлан.
Мараттан-Ойрат.
Нұржаннан-Сағынған, Алдияр.
Қайраттан-Біржан.
Нұрмағаннан-Мұқажан, Ахметжан.
Мұқажаннан-Болат, Еркін.
Болаттан-Мәрлен, Ерлан, Асқар.
Еркінен-Айдын.
Нысанбайдан-Жанбасбай, Ортанбай, Шортанбай.
Шортанбайдан-Таухан, Зәрухан, Сарқыт.
Зәруханнан-Әнуар.
Сарқыттан-Айдар.
Айдардан--Жүсіп
Жанбасбайдан-Аман.
Аманнан-Айдын, Асылан.
Асыланнан--Қайсар
Дәрібайдан-Егізбай, Семізбай, Тәти, Төлеубай
қажы,
Жаманқұл, Есенқұл, Смағұл.
Төлеубай қажыдан-Дүйсен.
Дүйсеннен—Хасен, Садық.
Хасеннен-- Несіпжан.
Смағұлдан-Мақат.

Мақаттан- Тортай.
Егізбайдан-Омар.
Омардан- Қанапия.
Қанапиядан- Сапарбек, Рысбай.
Сапарбектен-Рашид, Төлеутай.
Семізбайдан-Тіленші, Тілеген, Тілеміс.
Тілегеннен-Орал, Рымхан.
Оралдан--Қалқаман, Жаңқаш, Балқаш, Бағдат,
Болат, Қаһарман, Бүркіт, Қанағат,
Қалқаманнан-Әділжан, Жақсылық, Теміржан.
Жаңқаштан-Қанат, Жанат.
Қанаттан—Бислам, Нұртілек
Жанаттан---Білге
Балқаштан-Ойрат, Мақсат.
Ойраттан--Әсет
Бағдаттан-Ғалымжан.
Болаттан-Батырхан.
Тәтиден-Сқақ, Сәду, Құсаин.
Құсаиннан-Әбдікер, Жасымбек.
Жасымбектен-Мұқтар, Бейсен.
Мұқтардан-Әли
Әбдікерден-Жағыпар.
Жағыпардан-Бекайдар, Жанайдар, Данияр,
Бақтияр, Мадияр.
Жанайдардан-Елдар, Мәди.
Даниярдан-Мирас.
Бақтиярдан-Қасым.
Сәдуден-Асылбек, Ойдырхан.
Асылбектен-Сейітбек, Хамза, Зейнел,
Зейнелғабыл, Сейітмағзұм,
Сейітмағзұмнан—Нұрлан, Дархан.

Зейнелғабылдан—Мартбек, Манарбек, Болатбек,
Саят, Азамат, Дулат.
Мартбектен—Мұратбек, Мирас, Зейнұр, Ерасыл.
Болатбектен—Абылайхан, Темірлан.
Саяттан—Дінмұхаммед
Азаматтан—Асылбек, Али
Хамзадан—Ерлан, Руслан.
Ерланнан—Рахат, Еламан.
Русланнан—Ренат, Райымбек, Әлихан.
Сейітмағзұмнан—Нұрлан, Дархан.
Нұрланнан—Алан.
Сейітбектен—Сәтбек, Әйтбек, Береке.
Сқақтан-Спан.
Спаннан- Қойшыбай, Шәкәрім, Қапыш, Шәріп,
Малғаждар, Қабиболла.
Қойшыбайдан-Аманкелді, Сайран.
Аманкелдіден-Айдос, Жандос.
Жандостан—Әлішер,
Сайраннан-Елдос.
Шәкәрімнен-Бауыржан, Ғалымжан, Мәди,
Мадияр.
Бауыржаннан-Мақсат.
Ғалымжаннан-Айдос.
Қапыштан-Айдын.
Шәріптен-Амантай, Мейрам, Жасұлан, Нұрлан,
Нығмет, Дархан, Нұрбол, Қуаныш, Дулат.
Амантайдан-Шалқар.
Шалқардан--Арнұр
Мейрамнан-Медет, Әділет.
Жасұланнан-Айбек.
Нұрланнан-Елдар.

Елдардардан—Елнұр, Қайсар
Нығметтен--Әлнұр
Малғаждардан-Еркебұлан, Марғұлан.
Еркебұланнан-Абай, Сәкен, Науан.
Қабиболладан-Серікбол, Ержан, Руслан.
Серікболдан--Айбол
Жаманқұлдан-Мақат, Шаблен, Нөгербек,
Жармағанбет, Құнанбай, Орманбет, Қуандық.
Орманбеттен-Қапан, Қапият.
Қапаннан-Ернар, Ерназар.
Ернардан—Ерасыл, Дәулет, Қасым.
Ерназардан—Тәуке.
Қапияттан-Ыбырайхан, Рашид, Ербол, Нұрбол.
Ыбырайханнан-Асылжан.
Рашидтен-Рауан.
Құнанбайдан-Қайырбек, Қадырбек, Ғалымбек,
Кәрібек.
Қайырбектен-Несіпхан, Серік.
Жармағанбеттен-Қабден, Жәнібек.
Жәнібектен-Жанбота.
Жанботадаң--Жантөре
Қабденнен-Марат, Қанат.
Мараттан-Жомарт.
Қанаттан—Марат, Халид.
Есенқұлдан-Шаймағанбет, Ерміш, Нар, Бәкей,
Бұланбек, Мұқанбай, Жұматай, Жұмағұл.
Шаймағанбеттен-Мұрат.
Мұраттан-Серік, Сәкен, Бағдат.
Серіктен-Нұрбол, Бағлан.
Жұмағұлдан-Арыстанбек, Валера.
САДЫРБАЙДАН -Атабай, Тасболат.

Атабайдан-Қыдырбай, Қасым, Кәрімерген.
Кәрімергеннен-Сқак.
Сқактан-Медиян, Сүлеймен.
Қасымнан-Қожакелді, Қаппас
Қожакелдіден-Спатыл(Спаш), Мәжит, Бейсен.
Бейсеннен-Серік, Сайран, Ерлан.
Ерланнан-Мирас, Олжас, Жарас.
Спатылдан-Сүйін.
Сүйіннен-Берік, Ерік, Еркін.
Қаппастан-Сәрсенбай, Мұқан.
Қыдырбайдан-Жалдас, Қандес, Жүніс, Мұса,
Мақадил.
Мақадилден-Әлімхан, Исахан, Баймұқан.
Баймұқаннан-Төкен.
Төкеннен-Болат, Дулат.
Әлімханнан-Аман.
Аманнан-Дәулет, Ерғанат.
Дәулеттен-Аян.
Исаханнан-Әлмағанбет.
Әлмағанбеттен-Серік, Қанат.
Серіктен-Ойрат.
Жүністен-Айтжан.
Айтжаннан- Сатыпалды.
Сатыпалдыдан-Ерсін, Еркін.
Мұсадан-Мүсірәлі.
Мүсірәліден- Ғалы, Ыбыраш.
Ғалыдан-Аман.
Ыбыраштан-Құсаин, Исаин.
Құсаиннан-Ерсін, Еркін.
Исаиннан-Еркебұлан.

ТОҚЫРАУЫННАН-Жылқыбай, Көзжаман,
Такыр.
Такырдан-Бөлемес.
Бөлеместен-Қойкел, Тәбен.
Жылқыбайдан-Оспан.
Оспаннанғ- Мырзатай.
Мырзатайдан-Қапан.
ҚОЗЫБАҚТАН -Тәтенсары, Отарбай.
Отарбайдан-Қадау.
Қадаудан-Әден, Сейілхан.
Тәтенсарыдан-Әлі, Мұсатай.
Әліден-Алпыс.
Алпыстан-Қайрат, Қанат, Дулат, Медет, Сырым.
Қайраттан-Рауан.
Мұсатайдан-Әбілқас, Қабылқас, Қабікен.
Әбілқастан-Төлеуғазы, Серғазы, Мартбек,
Мейрам.
Төлеуғазыдан—Бағлан
Серғазыдан—Бағлан, Нұрсұлтан, Шыңғыс.
Мартбектен—Мирас, Ерсің, Досжан, Шерхан.
Мейрамнан—Арнат.
Қабылқастан-Жанат, Марат, Болат, Азамат.
Азаматтан—Ерназар.
Қабікеннен-Мерей.
АЛТЫБАЙДАН -Кенебай.
Кенебайдан-Иса қажы, Жолдасбай, Есірғеп,
Мүсен, Райс, Оспан.
Оспаннан--Әміре, Ақбөкей, Мұкаммедия,
Нұржігіт, Нұржан, Кәпе, Мұқаммеджан,
Нұркенже.
Кәпеден-Төлеш, Төлеғен.

Әміреден-Нөкер, Қуанышбай.
Қуанышбайдан-Сәкен одан Рүстем.
Нұржаннан-Совет, Советхан, Тиышбай.
Советтен-Дулат, Саят.
Саяттан-Сабина.
Советханнан-Думан, Берік, Дәурен.
Тиышбайдан-Ерғанат, Бағлан, Жасқанат,
Мадияр, Айдын.
Ерғанаттан-Ерболат, Жанболат.
Жасқанаттан-Әбілқайыр.
Бағланнан-Арғын.
Мадиярдан-Дияс.
Айдыннан-Абылай, Алдияр.
Нұржігіттен-Әділбек
Ақбөкейден-Нұрмағанбет.
Нұрмағанбеттен-Сейділ, Сейпіл, Сейіт, Бейбіт.
Сейділден-Марат.
Мараттан- Ақжан.
Сейпілден-Арман.
Сейіттен-Дархан, Ерлан, Данияр.
Бейбіттен-Жандос, Айзат, Ықылас.
Нұржігіттен-Әділбек.
Әділбектен-Жанат, Қуандық.
Мұқаммедиядан-Жәнібек, Қазбек, Өзбек.
Жәнібектен-Ескендір.
Қазыбектен-Марат, Дулат.
Өзбектен-Болат, Мұрат.
Болаттан-Бауыржан.
Мұраттан-Қайрат, Саят, Қанат.
Жолдасбайдан-Әбжан, Тәжі.
Мүсеннен- Омаш, Ілияс.

Ілиястан-Тілеген.
Тілегеннен-Тауқан, Мұратқан.
Тауқаннан-Қуаныш, Сағыныш.
Омаштан-Тілеуберген.
Тілеубергеннен-Темірхан, Болат, Ойрат, Асхат.
Иса қажыдан-Есберген, Мақаш, Хасенхан.
Мақаштан-Халықберген, Мұкатай, Ахметше.
Халықбергеннен-Ыбырақым, Молдақым.
Ыбырақымнан-Молдақаш, Мырзақаш, Армияш,
Мертай, Төлеутай.
Молдақаштан-Сапар.
Мырзақаштан—Темірлан.
Армияштан-Ыбырайхан.
Төлеутайдан-Бекзат.
Молдақымнан-Нұрлан, Ернұр, Ерғазы, Нұрғазы,
Қуаныш.
Нұрланнан-Жандос.
Мұкатайдан-Дәулетше, Еркін, Бақытбек, Бағдат,
Рымхан, Ерғали, Күнғали.
Дәулетшеден-Дәулетхан одан Серікбол.
Еркіннен-Айғали, Марат, Жанат.
Бақытбектен-Қуандық, Марат.
Рымханнан-Жасұлан, Еркебұлан.
Күнғалидан-Аян.
Ахметшеден-Асылхан, Асылжан, Теміржан.
Асылханнан-Берікбол.
Асылжаннан-Мерей.
Теміржаннан-Жанбота.
Мұқаммеджаннан-Төлеш, Төлеген, Төлеуғазы.
Төлештен-Болат, Марат.
Болаттан-Әнуар.

Мараттан-Арина.
Төлеғеннен-Дулат, Жанат.
Дулаттан-Марғұлан.
Төлеуғазыдан-Талғат
ШҮРІМБАЙДАН -Токбай, Бек, Малшы, Сәтбай
қажы.
Малшыдан-Медеу, Елеу.
Елеуден-Хамит, Сағит.
Хамиттен-Тәттіғұл,Талғат.
Тәттіғұлдан-Сайлау, Алмас.
Талғаттан-Серік, Елік, Асыл.
Бектен-Түсіп, Әбділда, Әзікей, Әлі, Бадан,
Ақжжан, Жүкібай.
Әбділдадан—Қияш
Әзікейден—Несіпхан
Несіпханнан—Серік
Серіктен—Тасқын, Азамат.
Жүкібайдан-Мұсахан, Ыбырайхан.
Ыбырайханнан-Марат, Ойрат,Талғат.
Мараттан-Ерлан.
Ойраттан-Нұрлан.
Талғаттан-Мұрат,Ерғанат.
Мұсаханнан-Мәжит, Әукен, Қуандық.
Мәжиттен-Сағат.
Сағаттан-Нұрсұлтан, Бексұлтан.
Әукеннен-Манат.
Қуандықтан-Рүстем, Дастан.
Әліден-Әбілхан, Молдахан, Сейілхан.
Әбілханнан-Мейірхан, Шәріпбай, Жақсыбай.
Мейірханнан-Есен.
Есеннен-Манатай, Қайрат, Қанат, Санат.

Манатайдан-Айдос, Жандос.
Шәріпбайдан-Жақан, Жанатай, Бақыт, Бағдат,
Сағат, Болат.
Жақаннан-Мағжан.
Бақыттан-Ұлан, Шоқан, Нұрлан.
Сағаттан-Аян, Саян.
Болаттан-Нұрқат, Сұлтан.
Жақсыбайдан-Саят, Самат.
Саяттан—Рауан, Дәулет, Қасым
Рауаннан—Нүрәлі.
Саматтан--Науан
Молдақаннан-Қабдыкәрім.
Қабдыкәрімнен-Серікбай, Сағындық, Бауыржан.
Серікбайдан-Данияр.
Сейілханнан-Сейіткәрім.
Сейіткәрімнен-Асқар, Асхат, Аспандияр, Алтай,
Ақтай.
Асқаттан-Нартай, Нұрсұлтан, Нұрғелді.
Аспандиярдан-Айбар.
Баданнан-Қасымхан.
Ақыжаннан-Төлеухан.
Төлеуханнан- Азамат.
Токбайдан-Әбен, Әбіғұл.
Сәтбайдан-Мәукен ,Сәкен, Мұқаш.
Мұқаштан-Суният, Совет.

НАЙЗА ҰРПАҚТАРЫ:

НАЙЗАДАН --Наршөкен, Ұлақбай, Бұқа, Тана,
Құдасбай, Жиенбай.
НАРШӨКЕННЕН -Бекәлі, Тілеулі.
Бекәліден-Мәшей.

МӘШЕЙДЕН--Никанбай, Тойшыбек, Толганбай,
Ақшолақ, Әлиман, Мінәпас, Игілік, Жайын
қажы, Шокпыт.

Шокпыттан-Қағазбай, Мұқаммеджан, Әкіжан
Игіліктен-Сыздық, Тіләш, Жақан, Қалиасқар,
Дөңсе.

Қалиасқардан-Вилен, Бақыт.

Бақыттан- Қайрат.

Қайраттан-Исламбек.

Сыздықтан-Тәңірберген, Ешкен.

Тәңірбергеннен-Рашид, Абылай, Шоқан.

Рашидтен-Ринат.

Ешкеннен-Қаныш, Сәкен.

Қаныштан-Рауан.

Сәкеннен-Сұлтан, Арнұр.

Тіләштен-Ғани, Заманбай, Кенбай, Тілеухан.

Заманбайдан-Марғұлан, Айнабек, Руслан.

Марғұланнан-Жасұлан.

Айнабектен-Айбек.

Русланнан-Асар, Санжар.

Жақаннан-Нариман, Марат.

Нариманнан-Рүстем.

Рүстемнен-Тәңірберген.

Мараттан-Сержан.

Тілеуханнан-Аслан.

Ақшолақтан-Ауан, Ысқақ.

Ауаннан-Ілияс.

Ілиястан--Ерсұлтан

Ысқақтан-Қапан.

Қапаннан-Тұяқ, Біләл, Құрал, Орал.

Тұяқтан-Әділназар, Ерназар.

Біләлдан-Теміртас, Данияр, Дидар.
Құралдан-Жақсылық, Айбар, Айдос.
Айбардан--Әміре
Оралдан-Дәурен, Мәулен.
Мінәпастан-Шахарбай, Шахмерден.
Шахарбайдан-Қаппас, Төлеутай.
Төлеутайдан-Нұрлан, Ерлан.
Нұрланнан-Нұржан, Жан.
Шахмерденнен-Тұшкен, Қалкен.
Тұшкеннен-Бағдат, Ескендір, Талғат, Тұяқхан.
Бағдаттан-Нұрбол, Айдын, Мәди.
Айдыннан-Айхан.
Талғаттан-Ербұлан, Еркебұлан, Ержан.
Еркебұланнан-Ерман.
Тұяқханнан-Ернар, Ернұр.
Ернардан—Елнар
Ернұрдан--Елнұр
Әлиманнан-Нұрмаған, Мұсатай, Спатай, Нұртай.
Нұрмағаннан-Жақыжан,
Нұрмағанның Қарға деген қызынан Олжақан
туады.
Мұсатайдан-Дөкей, Мықтыбай.
Мықтыбайдан-Қалатай.
Қалатайдан-Теміржан.
Теміржаннан-Жалғас, Жантемір.
Спатайдан-Сағынбай, Сабырбай.
Сағынбайдан-Арман.
Сабырбайдан-Тілеуберген, Абзал, Данияр.
Нұртайдан-Сапар, Мұхаммедқали (ТӨРЕ),
Қабдыманат, Дастан, Жұмажан.
Қабдыманаттан-Алмас, Манас, Жарас.

Алмастан--Ербұлан
Манастан - Нұржас.
Жарастан--Айбын
Дастаннан-Нұрболат.
Жұмажаннан- Акнұр, Мөлдір, Науан, Олжас.
Тойшыбектен-Жарылғап, Шақабай.
Жарылғаптан-Хасенхан.
Хасенханнан-Есілбай, Мұратхан.
Мұратханнан-Баттал, Бахтияр.
Батталдан-Мақсат.
Мақсаттан--Ерасыл
Бахтиярдан-Сұңғат, Нұршуак, Заңғар, Жігер.
ТІЛЕУЛІДЕН--Акшал, Әбдірахман,
Омар, Рысқұл, Әбіш, Дауылбай.
Дауылбайдан-Зейнолла, Қабдыкер, Қабдолла,
Изатолла.
Қабдыкерден-Әкімжан, Кәкімжан, Сағат, Мағат.
Сағаттан-Қуаныш, Айдар, Аслан.
Асланнан – Әділ.
Әбіштен-Төлеуқан.
Төлеуханнан- Рымжан.
Рысқұлдан-Мәдіш.
Омардан-Дүйсенбай.
Дүйсенбайдан-Дәуіт, Сауыт, Бүркіт.
Дәуіттен-Жасұлан, Ардақ, Азамат.
Ардақтан-Еркін.
Сауыттан-Медет, Алмаз, Қуан.
Әбдірахманнан-Қоңырбек.
Қоңырбектен-- Рымбай
Рымбайдан-Саят.
Акшалдан-Мұстафа.

Мұстафадан-Исатай, Қызылбай, Сырлыбай,
Шақатай.
Сырлыбайдан-Мәди, Базарбай, Мөлғаждар,
Хамит.
Базарбайдан-Дәуір.
Дәуірден-Айдос.
Мөлғаждардан-Ардақ.
Хамиттен-Бауыржан, Сәулебек.
Қызылбайдан-Мәжит.
Мәжиттен-Дастан, Рүстем, Дәулет, Сәтжан.
Исатайдан-Совет, Асқар.
Асқардан-Әсия.
Советтен-Мұқтар, Кеңес.
БҰҚАДАН--Тәтіш, Қошық, Бекбау, Мыржықбай,
Өбелек.
Бекбаудан--Исатай, Исабай, Мұсабай, Мұстапа,
Исабек
Тәтіштен—Талас, Жуас, Омаш, Төлекей.
Исабектен-Мұхамметбек.
Мұхамметбектен-Дулат, Бекзат, Думан, Қуан,
Бектас.
Бекзаттан-Айбын.
Думаннан-Дильнара.
Қуаннан-Фатима.
Бектастан-Ислам, Әлихан.
Мұсабайдан--Шалғынбай, Пішенбай.
Пішенбайдан-Қазікен.
Қазкеннен--Болат, Марат, Мұрат, Сағдат, Бағдат,
Саят, Қайрат, Самат.
Ақылбектен-Сайлау, Бейбіт.
Әзімбектен-Төлеу, Серік, Мұрат, Рстай.

Төлеуден-Нұрлан, Сайран, Думан.
Омаштан-Нақышбек.
Қошықтан-Мыржықбай.
Мыржықбайдан-Исатай, Мұсатай, Тазқара.
ҰЛАҚБАЙДАН-Байбол.
Байболдан-Ілебай.
Ілебайдан-Ермағанбет, Досмағанбет.
Ермағанбеттен-Әуелбек, Асқатбек.
Әуелбектен-Ерсін.
ҚҰДАСБАЙДАН-Жобай, Өскенбай, Өтей.
Өтейден-Ес, Дос.
Достан-Жақыпбек.
Естен-Ысқақ, Оспан.
Оспаннан-Ақай, Нақай, Қожа.
Ақайдан-Рүстем.
Қожадан-Нариман, Нұрлан, Ержан.
Ержаннан-Нұрәлі.
Жобайдан-Жортар.
Жортардан-Бөлтірік.
Бөлтіріктен-Сүлеймен, Шөмен, Іргебай.
Сүлеймен зергер 1932 жылы балаларымен өлген.
Шөменнен-Аждархан, Мақан, Төлеужан, Ақан,
Серік.
Аждарханнан-Сүндет, Дәулет, Самат, Саят,
Болат, Жанат, Манат.
Саматтан-Бағдат, Марат.
Болаттан-Қуаныш.
Мақаннан--Қанат, Қуат, Дулат, Думан, Айдын,
Ернар,
Данияр.
Қанаттан-Нұрсұлтан, Шынболат, Төлеу.

Думаннан-Нұрсәулет.
Төлеужаннан-Қайрат, Айдар.
Ақаннан-Жандос, Әділ.
Серіктен-Сағыныш.
ЖИЕМБАЙДАН—Ермек қажы, Байтас, Жалбыр,
Кенжебек, Көжебай, Жазыбек, Байбек.
Байбектен—Ахмет, Жұмаділ, Сарша, Сәдуақас.
Жазыбектен—Жақыпбек, Нақыпбек, Қайырбек.
Кенжебектен-Ыбырақым.
Ыбырақымнан-Ыбырахым, Ілияс, Кәрібай,
Әліпбек.
Ілиястан—Амантай,
Амантайдан---Манар, Досжан, Ахат.
Манардан—Бекнұр
Ахаттан—Асанәлі, Серікжан
Кәрібайдан-Ырзық.
Жалбырдан-Кемеш, Қожамқұл, Мұстағұл,
Мұстафа, Жанібек.
Мұстағұлдан—Әзіхан, Көпшілбек.
Әзіханнан-Кәріғұл.
Кәріғұлдан-Сағынтай.
Кемештен-Шекен, Мекебай.
Шекеннен-Нұрғазы.
Мекебайдан-Төлеубай.
Төлеубайдан-Асқар, Шалқар.
Байтастан-Нығметжан, Айтбай, Рақымжан,
Шалтабай, Қарыбжан, Мұхтар.
Шалтабайдан-Нұртаза, Шәймерден.
Шәймерденнен-Жасұлан.
Жасұланнан-Қадір, Гумар.
Нұртазадан-Жәмел, Бейбіт.

Жәмелден-Ерлан, Ержан, Еркін, Ербол, Ерден,
Аманғелді.
Бейбіттен-Думан.
Айтбайдан-Қайдар, Қалкен, Мағзұм
Мағзұмнан—Жанат
Қайдардан—Төкеш, Берік, Талғат, Марат,
Нұрлан, Ерлан..
Қалкеннен----Эдуард --Байтасов Мараттың әкесі
болу керек.
Нығметжаннан-Әліпберген, Қадыр.
Әлінбергеннен-Кәслән, Кәден.
Кәден (Қазақтың сары тентегі Қуаныш
Мақсұтовтың шешесі)
Кәсланнан-Махмұт, Нұрлан, Нұрхан.
Махмұттан-Қаныш.
Нұрланнан-Темірлан, Еркебұлан.
Кенжебектен—Ыбырахым, Жақыпбек,
Жаманбек, Жұмабек, Жұмәділ, Көктай.
Ыбырахымнан—Айтбек, Кәрібай.
Көжебайдан—Орынбек,
Орынбектен—Қажыкәрім.
Ермектен-Әбдірахман, Әбеу, Смайл, Қожамбай.
Қожамбайдан-Сәдуақас, Сейдісағат,
Сейдімұқаш, Сейітжан.
Сейдімұқаштан-Манат.
Манаттан-Еркін, Жұмасейіт.
Еркіннен-Жалғас.
Сейітжаннан-Мәдениет, Ғинаят, Марат, Талғат,
Қуат.
Сәдуақастан—Мұрат, Серік.
Смайлдан-Мұқан, Қасен, Ахан.

Мұқаннан—Әкпар, Асқар, Қалиахмет,
Әкпардан—Болаи, Төлеу.
Қасеннен-Төлеуғазы, Шмид, Иран, Мерғазы.
Аханнан-Лиза.
Мұқаннан—Әкпар, Асқар, Қалиахмет,
Молшыбек.
Әкпардан—Болат, Төлеу.
Әбеуден-Әмірхан, Әлімхан, Әліхан.
Әлімханнан-Мағауия.
Мағауиядан-Олеғ одан Ілияс
Әмірханнан-Мүсілім, Мұси. Мұқсиын, Мүсиіп,
Мүсілімнен-Төлеген.
Төлегеннен-Темірлан.
Әліханнан-Төлеуғазы, Ғазиз, Есен.
Әбдірахманан--Мұсахан, Смағұл, Қаппар,
Жакан, Әбіл, Әбдікәрім, Ғосман, Әбдіхан,
Ғабдолла,
Әшірбек, Айбас, Дұрымжан.
Смағұлдан-Қанапия, Ғапас, Мұқыжан.
Жаканнан-Мұхаммедия, Мұрат.
Мұхаммедиядан-Марат, Жанат, Қанат.
Мараттан-Жанайдар, Бекайдар.
Жанаттан-Асылан, Асқар, Азамат
Асыланнан-Заңғар.
Қанаттан-Бауыржан.
Әбілден-Қинаят, Қапият,
Қапияттан—Роберт.
Ғабдолдан-Біләл.
Әбдікәрімнен—Абырор, Сейдақияр, Талғат.
Ғосманнан-Сейітмұрат.
Сейітмұраттан-Серғазы.

Әбдіханнан—Мәлғаждар.
Дұрымжаннан--Мансұр

ЖЕЛТАУ ҰРПАҚТАРЫ:

ЖЕЛТАУДАН--Дөрбін, Қошқар, Жәменке,
Сарқұлак, Матығұл, Шүрегей, Қилыбай,
Шотығұл.

ШОТЫҒҰЛДАН- Есенғабыл, Бейсенбай,
Есенбай.

Есенбайдан-Ахмет, Түсіпбек.

Түсіпбектен-Омар.

Омардан-Сағат, Дәулет, Саят, Тұрар, Абзал,
Дәурен, Дәуір.

Сағаттан-Дулат, Дидар.

Дәулеттен-Әділет, Ернұр.

Тұрардан-Еркебұлан.

Дәуірден—Алтай

Дәуреннен--Әлішер

Абзалдан-Ардақ.

Ахметтен-Дүйсенбі.

Дүйсенбіден-Тілеубек, Бақытбек, Рымхан.

Тілеубектен-Жолжаксы, Тілектес.

Бақытбектен-Аманай.

Бейсенбайдан-Жақыпбек, Әбеу.

Әбеуден-Боранбай, Кәрібай.

Боранбайдан-Әшім.

Әшімнен-Мақсұт, Марат, Қайрат, Қуат.

Мақсұттан-Елнұр.

Қайраттан-Қуаныш, Айбар.

Жақыпбектен-Қасым.

Қасымнан-Бейбіт, Берік, Мекен, Сайран, Мақсат,
Болат.
Бейбіттен-Саяхат, Бейбарыс сұлтан, Телмен.
Беріктен--Ақтан
Мекеннен-Азат.
Есенғабылдан-Смак, Ыбырай, Смағұл.
Смақтан-Шәкәрім, Сейіткәрім, Мұқтар,
Сағаткәрім, Қабдыкәрім, Жұмакәрім, Мазыкәрім.
Шәкәрімнен-Қажыкәрім, Баймағанбет, Марат.
Қажыкәрімнен-Дидар. Одан Дастан
Баймағанбеттен-Мадияр.
Сейіткәрімнен-Қуанышкәрім, Әбдікәрім,
Сержан, Бауыржан.
Қуанышкәрімнен-Ақылбек.
Бауыржаннан-Сырым.
Мұқтардан-Мақсат, Жомарт.
Сағаткәрімнен-Ержан, Ербол, Нұрбол.
Ержаннан-Думан.
Нұрболдан--Еркебұлан
Қабдыкәрімнен-Ерден, Дәулет, Мейрам.
Ерденнен—Дидар, Абылай
Дәулеттен—Мирлан
Мейрамнан—Темірлан, Алдияр
Жұмакәрімнен-Қайрат.
Қайраттан--Әлихан
Мазыкәрімнен-Рауан.
ҚИЛЫБАЙДАН-Жусанбек, Изенбек.
Жусанбектен-Зәрубек.
ШҮРЕГЕЙДЕН-Қоскөл, Жұман.
Қоскөлден-Мұқаш, Мұқали, Құлатай, Мұкатай.
Мұқаштан—Байымжан, Үрімжан, Тәжі.

МАТЫҒҰЛДАН-Онбай, Кенелі.
Онбайдан-Сыздықбай, Кәрібай.
Кәрібайдан-Күлекей.
Кенеліден-Жүніс, Жүмәділ.
Жүністен-Исатай .
Исатайдан- Сатыпалды.
САРҚҰЛАҚТАН-Әйтінбет, Бейімбет, Сүлеймен.
Әйтінбеттен--Көсембай, Ақым, Бөпіш.
Көсембайдан-Қалиакпар, Асқар, Хасенхан,
Әмірхан, Сейілхан.
Асқардан-Қапан.
Қапаннан-Ардақ, Бауыржан.
Ардақтан—Арман
Бауыржаннан--Айдын
Хасенханнан-Нығмет, Тасболат, Ерболат,
Қайрат.
Қалиакпардан-Олжақан, Сәулехан.
Олжақаннан-Амантай, Дәулетхан, Сапарғали,
Ерғали.
Амантайдан-Ербол, Нұрбол, Айбол.
Дәулетханнан-Алмас, Ердәулет.
Сәулеханнан-Берікбол, Серікбол.
Берікболдан---Мирас
Серікболдан---Мерей, Мағжан.
ЖӘМЕНКЕДЕН- Наурызбай, Қалыбай, Қайқы,
Рымбай.
Наурызбайдан-Райымбек, Тәтен.
Райымбектен-Сәдуақас, Сәдіжан, Әбіжан.
Әбіжаннан-Молдахан, Әділхан, Есімхан,
Рымғали, Дәулетхан, Мұратхан.
Молдақаннан—Нұржан

Нұржаннан—Рамазан
Әділханнан—Дастан, Ержан
Дастаннан—Ердос
Есімханнан—Болатхан, Дархан, Нұрлан.
Рымғалидан—Жандос
Дәулетханнан—Ақтілек, Азат.
Мұратханнан—Тілектес.
Сәдуақасан-Тілеухан, Төлеухан, Рымхан.
Тілеуханнан-Әзімхан, Әліхан, Әмірхан, Мақат,
Мақсат.
Әзімханнан—Жарас
Әліханнан—Олжас
Олжастан—Нұрәлі, Ерәлі
Әмірханнан—Манат, Жанат, Досқан, Бекболат,
Беклан.
Мақсаттан--Дениз
Төлеуханнан- Жеңіс, Ерніс, Берніс, Кәмел,
Мағау, Ұлан.
Жеңістен-Жалғас, Әмір
Берністен-Айбек.
Ерністен—Айтбек, Ермақан, Темір
Кәмелден—Еркебұлан, Ерсұлтан, Ербұлан
Мағаудан—Бекарыс
Ұланнан--Ғибрат
Рымханнан-Базархан
Рымбайдан-Есірғеп, Қосыбай, Әбеу,
Төкен, Түсіп.
Қосыбайдан-Бекберген, Ахметбек.
Төкеннен-Ақтоқаш.
Ақтоқаштан-Мейрам, Елеусіз, Қанат.
Мейрамнан-Жанат.

Есірғептен-Смахан, Әкімбек.
Әкімбектен--Базарбай, Сансызбай, Әділ, Әзімбай,
Әлімбай, Қайрат, Мереке, Айдын.
Базарбайдан-Бейбіт, Жасдәурен, Мартбек,
Манарбек. Нұрбек.
Сансызбайдан-Шалқар, Дидар.
Әділден-Азамат.
Әлімбайдан-Береке, Аян, Әлібек.
Қайраттан-Елдар.
Мерекеден-Мерей.
Смаханнан-Қайырбек, Шыныбек.
Қайырбектен-Саят, Марат, Талғат, Сайран.
Саяттан-Қасым.
Мараттан-Мәди.
Шыныбектен-Сағат, Манат, Қанат, Манас,
Алмас.
Сағаттан-Азамат.
Қалыбайдан-Жұмабай.
Қайқыдан-Бек,
ҚОШҚАРДАН-Қанымкүл, Апақай, Кентбай,
Токбай.
Қанымкүлдан-Жұртыбай қажы, Байдалы.
Жұртыбайдан-Елемес, Бөлемес, Бөлеген,
Балғабай, Сыздық.
Елеместен-Мұқажай, Мекебай, Беркін.
Бөлеместен-Құсаин, Мәжит.
Құсаиннан-Мұса.
Бөлегеннен-Бейісбек, Қуанышбай.
Бейісбектен-Еркін, Болат, Мұрат.
Еркіннен-Бауыржан, Бақытжан.
Болаттан-Жасұлан, Аслан.

Мұраттан-Айдос, Ақжол.
Балғабайдан-Қаппас.
Апақайдан-Қуанышбек, Темірбек.
Қуанышбектен-Молдақаш, Молдабек, Мұсахан.
Молдақаштан-Мырзахан.
Мырзаханнан-Қадір.
Кентбайдан-Былшық, Құттыбай.
Былшықтан-Үмбет.
Үмбеттен-Нілдібай, Ағыбай.
Құттыбайдан-Уақас, Қоңыр.
Тоқбайдан-Асан, Үсен, Мыржықбас, Өмірзақ.
Мыржықбастан-Омарбек, Садық, Әбжат.
Үсеннен-Мырзабай.
Мырзабайдан- Нарманбет.
Нарманбеттен-Сағындық, Жансағым, Бақытжан.
Сағындықтан-Қуандық, Қуаныш.
ДӨРБІННЕН-Толыбай, Тоғанбай.
Толыбайдан-Қалмақ.
Қалмақтан-Ахметше, Тапал, Бейбітше, Мұқан,
Ыбырай.
Мұқаннан-Түсіпжан, Кенжебек, Жетпіс.
Түсіпжаннан-Жайнат, Жәнібек.
Жайнаттан-Аян, Мұқтар.
Жәнібектен-Дидар.
Кенжебектен-Жасқанат, Жасұлан, Еркебұлан.
Жетпістен-Дархан.

АҚЖОЛ ҰРПАҚТАРЫ:

Ақжолдан-Алакөшек, Жетібай, Бостыбай.
Бостыбайдан-Өтеубай.
Өтеубайдан- Садық.

Садықтан-Талғат.
Жетібайдан-Садақбай .
Садақбайдан- Бәшкей.
Бәшкейден-Спатыл.
Спатылдан-Қайыр, Арқарбай, Балтабай.
Алакөшектен-Боқанай, Аманжол, Атшабар,
Қазақбай,Шөғелбай.
Шөғелбайдан-Сүлеймен, Ақыжан, Бәден.
Бәденнен-Сқақ.
Сқақтан- Смағұл.
Сүлейменнен-Саршолақ.
Қазақбайдан-Мағыз.
Мағыздан-Молдақаш, Әбілқас.
Әбілқастан-Бейсенбай, Сәрсенбай.
Аманжолдан-Рақымжан.
Рақымжаннан-Ахметжан, Нығметжан, Тайжан,
Қасым.
Ахетжаннан-Еркін, Арман, Жаһангер, Дәурен,
Бекен, Дәулет, Төлеген.
Жаһангерден-Сәкен.
Сәкеннен-Бауыржан.
Дәуреннен-Рымжан.
Рымжаннан-Талғат.
Тайжаннан-Төлеуғазы, Нұрлан, Қасым.
Қасым ақыннан—Дәриға, Жанна
Жаннадан—Алмат, Сардар жиендер.
Боқанайдан-Ыбыраш.
Ыбыраштан-Әмірқас, Түсіпбек.

ҚЫЛЫШ ҰРПАҚТАРЫ:

Қылыштан-Балықбай, Балғабай, Қарабұзау,
Төбе.

Балықбайдан-Тайынша.

Тайыншадан- Тұрсынбай.

Тұрсынбайдан-Имаш, Жиенбек.

Жиенбектен-Қалиахмет.

Қалиахметтен-Бағлан.Нұрлан.

Имаштан-Төлеутай.

Төлеутайдан-Азамат, Серік.

Балғабайдан-Тиыштықбай.

Тиыштықбайдан- Қарғабай.

Қарғабайдан-Манкен.

БАЛТА ҰРПАҚТАРЫ:

Балтадан-Тілібай.

Тілібайдан-Жапсарбай, Ебенбай.

Жапсарбайдан-Мұстафа, Әбділда.

Ебенбайдан-Демеш, Медеш, Қашаған.

Қашағаннан-Мұкатай.

Мұкатайдан-Қуандық, Сағындық.

Медештен-Смағұл ұста. / Сөдә\

Смағұлдан-Зәрубек.

Зәрубектен-Ермек, Жанабек, Мұратбек,

Манарбек.

ЖОЛДЫБАЙ ҰРПАҚТАРЫ:

Жолдыбайдан-Құлшымбай,

Махамбетше.(Қоқабай)

Махамбетшеден-Зәрубек, Уақасбек.

Құлшымбайдан-Сұлеймен.

Сүлейменнен--Бекмағанбет, Жармағанбет,
Нұрмағанбет, Аймағанбет, Көшмағанбет,
Ешмағанбет, Қосмағанбет.
Бекмағанбеттен-Ақмыс.
Ақмыстан-Жанат, Әсет, Болат, Мәулен, Саят.
Жанаттан---Нұржан, Данияр.
Әсеттен—Әсем, Сана.
Болаттан—Айбол, Санат.
Мәуленнен—Ержан,
Ерасыл, Ақжол, Ұлан, Нұрислам.
Саяттан—Сағат, Алмас.
Нұрмағанбеттен-Мұқажан,
Мұқажаннан—Ораз, Қалқаман.
Бабайдан-Ораз.
Ораздан-Ерсін, Ерслан, Ерсайын.
Ерсіннен-Жанкелді.
Ерсланнан-Жансерік.
Мұқажаннан-Қалқаман, Қайрат, Талғат.
Қалқаманнан-Ерлан, Нұрлан, Жасұлан,
Марғұлан, Думан.
Қайраттан-Әмір.
Талғаттан-Ақпар, Елнар.
Жармағанбеттен-Есен, Балкен.
Есеннен-Болат. Марат.
Болаттан—Бауыржан,
Мейіржан.
Мараттан—Әсем.
Аймағанбеттен-Секер.

ШОЙ ҰРПАҚТАРЫ:

Шойдан-Шодыр, Ахмет.

Ахметтен-Дәнбай, Айнакұл, Мәнбай.
Дәнбайдан-Сүлеймен.
Сүлейменнен- Зекенай, Шәкен, Сәду.
Зекенайдан-Бақытнасыр.
Айнакұлдан-Жолдасбай, Ыбырайым.
Ыбырайымнан-Смағұл.
Смағұлдан- Башар.
Башардан-Рахметолла, Ғизатолла.
Рахметолладан-Әліби.
Ғизатолладан-Азамат, Ахиқат.
Ахиқаттан—Парасат.
Азаматтан-Токсан, Темірлан.
Мәнбайдан-Кесікбай.
Кесікбайдан- Шәймұрат.
Шәймұраттан-Нүркен, Айтжан, Сейітжан,
Қадыржан, Қадіржан, Мейрам.
Шодырдан-Шал, Тілеубай.
Тілеубайдан-Смағұл, Спанбек, Шоқан, Жақан.
Смағұлдан-Мұқаш.
Мұқаштан- - Шәрбат.
Шоқаннан-Әлімбай.
Әлімбайдан-Орынтай.
Шалдан- Әбеу.
Әбеуден-Мұқтар, Қағазбай, Таңқай.
Таңқайдан-Серік.
Серіктен-Қуаныш, Әліби.
Мұқтардан-Ғинаят, Жанат.
Ғинаяттан-Қанат, Нұрзат.
Қағазбайдан-Нығыметолла, Қайнолла, Зейнолла.
Нығыметолладан-Арғынбай, Қайыркен ,Алтай,
Нұртай.

Қайнолладан-Ержан, Ерболат, Сержан, Бекжан,
Бауыржан, Нұржан.

Зейнолладан-Еркін, Жарқын, Бекзат.

ҚОЙСАРЫ ҰРПАҚТАРЫ:

Қойсарыдан-Тоқтар, Өтей.

Өтейден-Смағұл, Сүлеймен.

Сүлейменнен-Мәкенбай, Тәлкембай, Кәрібай.

Дәкебай, Сәкенбай, Мұқаділ.

Мәкенбайдан-Қалкен.

Қалкеннен-Талғат, Асқат.

Талғаттан-Данияр.

Асқаттан-Балкен, Берден.

Кәрібайдан-Марат, Болат.

Мараттан-Айдар, Жасұлан, Зейнет.

Зейнеттен-Дастан.

Тәлкембайдан-Жанат, Жасұлан.

Смағұлдан-Тәттібек, Әмірбек, Мақұлбек,

Ақылбек, Қуанышбек.

Әмірбектен-Бекболат.

Ақылбектен--Тұрсынтай.

Тұрсынтайдан-Бекболат, Жанболат, Мұқит,

Жарқын, Нұрболат.

Бекболаттан-Дастан, Рүстем.

Қуанышбектен-Сапар.

Сапардан- Саят, Серік.

Серіктен-Әсет.

Тоқтардан-Қазыбек, Алшынбек қажы.

Алшынбектен-Қоқым, Қасымбек, Қуанышбек,

Шәріп.

Қоқымнан-Қанағат.

Қанағаттан-Саяхат, Дәулет, Дулат.
Қасымбектен-Құрма, Аждар, Қазыбек.
Аждардан-Асқат.
Құрмадан-Болат, Қанат.
Қазыбектен-Ділдабек, Манас.
Манастан-Қасен
Ділдабектен-Айтбай.
Айтбайдан-Бауыржан, Серік, Сержан, Қонысбек,
Замирбек.
Бауыржаннан-Бақытбек, Нұрлан, Қанат.
Нұрланнан—Әлихан
Қанаттан—Әлімжан, Рақымжан.
Бақытбектен-Нұрдәулет.
Серіктен-Арман.
Сержаннан-Дамир.
Қонысбектен-Қазыбек, Азамат.
Қазыбектен--Әділбек
Замирбектен-Руслан, Ерден

ТАЙСАРЫ ҰРПАҚТАРЫ:

Тайсарыдан-Әбді.
Әбіден-Әуезхан, Тұрымхан.
Тұрымханнан-Марқабат.
Әуезханнан-Құралхан.
Құралханнан-Айдын, Шалқар, Асқар.
Айдыннан-Қайсар, Қайнар.
Асқардан-Дарын.

САСЫҚБАЙ ҰРПАҚТАРЫ:

Сасықбайдан-Ноғайбай, Шоңайбай, Шөпай.
Шөпайдан-Өтеп, Сарқытбай.
Сарқытбайдан-Жұмажан.
Жұмажаннан-Тілеухан, Дәулет, Рымхан, Мейрам,
Мекен, Марат.

Өтептен-Смағұл (Белсенділігі үшін Өкімбай атанған)
Өкімбайдан-Бейсен.
Бейсеннен-Мейрам, Еркін, Жұмаш, Жанай.
Мейрамнан-Дәурен, Мәулен.
Еркіннен-Нұржан, Ержан, Ерлан.
Жұмаштан-Азамат.
Жанайдан-Айдартас, Тасболат, Бағдат.
Шонайбайдан-Әбділда, Мекаил.
Мекаилдан-Әбдіғаппар, Әбілқасым.
Әбділдадан-Темірхан.
Ноғайбайдан-Әбді.
Әбдіден- Ысқақ.
Ысқақтан-Бақтыбай.
Бақтыбайдан-Еркін, Дәуір, Дулат.

ДАЛБАТАУ ҰРПАҚТАРЫ:

Далбатаудан-Түкенбай, Дүйсенбай, Өтебай, Көтібай,
Дүкенбай.
Түкенбайдан-Елшібек, Күмісбек, Түгісбек, Алшынбек.
Елшібектен-Бәкір, Сүлеймен, Мақат, Ахметолла.
Бәкірден-Сыздық.
Сыздықтан-Бейбіт, Айдар, Еламан.
Дүкенбайдан-Жүнісбек
Жүнісбектен--- Мақсұт.
Өтебайдан-Назар, Әбіш, Қоңырат.
Әбіштен-Бақыр, Шәкір, Қылбай.
Шәкірден-Сатыпалды, Олжабай, Қылбай.
Сатыпалдыдан-Мағаз, Рауан.
Көтібайдан-Смағұл, Әбдібай, Жетпісбай, Әбжан.
Әбжаннан-Ахмет.

Бұл шежіреде артық кеткен, жетпей жатқан жерлері
болса алдын ала өлі әруақ, тірі бауырдан кешірім
сұраймын.

Элиманов Жұмажан Нұртайұлы
1960 жылы Қарқаралы ауданының
Сарыоболы ауылында дүниеге келген.

Шежіреші, өлкетанушы, салт-дәстүрді
насихаттаушы. /1999/ Қарашормыз атты
шежіре кітабы, /2009/ жылы Қарашордың
көсемі атты кітабы жарық көрген. 2006
жылы бабасы Оразгүлұлы Сеңкібай бидің,
2016 жылы Бекбасұлы Оразгүл бабасына
мазар салуды ұйымдастырушы. 2005 жылдан
бері Биатаның-Сеңкібай бидің шырақшысы.